

JAKAB ELEK

TANULMÁNYOK

TÉKA

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

**JAKAB ELEK
TANULMÁNYOK**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Ez a könyv,
mely apró módosításokkal követi
az 1975. évben megjelent első kiadást,
a 30 KÖNYV A TÉKÁBÓL
sorozat darabja.
Az ARANYTÉKÁban
99 számozott példány
jelenik meg műbőrkötésben
a könyvbarátok számára.
Ez a — — — — könyv

A könyv megjelenését támogatta a

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
JAKAB ELEK

Tanulmányok / Jakab Elek. București:
Kriterion, 2001

258 p.; 17,5 cm. – (Téka).

Index

ISBN 973-26-0635-5

94(100)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

JAKAB ELEK

TANULMÁNYOK

**Válogatta, a bevezető tanulmányt
írta és a jegyzeteket összeállította
EGYED ÁKOS**

**KRITERION KÖNYVKIADÓ
BUKAREST • KOLOZSVÁR 2001**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

**A SOROZATOT SZERKESZTETTE
CSEHI GYULA ÉS MIKÓ IMRE**

© Egyed Ákos, 2001
Kriterion Könyvkiadó

Szerkesztő: Géczi Róbert
Sorozatborító: Deák Ferenc • Egyed Tibor
A megjelenés éve: 2001
Kiadói ívek száma: 8,9
Nyomdai ívek száma: 10,75
Nyomdai előkészítés:
Kriterion Műhely, Kolozsvár

ISBN 973-26-0635-5

JAKAB ELEK ÉLETMŰVE

Jakab Elek a XIX. század egyik legtermékenyebb és legalaposabb erdélyi magyar történetírója volt, aki gazdag és értékes életművet hagyott az utókorra. Maradandóságot történetírói módszerének tudományossága s az erdélyi etnikai viszonyokat mindig szem előtt tartó demokratikus történetfelfogása biztosított. Élete és munkássága az annyi változást hozó „hosszú XIX. század” négy különböző arculatú és hangulatú történeti szakaszában – a reformkorban, 1848–1849-ben, az abszolutizmus és a dualizmus korában – folyt le. S bár mindegyik kor más életfeltételeket s kívánalmakat szabott egyén és közösség elé, és annak ellenére, hogy korának kérdései iránt mindig igen fogékony volt, Jakab Elek történetírása egységes, mert sohasem feledkezett meg a történelmi valóság tiszteletéről. Történetírói etikájára vetnek fényt itt következő sorai: „Hízeglő és önérdékből a történet igazságát elfedő vagy ferdítő történetírónál a földnek nyomorultabb lényé, a társadalmi romlottságnak veszélyesebb előmozdítója nincs. Én ezt tenni éppúgy irtózom, mint nem szégyenlem megvallani, hogy tévedtem, ha róla meggyőzőnek.”¹

Jakab Elek szilárd jellemével, értékes történetírói munkásságával rászolgált arra, hogy a jelentős elődök közt tartsuk számon.

Bár a történész-pályák alakulását a szülőföld

és a gyermekkor, a származás általában nem befolyásolja olyan nagy mértékben, mint a szépírókét, a fenti tényezők erkölcs- és jellemformáló szerepe nem hagyható figyelmen kívül. Jakab Elek esetében még ennél is többről van szó: szülőföldje rányomta sajátosságainak bélyegét társadalmi nézeteinek alakulására, s később „laboratórium” szerepét töltötte be népeleti-néprajzi, számos esetben történeti tárgyú írásainak a megszületésében. Éppen ez indokolja, hogy a szokványosnál valamivel bővebben foglalkozunk vele.

Jakab Elek a marosszéki Szentgericén (Gălățeni) született 1820. február 13-án, unitárius kisenemesi családban. Apja, idős Jakab Elek nem nagyon emelkedett ki a falu zömét kitevő szabad székelyek társadalmából, s így a fiú gyakorlatilag ismerhette meg a székely nép életmódját, amelyről később több, éles megfigyelőképességre valló cikket tett közzé. Elemi iskoláit a szülőfaluban végezte, tanítója Tiboldi István volt, akinek alakját később érdekes művelődéstörténeti tanulmányban örökítette meg.² Szentgericéről a Székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumba vezette a tanulás útja, majd 1837-ben a Kolozsvári Unitárius Kollégiumba iratkozott be. Itt a komoly nevelés és színvonalas oktatás mellett a kollégiumi rendszer számos előnyét élvezhette. Ezek közül főként az önálló munkára és gondolkodásra serkentő önképzőkör s az ifjúsági lap szerkesztése bizonyult fontosnak (Kőváry Lászlóval, Erdély későbbi neves historikusával együtt

adták ki az *Ébredő*, majd 1839-től a *Remény* című lapot), ahol első írásai s versei is megjelentek. Iskolai tanulmányait a Kolozsvári Református Kollégiumban fejezte be, ahol jogi képesítést szerzett. Következett a marosvásárhelyi Királyi Táblán végzett gyakornoki év, majd 1843-tól az 1848-as forradalomig a tisztviselői munka Nagyszébenben a királyi kincstárnál.

Az iskolai évek alatt mindenekelőtt a római klasszikusok s a magyar nemzeti irodalom ismeretére épülő általános műveltséget szerzett, s emellett alapos tudással vértette fel magát például latin és német nyelvből, valamint jogtudományból és egyháztörténetből, aminek a történeti munkában később nagy hasznát vette. Tanulóéveiben alkalma nyílt arra is, hogy személyesen megismerje Kolozsvár politikai és irodalmi életének neves képviselőit. Bizonyára nem véletlenül közeledett a magyar értelmiségnek a feudalizmussal szembehelyezkedő, polgári reformokat kívánó csoportjához: meggyőződése, az átalakulások szükségességének tudata vezette körükbe.

Elsősorban a nagy tehetségű költő és irodalmár Szentiváni Mihály fogadta őt körébe, s őáltala bővült ismerőseinek a köre. „Nemegyszer találkoztam nála – írta később – báró Kemény Zsigmonddal és Kovács Lajossal, kikkel az *Erdélyi Híradó* című politikai lapot és a *Nemzeti Társalkodót* szerkesztették; elhívtak az iskolából járni; bizalmasan és fesztelenül társalogtak és beszéltek előttem s velem irodalomról és politikáról.”³ A reformpárti politika behatolt tehát a kolozsvári

kollégiumba, de ez csak egyik útját-módját jelentette az ifjúság befolyásolásának; Jakab Eleknek például olvasmányai révén is a társadalmi és nemzeti megújulást hirdető reformellenzéki csoportosuláshoz kellett kötődnie. Nagydiákként, majd jogi gyakornoki évében s tisztségviselőként olvasta, akárcsak nemzedéktársai nagy része, az Európa átalakulásáról szóló műveket, nevezetesen a francia történészek, A. Thierry, F. P. Guizot, a filozófusok közül főleg Montesquieu s Franklin könyveit.⁴ S bizonyosan nem tévedünk, amikor azt mondjuk, hogy a hazai feudális elmaradottsággal szembeni érzéseit s a polgári demokrácia iránti lelkes vonzódását Eötvös, Wesselényi, Széchenyi és Kossuth s nem utolsósorban az általa személyesen is ismert Bölöni Farkas Sándor művei fokozták fel. Hogy milyen nagy élményt jelentett találkozása a reformnemzedék eszméivel, arról a későbbiekben történetírói témaválasztása tanúskodik: Wesselényiről, Bölöni Farkas Sándorról ír tanulmányt, Kossuthról, Széchenyiről tesz közzé több kisebb közleményt.

De egyelőre még az 1830-as évek végén s az 1840-es évek elején tartunk, tehát Jakab Elek közírói munkásságának a kezdetén, és máris arról győződhetünk meg, hogy jól körvonalazható társadalmi nézetei vannak; ha figyelmesen olvasuk az ebben a korszakban közölt publicisztikai írásait, nem nehéz arra a következtetésre jutnunk, hogy Jakab Elek egyike volt a korai erdélyi szociológiai gondolkodás figyelmet érdemlő képviselőinek. A reformpárti *Erdélyi Híradó*ban és an-

nak tudományos melléklapjában, a *Nemzeti Társalkodó*ban 1846–1847-ben nagyon érdekes, érett gondolkodásra valló cikksorozatban foglalt állást a polgári demokrácia sarkalatos elvei mellett, miközben élesen bírálta az erdélyi feudális-rendi állapotokat. Hozzászólt a székely telepítés kérdéséhez, ellenezve minden telepítési gondolatot, majd rokonszenvvel számolt be az erdélyi jobbágyok helyzetéről.

Abból indult ki *Oláhügy* című sorozatában, hogy az erdélyi jobbágyok helyzete szomorú, rajta azonnal segíteni kell, mégpedig a nemesi előjogok, feudális törvények elvetése vagy megreformálása által. *Be kell vezetni a közös teherviselést, a vagyonbírhatóság és a személyes szabadság gyakorlatát.* Azokban az években, amikor az erdélyi diéta konzervatív erői a retrográd szellemű, már akkor sok villongást, társadalmi és nemzeti összeütközést szülő jobbágytörvényt tárgyalták, Jakab Elek írásainak a közlése, ami mögött a reformértelmiség állt, az erdélyi közélet egyik jelentős eseménye volt. Nemcsak a magyar, de a román és szász közvélemény is felfigyelt rá. Jakab Elek a rá mindig is jellemző szenvedélyes hangon kívánt szabadságjogokat Erdély népeinek, s mivel a jobbágy-ság többsége román nemzetiségű volt, állásfoglalása kétségtelenül demokratikus szellemre vall. Érvelése tisztán a polgári demokrácia eszméin alapul. Montesquieu-t idézve vallja: „Alkotmányos országokban igen fontos dolog, hogy sok szolgai állapotú ember ne legyen.” A job-

bágyság szolgai állapota azért is tarthatatlan, mert „*az embernek veleszületett jogainál fogva is, de a társasélet legelső feltétele nyomán is személyileg szabadnak kell lennie.*”⁵ Ugyanazok a természetjogi érvek ezek, amelyekkel, mint ismeretes, az erdélyi román értelmiség is küzdött a jobbágyviszonyok rendezéséért. Jakab Elek helytállóan állapítja meg, hogy a jobbágyosság Erdélyben II. József formális felszabadító rendelete ellenére sem szabad, hiszen Werbőczy *Hármaskönyve* szellemében adózik, katonáskodik, hordozza a földesúri terheket, holott tulajdonul földet nem bírhat. A kiváltságosoknak azt ajánlja, „olvassák meg” az amerikai alkotmányt, amely a „kiváltságok helyébe az igazság és okszerűség” elvét állította.

Több volt ez egyszerű elvi megnyilatkozásnál: *nyílt kiállást jelentett a társadalmi átalakítások, reformok mellett.*

A változtatások gyakorlati lehetősége nem sokáig váratott magára. Az 1848 tavaszán kitört polgári-demokratikus forradalomnak már az első napjaiban felmerültek mind a társadalmi, mind a nemzeti haladás kérdései: a jobbágyfelszabadítás, a polgári egyenlőség, a nemzeti szabadság. Érthető, hogy Jakab Elek nem tétovázott, először újságíróként, szerkesztőként, majd mint katona szolgálta legjobb lelkiismerete szerint a magyar forradalom és szabadságharc ügyét. 1848 májusában nagy beszámolót tett közzé az *Erdélyi Híradóban* *Balázsfalvi események* címmel a Román Nemzeti Gyűlésről.

Jakab Eleket mint közíró és történészt mélyen foglalkoztatta az 1848-as átalakulás, érthető, hogy nagy figyelemmel kísérte a román nemzeti törekvéseket is. Azért írt például olyan részletesen a balázsfalvi eseményekről, mert azokban a román nemzeti programot ismerte fel. Három évtized távlatából aztán az egész 1848–1849-es eseménysorozatot foglalta össze visszaemlékező kötetében, amely valóságos adattára a kérdésnek, s amelyet azért is értékesnek tartunk, mert számos esetben értékelésre is vállalkozik. S mert mint mindig, ezúttal is Erdélyt a maga sokféle összefüggésrendszerében vizsgálta.

Azon természetesen senki sem lepődhet meg, hogy történetírásunk ma differenciáltabban, nem kevésszer másként ítéli meg 1848–49 bonyolult kérdéseit. Szerzőnk döntő jelentőséget tulajdonított a román–magyar konfliktus kialakulásában a Habsburgok „oszd meg és uralkodj” hagyományos politikájának. Bár ma sem vonjuk kétségbe e propaganda hatásának áldatlan következményeit, a hangsúlyt a forradalom kirobbanásához vezető belső társadalmi-történelmi fejlődésre tesszük.⁶

Jakab Elek mint katona is részt vett az eseményekben: 1849-ben ott volt abban a Bem tábornok vezette hadjáratban, amelynek célja az volt, hogy felszabadítsa Erdélyt, ahonnan a magyar forradalom erőit a Habsburg-haderő 1848 őszén kiszorította. Bem hadjárata sikeres volt, az osztrákok kénytelenek voltak rendre feladni állásukat és hamarjában Havasalföldre visszavonulni.

Az Erdélyi-szigethegység övezetet azonban Avram Iancu végig megtartotta: itt került sor a román és magyar forradalom katonai szembesülésére. Ennek alakulásában a Bălcescu kezdeményezésére 1849 júliusában létrejött román–magyar megbékélési tervezet elfogadása, valamint a Iancu és a magyar csapatok közt létrejött augusztus eleji fegyverszünet hozott fordulatot. Ezek azonban a Habsburg és cári csapatok végső győzelmét már nem akadályozhatták meg, de ez nem csökkenti jelentőségüket, hiszen 1848–1849 történelmi tapasztalatát fejezték ki.⁷

A forradalom életre szóló hatással volt Jakab Elekre. Elveit, meggyőződését az 1849 utáni politikai rendszerekben sem adta fel, amikor pedig a forradalom eszméi veszélyek vagy legalábbis hátrányos megkülönböztetés forrásai voltak. Az 1848–49-es eseményekről részben személyes élményei, részben történelmi kutatásai alapján számos kisebb közlemény mellett két kiemelkedő munkát írt, nevezetesen a XI. zászlóalj, valamint a forradalom és szabadságharc történetéről. Nem érdektelen adat az sem, hogy egyik-másik könyvét megküldte az emigrációban élő Kossuthnak, aki nagyra értékelte Jakab Elek történetírói munkásságát.⁸

Nagyszebeni fogságából 1850 áprilisában szabadult ki, aztán három éven át szülőfaluja, Szentgerice nyújtott neki szállást és menedékhelyet. Olyan idők voltak ezek, amikor a szabadságharcok elbukása és a Habsburg-önkényuralom terrorja miatti kilátástalan helyzetben sokan

összerokadtak. Számos kortársa, még ha visszanyerte is személyes szabadságát, teljesen visszavonult a közéletől; voltak, akik az összeesküvést, nem kevesen az emigráció útját választották. Jakab Elek a kitartó munkálkodás, a helytállás mellett döntött. Az 1849–1867 közti osztrák önkényuralom első éveiben, amikor a fizikai túlélésre esett a hangsúly, úgy gazdálkodott kis családi birtokán, mint földművelő falusfelei: maga szántott-vetett, kapált, kaszált. De a fizikai munka ekkor sem elégítette ki, szelleme nem pihent, hanem szüntelenül kereste a hasznos elfoglaltságot. Figyelte s tanulmányozta a falu életét, a népszokásokat, kutatta az iskolák és óvodák helyzetét, kereste a kibontakozás valamiféle lehetőségét.

Kötetnyi cikksorozatban számolt be az 1848 utáni erdélyi, főként székely falu problémáiról, megfigyeléseinek eredményéről. Az alaphelyzet sok tekintetben teljesen új volt, hiszen a forradalom eltörölte a jobbágyságot, a rendi előjogokat, a feudális törvényeket. Mindebben Jakab Elek a haladás, a civilizáció győzelmét látta. A továbblépés viszont a társadalom különböző erőinek összefogását feltételezte; ne feledjük, hogy az új-abszolútizmus csapásai alatt a társadalom atomjaira esett szét. „A nép személyes jogot, szabad földet kapott, de azon nagy tanulságot is vehette, hogy ez még nem elég a világi idvességre” – írta, majd így folytatta: mutassa meg a birtokos osztály, hogy a nép által nyert „szabadságot árához képest nem sokallja, nem irigyli”.⁹

A fenti sorokból arra a következtetésre juthatunk, hogy a szerző nemcsak a társadalmi, de a nemzetiségek közti békére is céloz. Nem a múlt-ra, hanem a jövő felé tekint, amikor azt írja: „Hibázhattunk egymás ellen, de itt az idő, hogy elfelejtsük. Testvérek vagyunk, kiknek egy sorsunk, egy jövőnk. Igyekezzünk ezt biztosítani.”¹⁰

Ilyen demokratikus szellemben és felelősséggel szólott hozzá az erdélyi magyarság kérdéseihöz, dilemmáihoz. Látva nemzete elnyomatását s a nyomában kialakuló csüggedést, az optimista természetű Jakab Eleknek még a legnagyobb politikai elnyomatás idején is volt ereje ahhoz, hogy szembeszálljon „némely hamis próféták”-kal, akik mindent veszni hagynak, elhanyagolják a közügyeket, holott a népek jövője jórészt ezek jó vagy rossz állapotától függ.¹¹ Felhívja a figyelmet az anyagi romlás és a szellemi-erkölcsi eltunyulás veszedelmére, s úgy látja, hogy „Ok-szerű gazdaság, iparosság és takarékos költés által érjük el az elsőt; nemzeties családi és községi élet, köznevelés, irodalom és színügy felvirágoztatása által az utolsót.”¹² Szerinte még az sem szolgáltatathat okot a tétlenségre, hogy a Habsburg-hatalom csapásai alatt a szabadságharc elbukott, mert „a népek, az emberiség civilizációja, ámbár olykor visszafordulni látszó körforgásokban – folyvást előre megy.”¹³ Ez a történelem „vigasztalásteljes tana” – mondja Jakab Elek önmagának is, másoknak is.

A falusi magányból érkező tartalmas üzenet nem maradt pusztában elhangzott kiáltás. Felfi-

gyeltek rá, s a nagyobb teret biztosító Kolozsvárra hívták.

Az időrendiség elve most azt követelné, hogy az életrajzot az 1854-es évvel, immár Kolozsváron folytassuk, azonban egy felmerülő kérdés arra késztet, hogy rövid kitérőt tegyünk. Arra a kérdésre kell választ keresnünk – ami egyébként számos olvasóban felvetődhet –, hogyan lett történetíróvá a jogi végzettségű s az elkötelezett társadalmi közírás terén fellépő Jakab Elek.

Induljunk ki abból a tényből, hogy a tanulmányozott időben Erdélyben szervezeten csak teológus- és jogászképzés folyt. Emiatt a korabeli történetírók autodidakták, későbbi felfogás szerint afféle amatőrök voltak. Ilyen viszonyok között ahhoz, hogy valakiből történész legyen, tehetség és hajlam mellett a körülmények szerencsés összjátékára volt szükség. Nos, ami Jakab Eleket illeti, tételezzük fel, amire egyébként a későbbi fejlemények teljes mértékben feljogosítanak, hogy már fiatal éveiben megszerette a történelmet, hiszen az előtte járó s általa példaképnek tartott írók és publicisták gondolkodását erős történeti szemlélet hatotta át: hitték és vallották azt a római korból származó aforizmust, hogy a história az élet tanítója. Tehetségben sem volt hiány, szorgalma s munkabírása pedig a kortársak csodálatát váltotta ki, emlékezőképességét életrajzírója, Gál Kelemen rendkívülinek tartotta.

Ugyanakkor Jakab Elek kapcsolatban állt a kezdeti erdélyi magyar tudományos történetírás

olyan képviselőivel, mint Nagyajtai Kovács István, Kemény József; előbbi szerkesztette az 1840-es években az *Erdélyi Híradó* irodalmi és tudományos melléklapját, a *Nemzeti Társalkodót*, amelyben ő is közölt, utóbbit pedig nagy forrásgyűjtőként s jelentős történetíróként tartjuk számon. Ami a történelmi kutatás szakmaiságát illeti, azt egyénileg tanulta, akárcsak kortársai, a közkézen forgó tankönyvekből, valamint gyakorlati úton, levéltári munkája során.

Említettük, hogy a pályáiv Nagyszebenben indult, ahol tisztviselőként a kincstárnál dolgozott. Mivel itt lehetősége nyílt rá, s történelmi perspektívájú közírása is arra ösztönözte, szabad idejében sokat búvárkodott a kincstár, az erdélyi Szász Egyetem (Universitas) levéltárában s a Brukenthal Múzeum gyűjteményeiben. Tulajdonképpen ekkor és itt szerette meg a levéltári történelmi adat- és forrásgyűjtést s győződött meg ennek hasznosságáról. Annyira, hogy a szorgalmas és folyamatos levéltári kutatás valósággal életmódjává, pályájának egyik fő vonásává vált. Az 1848-as forradalom és az abszolutizmus idején rövid időre ugyan elszakadt a kutatástól, de már az 1854-es évtől ismét folytathatta, ezúttal a Nagyszebennél is kedvezőbb lehetőségeket nyújtó, számos levéltárral rendelkező Kolozsváron. Az sem mellékes, hogy ide éppen hídvégi Mikó Imre hívta fel, Erdély akkor legjelentősebb magyar művelődéspolitikusa, aki azokban az években a történelmi kútfőkiadás terén tevékenykedett. Mikó Imre arra kérte Jakab Eleket, mű-

ködjön közre a források összegyűjtésében és kritikai kiadásában. Valóban – amint maga írta – az *Erdélyi Történelmi Adatok* Mikó Imre által szerkesztett első három kötetéhez Kolozsvár, Marosvásárhely, Gyulafehérvár s Nagyszeben levéltáraiban és könyvtáraiban nem kevés forrást kutatott fel, másolt le.

Ezek az évek persze nemcsak a történelmi forrásfeltárás és -kiadás terén való buzgólkodásának a jegyében teltek el, hanem történészé válásának is döntő időszakát jelentették. Így vallott arról, hogy mekkora fordulatot hozott életében a Mikó Imre meghívása: *„Maga mellé vett, a politikai üldözések sanyarú éveiben biztos menhelyet, vendégszerető hajlékot s alkalmat adott arra, hogy hazánk történetének alapos tanulmányozása, valamint alkotmányunk visszaállítása után, hivatali helyzetem és időnként nyilvánossá lett történelmi dolgozataim által folyvást lelki hajlamaim szerint munkálkodva, képessé legyek a nagyobb tudományi értékű, önálló művem megírására.”*¹⁴

A fenti sorokból az is kitűnik, milyen tudatosan készült Jakab Elek erre a pályára. Segítették benne kedvezően alakuló családi viszonyai is. Ugyanis 1856-ban feleségül vette Mike Sándornak, az erdélyi főkormányiszéki levéltár igazgatójának, Erdély egyik nagy oklevélgyűjtőjének Róza nevű leányát (akivel élete végéig szép, harmonikus családi életet élt), s ezután együtt dolgozhatott a nagy tapasztalatú levéltárossal, akinek gyűjteménye is rendelkezésére állt. Élete további

sorsformáló tényezője volt az a körülmény, hogy a hivatali pályán is Mike Sándor nyomdokába lépett. 1861-ben levéltáros lett a főkormányzéken levéltárnál, 1863-ban pedig aligazgatóvá, majd 1867-ben igazgatóvá választották. Szakmai haladását elősegítette 1874-es nyugat-európai utazása, amikor több nagy levéltárban a szervezési gyakorlatot tanulmányozhatta. Tapasztalatait 1875 után mint az Országos Levéltár munkatársa jól gyümölcsöztette. Ettől kezdve élete végéig Budapesten lakott.

Mindezek által kutatási lehetőségei nagyon kiszélesedtek: nálánál abban az időben történelmi oklevelekből senki sem ismerhette meg jobban a Habsburg-kori Erdélyt s a Habsburgok erdélyi politikáját. A lehetőségből azáltal lett valóság, hogy Jakab Elek nem ment el saját szerencséje mellett, hiszen annyi történelmi forrást és adatot gyűjtött össze már fiatalon, hogy az 1860-as évek végétől három évtizeden át folyamatosan írhatta kiváló könyveinek s tanulmányainak egész sorát. Neve gyorsan ismertté vált, s a tudományos körök is elismerték munkásságát: 1867-ben a Magyar Történelmi Társulat, 1870-ben a Magyar Tudományos Akadémia választotta tagjává, illetőleg levelező tagjává, majd 1889-ben az Akadémia rendes tagjává lépett elő.

Hogyan fejlődött *történetírói* pályája?

Hosszú tapasztalat tanúsága szerint a kezdő kutató nem szabadulhat a mindent akarás elbizonytalanító útvesztőjéből, ha nem tűz ki maga elé

idejében konkrét tudományos célokat. Még akkor sem, ha egyébként önmegvalósításának más feltételei adva vannak; aki mindent akar, az a legjobb esetben is középszerű kutató lehet, de valamilyen konkrét korban és kérdésben mélyre ásó szakember soha. Ez a dilemma Jakab Elek előtt is felmerült, annál inkább, mivel éppen kezdő történész korában következett be Erdélyben a történettudomány differenciálódása, a kutatás és a kutatók szakosodása.

Ez a szakosodás egyrészt a hazai történetírás belső fejlődésének, másrészt külső hatásoknak a következménye volt. Ami a belső viszonyokat illeti, elég utalnunk arra, hogy jelentős XVI. és XVII. századi előzmények után az erdélyi történetírás a XVIII. században, különösen annak második felében gyorsabban haladt előre a tudományá válás útján. A magyar történetírás terén Erdélyben Bod Péter és Benkő József tevékenysége bizonyult alapvetőnek, míg a szász historikusok közül Josef Eder és Johann Seivert nevét kell megemlítenünk. A román historiográfiában Samuil Micu, Gheorghe Şincai és Petru Maior munkássága vetette meg a román nemzeti történetírás alapjait. A XIX. század harmincas-negyvenes éveiben részben a romantika, részben már a liberalizmus jegyében dolgozott Kemény József, Nagyajtai Kovács István és Mikó Imre. Általuk a történettudomány forrásbázisa, általában a történeti irodalom sokat gazdagodott.

A XIX. század közepén bontakozott ki az új európai szellemi áramlat, a pozitivizmus, amely

azt a feladatot tűzte a polgári történetírás elé, hogy a természettudományokéhoz hasonló egzakt módszereket használjon, s a hangsúlyt a tények és a történeti fejlődés törvényeinek feltárására tegye. Bár ezt a célkitűzést sehol sem sikerült teljes mértékben megvalósítani, amint R. Várkonyi Ágnes bizonyítja, a pozitivista történetírás tudományos eredményeit csak a későbbi történetszemlélet silányította el a köztudatban, amikor a tényfeltárást az öncélú adathalmazással, a törvényszerűségek keresését pedig a szemantizmussal azonosította.¹⁵

Az igazság az, hogy a pozitivista módszereket alkalmazó történetírás nálunk is előbbre vitte a történettudományt, még ha le is maradt a nyugati nagy pozitivista iskolák mögött. Eredményeit főként a történeti forrásfeltárásban, a história érdeklődési körének kiszélesítésében, valamint a történeti művek egész sorának megírásában mérhetjük le. Hivatkozhatunk itt Kőváry László, Szilágyi Sándor, George Barițiu, Friedrich Teutsch és mások tevékenységére. Külön megemlítjük a temesvári Pesti Frigyest, aki a pozitívizmus lényegét talán mindenki másnál tágabban s korábban értelmezte.¹⁶ Az említett történetírók közös jegye volt, hogy a művelődéstörténetre szakosodtak, s többnyire általános, összefoglaló jellegű munkákat írtak. Hangsúlyoznunk kell, hogy nálunk a pozitívizmus elmélete, amelyet Auguste Comte, majd John Stuart Mill, Herbert Spencer fejtett ki, nem szorította ki a historikusok gondolkodásából a romantika eszméit. Ezek a szellemi

áramlatok együtt hatották át mentalitásukat, ám a pozitivizmus módosította a más filozófiai áramlatokhoz kötődő nézeteket is.

Jakab Elek főként abban különbözött az előbb felsorolt kortársaitól, hogy ő a részkutatást választotta, s inkább a levéltári forrásanyag tanulmányozásában mélyült el. És véleményünk szerint *akkor elsősorban ez a módszer jelentette a történettudomány fejlődésének útját, Jakab Elek pedig éppen ezáltal válhatott az erdélyi pozitivisták történetírás egyik jelentős alakjává.*

A pályáiv elemzését ott hagytuk abba, hogy megnyílt előtte a forrásfeltárás és adatgyűjtés lehetősége. A konkrét nagy célkitűzésre viszont akkor került sor, amikor 1863-ban Kolozsvár vezetősége pályázatot írt ki a város monográfiájának megírására. Azzal, hogy hozzálátott ennek a rendkívül nehéz feladatnak a megvalósításához, a mindent kutatás bizonytalansága számára véget ért.

A történész fejlődése szempontjából lényeges volt, hogy Kolozsvár városa olyan feltételeket írt elő az elkészítendő történeti művel kapcsolatban, amelyek összhangban voltak az új európai történetírói irányzattal. Íme a feltételek: „Írassék meg Kolozsvár városának ó-, közép- és újabbkori történelme az 1848. évig, *feliratok, műemlékek, pénzek, eredeti oklevelek, szóval első hitelességű adatok alapján, oknyomozólag, kritikai megválasztással...*”¹⁷ (Kiemelés tőlem – E. A.) Talán nem véletlenül volt ő az egyetlen tör-

ténész, aki felkészültségénél és helyzeténél fogva vállalni merhette a monográfia elkészítését, s aki meg is tudott felelni ezeknek a feltételeknek. A kész művet a bírálóbizottság (Szabó Károly, Sámi László, Torma Károly) nagyra értékelve elfogadásra és kiadásra ajánlotta. Az első kötet megjelenése 1870-ben végképpen megalapozta Jakab Elek szakmai tekintélyét. S bár több mint másfél évtizednek kellett eltelnie a második és harmadik kötet elkészültéig, az oklevéltárral és „világosító” rajzokkal ellátott, formájában s terjedelmében is imponáló, 3666 nagy formátumú oldalra kiterjedő *Kolozsvár története* korszerű, időt álló műnek bizonyult. Ez a városmonográfia lett Jakab Elek főműve.

A siker egyik magyarozatát kétségkívül abban leljük fel, hogy a szerző – akárcsak a kor olyan kiváló történészei, mint Henry Thomas Buckle vagy Thomas B. Macaulay – a várostörténetet újszerűen civilizációtörténetként fogta fel. Ilyenformán nemcsak a politika, de minden, az emberi haladás és művelődés szempontjából lényeges foglalkozás: az ipar, a mezőgazdaság, a kereskedelem, a pénzügy és természetesen a szellemi tevékenység mind helyet kaptak benne. Ezt a célkitűzést a *Kolozsvár története* előszavában így vázolta fel: „A vitézség magában hatalmassá igen, de ritkán vagy sohasem tette oly gazdaggá és boldoggá a nemzeteket, mint ipar és kereskedelem. Valóban nemcsak a kard és zsoldasztal, a törvényhozás és országglás a hazai történelem tárgya – a gép és mesterségi eszköz, műhely- és

bankárasztal, valamint a kereskedő áruja az.”¹⁸ Jakab Elek a városokban „a mai civilizáció tűzhelyeit, műveltségterjesztő csatornáit” látta. „A nagy nemzetek városaikért, virágzó iskoláikért azok” – írta egyik barátjának.

A siker másik magyarázata a szerző módszerében keresendő. Jakab Elek a lehető teljes forrásbázis felkutatása, kritikai értelmezése s majdnem felmérhetetlen adatanyag alapján dolgozta fel a város történiáját a legrégebb időktől az 1848-as forradalomig. Bár az elmúlt száz évben a történetkutatás számos kérdésben meghaladta, művének hasznosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy azóta is minden Kolozsvárral foglalkozó történetkutató kiindulópontja és adatforrása.¹⁹ Jakab Elek több mint negyed századot áldozott életéből erre a témára. Akkori leveleiben gyakoriak az ilyen megjegyzések: „nagy művem, mit Kolozsvárról írok”, „különös gonddal írt művem” stb.²⁰ S bár voltak, akik helyenkénti adathalmozása miatt, valamint azért bírálták – s okkal –, hogy nincs belső szerkezete, meg kell mondanunk, hogy Jakab Elek a maga korában, nagyrészt a pozitivizmus által ösztönözve, olyanféle várostörténetet művelt, amilyenre az utóbbi évtizedekben, igaz, sokkal fejlettebb módszerekkel s tudatosabban, a francia Annales történetírói iskola törekszik. Akkor például, amikor a várostörténetet mint modern civilizációs jelenséget a maga teljességében, bonyolult sokrétűségében, a városi élet egyidejű, egymásra ható megnyilvánulásait nem különböző fejezetekben, hanem egy

síkban, egymás mellett próbálta ábrázolni. Nem csökkentei érdemeit, hogy ő nagyrészt az általa feltárt bőséges adatanyagának engedett. Emiatt nincs látszólag szerkezete Jakob Elek várostörténetének.

Munkásságának egy másik területe a *jogtörténet* volt. Vonzódása e témakörhöz jogi képzettségével hozható összefüggésbe, másrészt azzal, hogy a gondjaira bízott levéltár gazdag forrásgyűjteményt tartalmazott a jogtörténet kutatásához. Végül nem mellékes, hogy éppen jogtörténeti dolgozatai által szólhatott hozzá leginkább, persze közvetve, korának számos időszerű kérdéséhez. Így az osztrák-magyar ellentétek kiéleződéséhez s a minket közelebbről érdeklő erdélyi problémákhoz, a román-magyar-szász együttélés ilyen-olyan konkrét vonatkozásához. Nagyszámú kisebb közleményét elhagyva, hét kiemelkedő munkáját sorolhatjuk ebbe a kategóriába. Ezek egyenkénti bemutatására nincsen elegendő terünk, néhány különösen fontos jogtörténeti könyvére azonban fel szeretnénk hívni a figyelmet.

Kezdjük *A királyföldi viszonyok ismertetése* című kétkötetes (I. Pest 1871, II. Bp. 1876) művével. Először cikksorozat formájában jelent meg, ami műfaját is meghatározta: az akkortájt eléggé divatos történeti publicisztika jegyeit viseli magán. Innen éles kérdésfelvetése s a stílus nyugtalansága.

A cikksorozat, majd a könyv nem véletlenül

váltott ki nagy érdeklődést, hiszen a volt Királyföld, a későbbi szász székek népeinek egymáshoz fűződő kapcsolatait, azok jogtörténeti vonatkozásait s gyakorlati vetületeit tárgyalta. Mégpedig olyan időben, amikor a tervezett közigazgatási átszervezés napirendre tűzte a szász és a székely székek megszüntetését és helyükbe a megyerendszer bevezetését. S mivel az első kötetet a szász sajtó egy része elmarasztalta, azt állítva, hogy szerzője hivatalnoki minőségében fejtette ki nézeteit, Jakab Elek a második kötet előszavában mintegy védekezéséppen leszögezte: amikor a szászok középkori privilégiumainak anakronisztikus voltára rámutatott, tettében semmi sem befolyásolta, s „szégyenletes gyöngeségnek” tartaná, ha „idegenséget” érezne valamely együttlakó erdélyi nép iránt.²¹ Viszont határozott maradt abban a tekintetben, hogy a középkori előjogok felett eljárt az idő. A privilégiumok helyén a polgári egyenlőség elvei szerint kell újra rendezni a viszonyokat a Barcaságon, a volt Királyföldön; Jakab Elek igazságérzetére vall az is, hogy nem vette védelmébe a székely öngazgatás maradványait sem.

Bonyolította a helyzetet, hogy ekkor került napirendre a királyföldi közjavak (erdők, legelők) megosztásának ügye is, és hogy az osztzkodás – mint általában – nem ment súrlódásmentesen végbe. Jakab Elek jogtörténeti s jogi érvekkel támogatta a közvagyon megosztásának modern polgári elvét, s a nemzetiségek egyen-

lőségét tartotta szem előtt. „A vegyes nemzetiségek együtt lakása tény. Ezt el kell fogadnunk. Ezt ignorálni, egyiket vagy másikat kitelepíteni, vagy akaratán kívül beolvasztani engedni rossz politika lenne” – írja 1876-ban, könyve második kötetében. Mondanivalóját nyomtatékosította akkor is, amikor kifejtette, hogy az egyenlő teherviselés elvéből következően minden nemzetiség „a közművelődés eszközeihez egyformán jogosult”, ezt pedig iskolák által megvalósítani az állam feladata.²²

1876-ban, a kiegyezés első évtizedének vége felé írta e sorokat Jakab Elek, akkor, amikor a dualizmus fejlődési tendenciái láthatókká váltak. A nemzeti kérdés, amely Erdélyben mindig is sorskérdés volt, határozottan kiéleződött.

Jakab Elek igyekezett megőrizni tárgyilagosságát mind a történetírás, mind a közélet mezején, aminek meggyőző bizonyítéka volt, hogy a románság kulturális jogainak biztosítását kérte a magyar kormánytól.

Jakab Elek *A királyföldi viszonyok ismertetése* című könyvét vagy annak egy részét – valószínűleg George Barițiu kezdeményezésére – román nyelvre is lefordították, s fogadtatásával kapcsolatban sokatmondó tény, hogy szerzőjét a rangos Román Irodalmi Társaság, az ASTRA tiszteletbeli tagjává választotta.²³ De nem ez volt az egyetlen indítéka a Jakab Eleket ért megtiszteltetésnek, mert amint Gál Kelemen írta monográfiájában, utóbbi „fél évszázados hírlapi, s történetírói munkássága alatt ismételten és igen meleg

rokonszenvvel foglalkozott a román parasztság társadalmi, gazdasági és művelődési kérdéseivel”.²⁴

A királyföldi viszonyok ismertetése című munka legérdekesebb részének történettudományi szempontból azt tartjuk, amely a barcasági, általában a királyföldi parasztság történetével foglalkozik. A történetíró Jakab Elek itt „győzi” igazán le a publicista önmagát. E részben kérdésfelvetése is tisztán történeti. Miután megállapítja, hogy a XIV–XVII. században alig találni olyan írásos emléket, amely a jobbágyviszonyokat ismertetné, viszont a XVIII. században s a XIX. század első felében már számos urbárium, konvenció, taxális szerződés szabályozza az alávetett parasztság kötelezettségeit, megfogalmazza a történész számára felmerülő kérdést: „Hol van forrása e nagy változásnak? Ki vizsgálta meg gyökeréig a válságos újítás elveit, kivitelét, jogsultságát? Ki nyomozta ki s constatálta, ha vajon igazság alapja van-e azoknak?”²⁵ A szerző erőteljesen hangsúlyozza, hogy válaszát e kérdésre eredeti forrásokból gyűjtött adatok tükrében fogalmazza meg, s miközben világos különbséget tesz szász köznép és patríciusok között, az utóbbiak jobbágypolitikája ellenében áll ki, ahogyan ő mondta, „a hétfalusi és barcasági székelyek és románok s általában a királyföldi román és magyar nép igaza mellett, ahol és amennyiben arról meggyőződve voltam”.²⁶ Tegyük hozzá ezekhez a fejlett demokratikus gondolkodásra valló sorokhoz mégis, hogy könyvének kivételes

érdemeit tovább növelte volna, ha elemzi a szász öngazgatás pozitív szerepét is e nép történetében.

Jakab Elek több jogtörténeti dolgozatában tárgyalta Erdély s a Habsburg-hatalom viszonyát. Sokat foglalkoztatták az előzmények is. *Az erdélyi fejedelemség utolsó évei* (Magyar Történelmi tár 1874. 19. sz.; 1875. 20. sz.) című, több száz oldalas, oklevéltárral is ellátott tanulmányában Sándor Pál portai követ naplóját ismerteti, s annak a kérdésnek a tisztázására vállalkozik, hogy milyen volt Erdély és a Porta viszonya az önálló fejedelemség utolsó időszakában. Válaszát tovább mélyíti, sőt ki is szélesíti *Az utolsó Apafi* (Magyar Történelmi Tár 1875. 21. sz.) című, 332 oldalas írásában, amelyben a Porta és Bécs Erdély feletti vetélkedését vizsgálja. Említett munkáinak fő mondanivalója az, hogy Erdély a körülmények folytán a XVII. század végén Bethlen Gábor politikájához, elképzeléseire nem tudott hű maradni, s az új helyzethez sem tudott alkalmazkodni azáltal, hogy végleg csatlakozott volna egyik vagy másik hatalomhoz. Közben a belső hatalmi harcok felőrölték maradék erejét is.

Több tanulmányában világítja meg a Habsburg-hatalom erdélyi térfoglalását és berendezkedését. A *Tanulmányok Erdély XVIII. századi jogtörténetéből* című kötete, amely 1878-ban jelent meg, két fontos problémát tárgyal. Az első dolgozat a székely határőrség felállításának történetét fejt ki, miközben a hatalom részéről

elkövetett törvénytelenések egész sorát hozza felszínre. Ez a munka eredeti források alapján egészíti ki Teleki Domokosnak alig valamivel korábban kiadott ilyen tárgyú könyvét. Ezért, s mivel erről a fontos történelmi eseményről mintha megfeledkezett volna történetírásunk, jónak láttuk itt újraközölni.

A másik dolgozat a Habsburg-foglalás nyomán életbe léptetett jogi változásokat kutatja. Elsősorban arra összpontosít, hogy mi volt a politikai háttere Mária Terézia intézkedésének, amely Erdélyt „nagyfejedelemség”-i rangra emelte a birodalmon belül.

Hogy valóban jogtörténeti *sorozatról* van szó, azt jól bizonyítják következő tanulmányainak a tárgykörei. Egy év múlva a *Századokban* közölte *A Pragmatica Sanctio története Erdélyben* című dolgozatát, amely a kiegyezést elfogadó történészek heves bírálatát váltotta ki, mivel Jakab Elek elítélte a Habsburgok erdélyi politikáját. És ugyanez a vezérgondolata a II. József erdélyi rendeleteit elemző írásnak is (*Erdély országgyűlései története II. József császár és fejedelem alatt*. Századok 1884).

Jakab Elek munkái hiteles bizonyítékai annak a történelmi ténynek, hogy Erdély bekebelezése a Habsburg-birodalomba a társadalmi és nemzeti elnyomás fokozódását vonta maga után: az autonómia egyre gyengült, míg a központi hatalom minden lényeges igazgatási funkciót magának szerzett meg. Csak a többségében magyar (és székely) nemesség és a szász patríciauság őriz-

hetett meg önkormányzati jogaiból annyit, amennyi abban az időben a feudális-rendi uralkodó osztályok tagjainak kijárt. A népet – sem a románt, sem a magyart, sem a szászt – nem engedték be a jogkeretekbe, holott a nyugati országokban már bontakozott az alkotmányosság.

Jakab Elek műveinek szám szerinti nagyobb része a *művelődéstörténet* köréből meríti tárgyát. Amennyiben egyetértünk ennek a fogalomnak a tágabb értelmezésével, itt kell megemlítenünk eszme- és irodalomtörténeti dolgozatait. S természetesen ide tartoznak unitárius egyháztörténeti közleményei is. Bár teljes Jakab Elek-könyvészettel nem rendelkezünk, Szinnyi József, Gál Kelemen s a magunk kutatásai alapján 32 művelődéstörténeti tanulmányát sikerült számba vennünk. Ezek mellett a napisajtóban s a különböző közművelődési lapokban napvilágot látott ilyen jellegű írásainak a száma minden bizonnyal meghaladja a 200-at.

Az irodalomtörténet Jakab Elek főbb munkái közt tartja számon a Dávid Ferencről írt monográfiát, amelyet a nagy erdélyi vallási és egyházi reformátor halálának 300. évfordulóján tett közzé (*Dávid Ferenc emléke. Elítéltetése és halála háromszázados évfordulójára.* Bp. 1879). A kritika annak idején elismeréssel szólt ugyan róla, de hibájául róttá föl egyes túlzó megállapításait. Valóban, ebben a nagyon nagy ambícióval írt munkájában hiába keressük a Jakab

Elek műveire általában jellemző adatbőséget: – ezzel a témával kapcsolatban csak kevés és töredékes forrás áll rendelkezésre, s a könyv bírálói szerint néhány ponton eltér a történelmi valóságtól. Deák Farkas e könyvvvel kapcsolatban ezt írta: „Ítéletei nem hosszas elmélkedés és mérlegelés eredményei, hanem a tisztán látott és előre kitűzött cél meghódítására szánt »mennydörgés villámszikrái«.”²⁷

Igen értékesek és érdekesek azok a dolgozatai is, amelyek a közvetlenül előtte járó írók, történészek, reformer politikusok életét és munkásságát ismertetik. Ezekben nemcsak a számos új adat sokat érő, hanem a személyes ismeretségre támaszkodó jellemzések élményszerűsége is. Különben itt nyílik alkalma a szerzőnek arra, hogy saját koráról is véleményt mondjon. Érvényes ez mindenekelőtt a Wesselényi Miklós ellen indított per történetét tárgyaló kétkötetes könyvére (*Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnpere*. Kolozsvár 1876), amelyben a Habsburg-hatalom alkotmánytípró módszereit s a per manipuláltságát a hiteles dokumentáció szakszerű ismertetésével bizonyítja be. Helytállóan mondja, hogy a bécsi kormányzat képviselői Wesselényi üldöztetése által az ellenzéki mozgalmat akarták megfélemlíteni, hogy „a felébredt közszellemet s a nemzet alkotmányos érzületét elfojtsák, s a hatalmát féltő bureaucrátiát még egy időre megszilárdítsák”.²⁸

1870-ben közölte *Bölöni Farkas Sándor és kora* című monográfiáját, amelyet a mai Bölöni

Farkas Sándor-kutatás is nagyra értékeli és sokszor idézi. Benkő Samu szerint ez annak tulajdonítható, hogy Jakab Elek „széles körű kutatásokra alapozva, az oknyomozó történetíró módszerességével rajzolt képet” Bölöni Farkas életéről és munkásságáról.²⁹ Hozzátehetjük, hogy módszeressége mellett a szerző korszerű gondolkodása is hozzájárult a mű sikeréhez. Jakab Elek, akárcsak hőse, a hazai viszonyokat az egyetemes civilizációhoz mérten ítélte meg, amiből az is kiderül, hogy bár ízig-vérig erdélyi ember, a provincialista szemléletmód távol állt tőle. Később még egyszer visszatért ehhez a témához – és ez már Jakab Elek tudományos lelkiismeretére világít rá –, miután Kazinczy Ferenc levelei közt 18 eredeti Bölöni Farkas Sándor-levelet sikerült felfedeznie. Az új adatok alapján sietett kiegészíteni, sőt helyreigazítani előző tanulmányát, mert meggyőződött, hogy Bölöni Farkas fejlődésére amerikai útja mellett Kazinczy Ferenc is erőteljes hatást gyakorolt (*Kazinczy Ferenc hatása Bölöni Farkas Sándorra*. Figyelő 1879).

Alapvetőnek bizonyult a neves író és népdalgyűjtő kortárs-elődről, Kriza Jánosról készített tanulmánya is (*Kriza János unitárius püspök életrajza*. Keresztény Magvető 1878). Jakab Eleket mély barátság fűzte Krizához: gyűjtését nemcsak nagyra tartotta, de kiadásának útját is egyengette, miközben a szerzőt további munkára biztatta.³⁰ Kelemen Benjáminról, a kiváló mezőgazdáról, Wesselényi gazdatisztjéről és barátjáról írt élet-

rajza azért is említésre méltó, mert benne, amint Csetri Elek méltatja, a közügyi szolgálat szépségének és hasznosságának konkrét példáját idézi fel. A *Nagyernyei Kelemen Benő élete* (Keresztény Magvető 1887) című tanulmányában olvashatjuk: „Szép az emberi élet, midőn évei magas célok szolgálatában, híven munkálkodva, kifogástalan sikerektől kísérvé folynak le.”³¹ Valószínű, ilyen etikai meggondolásból születtek kisebb terjedelmű, de nem kevésbé érdekes cikkei is hídvégi Mikó Imre és Kemény József, Mike Sándor, Orbán Balázs tevékenységéről.

Minthogy a történész felfogásáról, céljairól sokat mond maga a tárgy választása, meg kell néznünk azt is, hogy kiről nem írt Jakab Elek, holott helyzeténél fogva ez elvárható lett volna tőle. Itt pedig, ha röviden is, de szólnunk kell arról, hogy Erdély két kiemelkedő magyar történésze, Jakab Elek és Kőváry László barátsága miért maradt hűvös, és tisztos, mikor alkotó együttműködés is lehetett volna.

Meglepőnek tűnik valóban, hogy egy olyan termékeny s a tudománya fejlesztésének ügyét annyira szíven hordozó történetíró, mint Jakab Elek, nem vagy alig írt neves kortárs történészekről, köztük Kőváryról éppenséggel nem (és fordítva). Ez amiatt is feltűnő, mert együtt nőttek fel s váltak történetírókká, együtt robbantak be Erdély irodalmi életébe. Közel álltak egymáshoz kultúra, szemléletmód tekintetében is. Mi akadályozta hát közöttük a szorosabb barátság létrejöttét?

Úgy véljük, mindenekelőtt eltérő lelkialkatuk, munkastílusuk, életmódjuk. Kőváry a külső be-nyomásokra azonnal reagáló, nagyvonalú ember volt, Jakab Elek befele forduló, nehezen barát-kozó, tételődő típus. Kőváry könnyebben írt, kevesebb időt fordított levéltári felderítő mun-kára, s inkább összefoglalásra-szintetizálásra tö-rekedett; Jakab Elek a részkutatások iránt muta-tott nagyobb érdeklődést, s ez pedig együtt járt a levéltári búvárkodással, aprómunkával. Az sem mellékes, hogy Kőváry tekintélyes polgár volt, aki írósa- ga által is gyarapította vagyonát, s a pol- gári világ gazdasági s társadalmi intézményeivel jól megfért. Jakab Elek viszont folyton anyagi és pénzgondokkal küzdött, olykor magának Kővá-rynak is adósa volt, s nemegyszer kellett szo- rongva gondolnia az esedékes váltók törlesztési idejének közeledtére. Ez is hozzájárulhatott ah- hoz, hogy bírálta korát, az erkölcsöket, az emberi kapzsiság növekedését. Ilyen megkeseredett pil- lanatában írhatta egyik kolozsvári barátjának: „A kor romlott. Az idealizmus haldoklik az embe- riség egyetemében.”³²

Mindezt azért véltük szükségesnek elmondani, mert a két neves historikus egymást támogatva valószínűleg a történettudományban is még to- vább juthatott volna: Kőváry munkái nyerhettek volna mélységükben, alaposságukban, Jakab Elekéi szerkezetük modernebb felépítésében, olykor egyetemesebb látásmódban is.

Visszatérve fejtegetésünk fonalához, szólunk

kell Jakab Elek *intézménytörténeti* munkáiról is, amelyek munkásságának fővonulatához tartoznak.

Több tanulmányról volna érdemes írni bár néhány figyelemkeltő mondatot, de csak néhányra futja a rendelkezésünkre álló térből. Sokat dolgozott a marosvásárhelyi Teleki Tékában, nem véletlen, hogy komoly dolgozatot szentelt megalapítása történetének, állománya bemutatásának (*A Teleki-könyvtár és a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond-társaság*. Figyelő 1879). Másik értékes művelődéstörténeti tanulmánya Aranka György és az Erdélyi Nyelvvelő és Kéziratkiadó Társaság fejlődését elemzi (Figyelő 1884). Ebben arra vállalkozott, hogy főként „új nyomozásai” alapján összefoglalja ezt az elődök által eléggé összekuszált kérdést, amelyről „egy kis irodalom van már, anélkül, hogy belőle akár Aranka életét, jellemét s a két társaság alapításában való igazi érdemeit, akár azok eredetét, célját, megalakulását [...] megértenünk lehetne”.³³ Oknyomozó módszerrel s az addigi irodalom „kritikai felhasználásával” arra törekedett, hogy „Aranka az legyen tanulmányában, aki volt korában és életében”.³⁴ Itt és az 1880-as években született más tanulmányaiban már jól felismerhető a Leopold Ranke által kifejlesztett modern forráskritikai irányzat hatása is. Valóban, a gondos előkészület gyümölcsözőnek bizonyult: Jakab Eleknek ez a munkája az Aranka-kérdés nagy irodalmának legjobb darabjai közé tartozik.³⁵

Ugyanígy előkelő helyen tartja számon a szakbibliográfia *Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig* (Bp. 1882) című kismonográfiáját is. Benne az egyik legjellegzetesebb polgári intézmény, a hírlapi sajtó erdélyi útját kíséri nyomon, párhuzamosan mutatva be a magyar, román és német újságírás történetét. Ez a tárgyalási mód abban az időben szerfelett ritka dolog volt. S ha emellett tekintetbe vesszük a tudományos etika szabályait tiszteletben tartó tárgyilagosságát, okkal beszélhetünk Jakab Elek történetírásának demokratizmusáról. Különleges értékeiért ezt a tanulmányt is újraközöljük. A dolgozat historikumához érdekes adalékként hozzátartozik, hogy kérésére a román hírlapirodalom történetéről George Barițiu készséggel bocsátott rendelkezésre adatokat; levélváltásuk e kérdésben a kölcsönös jószándék és együttműködési készség meggyőző bizonyítéka.³⁵

Hogy a Jakab Elek művelődéstörténeti kutatásait bemutató fenti vázlatos képet még egy nem lényegtelen mozzanattal egészítsük ki, meg kell említenünk az erdélyi nyomdászat történetéről ugyancsak átfogó megközelítésben írt dolgozatát is (*Az erdélyi nyomdák történetéhez*. Magyar Könyvszemle 1881).

A székelyek történelme Jakab Eleket mindig élénken foglalkoztatta. Érdeklődését székely származása s a székely történelem sajátosságai tartották fenn. S mivel az ő korában ennek a kérdéskörnek számos fontos részlete még feltárásvárt, 1873-ban Jakab Elek pályadíjalap létesítését

kezdeményezte a székely történeti monográfia megírására.³⁶ Bár a monográfia elkészítését nem rá bízta, hanem a szintén kiváló kortárs történetíró Szabó Károlyra – akit maga is nagyra becsült –, a székely történelem különböző eseményeiről legalább 30 kisebb-nagyobb terjedelmű dolgozatot írt. E dolgozatok közül nem egy alapvető fontosságú kérdéseket boncolgat. Hogy a monográfia előkészítéséhez szükséges forrásfeltárást serkentse, először is a Székely Oklevéltár fontosságáról értekezett, majd később olyan fogalmak tisztázását kísérelte meg, mint a székely ispánság, önkormányzat, székely föld, határőrség stb. Mindennek dacára a székelység történetének behatóbb kutatásába csak élete alkonyán fogott bele.

A fordulat akkor következett be, amikor 1893-ban Udvarhely megye vezetősége szerződést kötött Jakab Elekkel a megye történetének megírására. Itt volt hát újra a nagy alkalom, hogy a székelység történetének feltárában is olyan-szerűt alkosson, amilyen a Kolozsváré volt a várostörténetek sorában. Udvarhelyszék történetiájának kapcsán lényegében az egész székelység múltjáról lehetett, sőt legfontosabb pontjaiban kellett is írni. Tényleg, Jakab Elek előrehaladott kora ellenére nagy lendülettel és ambícióval fogott hozzá ehhez a feladathoz. De már az első lépéseknél tapasztalnia kellett a nehézségeket, amennyiben a kiindulópont, az eredetkérdés megoldatlan volt. Bonyolította a helyzetet az, hogy éppen azokban az időkben dúlt a harc a

kérdés körül, két, egymással homlokegyenest ellenkező vélemény között. A történészek egy része a székely-hun származás mellett szállt síkra, mások az akkoriban elhunyt Hunfalvy Pál etnográfus szellemében merőben tagadták ezt. A helyzet kétségkívül idegesítette Jakab Eleket. 1894. március 26-án kelt levelében például azt írta: „Engem pedig éjjel-nappal gyötör a székely monográfia kísértő lelke, amelyet igen késő korban vállaltam el, s tartok tőle, hogy az időből kifogyok.”³⁷

De bármennyire sürgette is előrehaladott kora s a szerződésben előírt határidő, Jakab Elek most sem tagadta meg legfőbb történetírói tulajdonságát, az alaposágot, mivel lelkiismerete nem engedte, hogy gyenge munkát adjon ki kezéből. Nos, éppen a monográfia sikere érdekében igen érdekes elhatározás született meg benne: a magyarországi székely telepek helyszíni tanulmányozásának a terve. Egyik levelében, amelyet kutatás közben írt, azt ígérte kolozsvári barátjának, hogy „a Vág völgyi székely telepek nyomozására tett tudományos utam bevégzésekor nevezetes újdonságot mondok majd el a székely palóc népről.”³⁸ Feladatát inkább néprajzi megközelítésben, de célratorően fogta fel: „Meg kell néz-nem és ismernem – írta – a palócokat és göcseieket, akiknek tájbeszéde sokban egyez a székelyekével, látnom kell őket saját földjükön és falvaiban, háznépük közt; tanulmányoznom kell véralkatukat és jellemöket, családjaikat és hagyományaikat.”³⁹ Mindezt azzal a céllal, hogy meg-

állapíthassa, vajon az erdélyi székelyek onnan kerültek-e keleti hazájukba, amint azt Hunfalvy állította.

Kutatásai eredményéről 1896-ban részletes tanulmányban számolt be. Szerinte nem igazolódott Hunfalvy tétele: a palóc és a göcseji népnyelv „egy a székelyekével” ugyan, de az erdélyi székelységet nem onnan telepíthették, s nem is telepítették. A székely szó nem határőrt jelent – ebben is tévedett Hunfalvy –, hanem „nemzetnév”.⁴⁰ Tisztázni a székely őstörténet alapkérdését azonban ő sem tudta, így Udvarhely megye története kapcsán csatlakoznia kellett a két nézet valamelyikéhez. Azoknak a véleményét tette magáévá, akik – mint Orbán Balázs, Szabó Károly és mások – a hun származást vallották. A bizonyítás érdekében áttanulmányozta Nagyajtai Kovács István kéziratot hagyatékát, tudván, hogy e kérdés az erdélyi történetírás e jelentős alakját mennyire foglalkoztatta. Nagyajtai Kovács véleménye alapján fogadta el az ún. *Csíki Székely Krónikát* eredeti alkotásnak, bár, és ezt hangsúlyozni szeretnék, fenntartásainak is hangot adott.⁴¹

Ilyen előkészületek után Jakab Elek hozzálátott a monográfia megírásához, de kifogyott az időből: amint előre látta, csak félig sikerült elkészülnie a szöveggel, mert 1897. július 22-én örök nyugalomra tért. A kéziratban maradt munka folytatására Szádeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanárt kérték fel, aki aztán befejezte s

1901-ben *Udvarhely megye története* címmel közre is adta azt.

A kötet bírálói nem késtek felróni Jakab Eleknek, hogy az eredetkérdésben romantikus álláspontra helyezkedett, s hogy emiatt nem vitte előbbre a székely őstörténet megoldásának ügyét. Tegyük nyomban hozzá, hogy Jakab Elek az őstörténetet illetően kész tételtől indult ki, azt próbálta a teljes rendelkezésére álló irodalom felhasználásával bizonyítani. Ám nagy tévedés volna ennek alapján romantikus történésznek tartani őt, aki módszerét tekintve pozitivista volt, még akkor is, ha egy-két kérdésben engedett a romantikus historikusok nézeteinek. Igazságtalanok volnánk emlékéhez, ha nem ismernők el azt, amit Kozma Ferenc 1901-ben *Udvarhely megye történetét* ismertetve megállapított: minden vitathatósága ellenére Jakab Eleknek ez a munkája „az ide vonatkozó irodalom egyik hatalmas alkotása marad”.⁴² Jakab Elek módszerbeli fogyatékosága abban állt, hogy nem használta fel a nyelvészet és régészet eredményeit.

Jakab Elek érdeklődése és tevékenysége természetesen más területekre is kiterjedt, ha csak egy-két tanulmány, könyv erejéig is. Szólnunk kellene így azokról a dolgozatairól, amelyekben a történetírás szakmai problémáit feszegette. Két közleménye merítette tárgyát a levéltárügy köréből,⁴³ alapos tanulmánya foglalkozik a Magyar Tudományos Akadémia általa rendezett kéziratgyűjteményével⁴⁴ s a kalendáriumokkal,⁴⁵

komoly tudományos cikket közölt a címertan területéről⁴⁶. Elkalandozott a hadtörténet mezejére is az *Erdély katonai védereje átalakulása a XVIII. században* című, valamint az 1809-i hadfelkelést tárgyaló tanulmányaiban.⁴⁷ Érdeme, hogy nagy gonddal rajzolta meg a hadtörténeti események gazdasági-társadalmi hátterét.

Áttérve műveinek az 1848–49-es eseményekkel foglalkozó kis csoportjára, ezek kapcsán felmerül a kérdés, hogy a szorosabban vett történettudomány vagy inkább az emlékirat-irodalom kategóriájához tartoznak-e. Úgy véljük, mindkettőhöz, mert hol történeti dokumentumok, hol személyes élmények alapján tárgyalják a témákat. Így vallott a forradalomról és szabadságharcról a XI. zászlóalj történetét,⁴⁸ különböző saját élményeit ismertető más kötetében,⁴⁹ valamint élete egyik legfőbb munkájában, amelyet *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re* (Bp. 1880) címmel adott ki. Különösen ez utóbbi ma is egyike legtöbbit idézett történeti munkáinak.

Jakab Elek munkássága, akárcsak számos kortársáé, hiteles példája annak is, hogy a tudományos történetírás, a történeti publicisztika s a társadalmi közírás nem zárják ki egymást. Jakab Eleknek több száz írása látott napvilágot a napisajtóban és a közművelődési lapokban. Hosszú és megfeszített munkájának eredményei ezáltal jutottak el a szélesebb olvasóközönséghez is.

Nem fejezhetjük be a Jakab Elek életét és munkásságát felvázoló bevezető tanulmányunkat anélkül, hogy röviden ne szólnánk műveivel kapcsolatos örömeiről, gondjairól. Ezek is hozzátartoztak életéhez s a korhoz, amelyben élt.

Mint említettük, a XX. századi hazai történetírás gyakran fordul Jakab Elekhez adatokért és megállapításokért. Furcsa módon éppen azok a legtöbbet idézett munkái, amelyek megjelenésükkor sok gondot s keserűséget okoztak a szerzőnek főként a vártnál csekélyebb kelen-dőségük miatt. Ez történt a *Kolozsvár története* s a Dávid Ferencről szóló munkája kiadásakor. 1889-ben írta Ferenc Józsefnek Kolozsvárra: „Rosszra fordult az idő járása felettem. Szellemi munkásságom anyagi sikertelensége lehangol... Utóbbi nagy művemen 24 évig dolgoztam; eszem, szívem, éveim, nemesebb szenvedélyem belefektetve. [...] Elpusztítottak megírt köny-veim.”⁵⁰

Amikor ezeket a sorokat papírra vetette, már idős ember volt, hajlamosabb a sötéten látásra. Alapja azért volt az elkeseredésnek, mert szemben a reformkorral s az abszolutizmus korával, amikor a történetírás eredményei iránt állandóan nőtt az érdeklődés, a dualizmus korában visszaesés mutatkozott a történeti irodalom kelen-dőségében. Pontosabban arról volt szó, hogy a történetírásban is bekövetkezett a differenciálódás: a tudományos és népszerű műfaj ket-tévált, az olyan nagy tudományos munkák pedig,

amilyeneket Jakab Elek írt, nehezebben találtak gazdára.

Hogy mégsem lett úrrá rajta a csüggedés, az főleg a szakmai elismerésnek tudható be, amiből nem kevés jutott neki. Az igazság az, hogy művei után anyagi jövedelme is jócskán volt, de a család fenntartása mindent felemésztett; ha a családjáról volt szó, Jakab Elek nem ismert takarékoságot, beosztást. Családi élete az időnkénti anyagi gondok ellenére szép, bensőséges és meghitt volt. Amikor a túlfeszített munka ideig-óraig megbénította – és ez nem volt ritka eset a családi körben szerető gyöngédség vette körül, és a szeretetre, bensőségességre nagyon vágyó családfő rendszerint rövid idő alatt visszanyerte munkaerejét és -kedvét. Örömet lelte barátaival folytatott levelezésében is; ez pótolta számára a régi Kolozsvár s a szülőföld patriarkálisabb légkörét, amire mindig nosztalgiával gondolt vissza. De ahova nyugodni csak hamvai jutottak el, amikor 1901-ben barátai és tisztelői kezdeményezésére a házsongárdi temetőben kapott új sírhelyet.

Azóta egy évszázad telt el, és életművét igazolta az idő, még akkor is, ha a kutatás nem egy ponton meghaladta egyik-másik munkáját vagy megállapítását. Jakab Elek emlékét nem „pusztították el megírt könyvei”.

*

Az új kiadás nem teljesen azonos az 1986-os kötettel. Akkor a súlyos cenzúra-viszonyok

miatt, de részben terjedelmi szempontokat is figyelembe véve, *Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig* című tanulmányból fontos részek maradtak ki. Az új kiadás ezeket a részeket is tartalmazza (kivéve a második fejezetet, amely a külföldi példákat hosszadalmasan részletezi), ami ugyancsak megnövelte a tanulmány terjedelmét. Ez viszont arra készítetett, hogy kötetünk harmadik, *A magyar és román, valamint a szász zsellérek helyzete a Királyföldön* című fejezetének újraközléséről most lemondjunk. Meggyőződésünk, hogy Jakab Eleknek a két kiegészített tanulmánya jobban szolgálja a tudományos ismeretterjesztés ügyét, mint a cenzúra által megcsönkített korábbi kiadvány három tanulmánya.

EGYED ÁKOS

JAKAB ELEK

A SZÉKELY HATÁRŐRSÉG FELÁLLÍTÁSA

A székely határőrség felállítása s Erdély nagyfejedelemséggé emeltetése egymással összefüggő két kiváló momentuma az egykori Erdély történelmének. Amazt báró Buccow Adolf katonai kormányzása s fő tanácsára történt madéfalvi véresemény teszi sötéten emlékezetessé; ennek br. Brukenthal Sámuel szász eredetű erdélyi tartományi s udvari helyettes kancellár, alkotmányellenes és magyargyűlölő politikája ad nagy fontosságot. Az elsőről nemrég jelent meg a tudós gróf Teleki Domokostól egy értékes mű*, ehhez a benső okok és a székely nemzeti jog szempontjából kiegészítésekkel járulni, a másikat, mint eddig kevésbé ismertet tüzetesen fölvilágosítani felolvasásom célja.**

Előbb az elsőről adom elé tanulmányaim eredményét.***

A székely határőrség felállításának két stádiumát mutatják történeti forrásaink. Első volt az, midőn Mária Terézia fejedelemnő e célt szóbeli utasításokkal, katonai közegek által, csak néhány főbb polgári tisztviselő belevonása mellett, nem

* *A Székely Határőrség Története.* Bp. 1877.

** A Magyar Tudományos Akadémián 1877. október 1-én elhangzott előadás.

*** A másodikat terjedelmi okokból nem közölhetjük.

nézve a székely önkormányzati jogra, a nép géniuszára és mély jogérzetére, röviden, katonásan, úgyszólván parancsszóra akarta elérni, törvénytelenséget mívelve s mégis hálával fogadtatásra számítva, ezt követelve. Ez ama kétértelmű politikai eljárásra volt alapítva, hogy a királyi leiratokban s főkormányi rendeletekben semmi kifogásolható ne legyen, a formák, szó és írás mutassanak kíméletet, de a végrehajtásnál tekintések csak a cél, s elérésére az eszközökben minden válogatás kerültessék. Elméletben a jogtisztet, a királyi méltóság és népszerűség fönntartása, a tényeknél a birodalmi népek pénzereje s véradója kímélése, a célelés és föltétlen siker elve volt irányadó.

A császárné és királyné, hízelegni kívánva a nemzeti büszkeségnek, 1762. április 11-én kelt első királyi leiratában, valamint a november 8-iban is *nemzeti katonaságnak* nevezte a felállítandó határőrséget, s a királyi főkormány is e kifejezést használta; ellenben az összeírás fejévé német katonatisztekett tett, a századok rendezése közeledtekor egész csapatban küldettek be a kinevezett német, horvát és illyr születésű tisztek, magyar nevű ha volt is, szelleme idegen volt, oktatás, vezénylés, eskü, zászlófölrirat, tiszt ruha és katonai jelvény mind német volt, a magyarságot a közlegények fekete zekéje, kerek kalapja és fehér harisnyája képviselte.¹

A lényeg után nemsokára megszűnt a név is. 1762. december elsején kelt királyi leiratban *székely határőr katonaság* néven neveztetik, sőt

egy november 8-iban is *határőr katonaságnak* íratott. Ugyanazon napról, ugyanazon irodából kétféle elnevezés! A székely *nemzeti katonaságból*, mielőtt létesült, határőrségi katonaság lett. Az udvar példáját követték a királyi főkormány, a székek tisztségei és a gyűlések is.

E kétértelműség nyilatkozott a felállítás módzataiban is. A királyné 1762. évi, imént idézett november 8-i királyi leiratában világosan parancsolta, „hogy a székely nép előtt felséges nevében azonnal tegyék közzé, hogy senki rajta méltatlanságot elkövetni nem kíván; legkegyelmesebb akarata az, hogy a határőri katonaságban csak önként vállalkozók legyenek s kényszerítéstől ne tartsanak”. Ugyan a királyné Udvarhelyszék közönségének a határőrség ügyében tett fölterjesztésére azt írta vissza, hogy „nem akar kényszert használni arra nézve, hogy akár a szék, akár az abban lakó szabad rend katonává legyen; távol van attól, hogy bárkinek joga és előnye bármiképpen megháboríttassanak; csak önként ajánlkozókat óhajt katonáknak, de a szék minden lakosától határozott nyilatkozatot kíván az iránt, hogy – miután a régi katonáskodási mód nem használható – akar-e katonáskodni a célba vett új módozat szerint vagy nem? Azokkal, akik a katonaságra ajánlkoznak, semmi rossz nem történik, sőt királyi kegyelmében részesülnek”.

Az erdélyi főkormányshék² e királyi biztosításokat a székely székekben közhírré tévén: a nép, mely a király iránt csodaszerű kegyelettel viseltetik, hitt a koronás felség nevében hirdetett szó-

nak, s azon meggyőződésben élt, hogy határőrségre kényszerítetni nem fog. De hogy a székelységgel gúnyt űztek, jogérzelmét s hív hazaszeretetét játék tárgyává tették, a tények bizonyítják. A Benedikti-, Bede- és Csákány-nemzetiségek férfiai Háromszékről, Nagyborosnyóról a királyi főkormányshékhöz folyamodtak, hogy nemesi szabadságuk tekintetéből a határőrkatonaság alól tétessenek mentekké. A kormányshék azt válaszolta: „minthogy a katona rend, melynek vitézsége őrzí a fejedelem javát s a haza békéjét, nemes kérelmezőknek nem lesz kisebbségére, ha a haza megtartása végett állítandó nemzeti katonaságba fölvetetnek”. Midőn a királyné a háromszéki primipilus és pixidarius székelyehtől a táblabírói jogot³ rendeleti úton elvette s azok panasztak érette a királyi főkormányshéknél, ez azt a választ adta: „A királyné akaratán változtatni nem lehet. Ami a határőrséget illeti – úgymond –, az önkéntes intézmény, abba csak azok vétetnek föl, akik hadi szolgálattal szerzett ősi nemességök és szabadságuk dicsőségét most is hadi szolgálattal kívánják fönntartani, s annak kötelékébe önként belépnek.” Az alsó-csernátoni Cseh, Szabó és Csíki nemes nemzetiségek is határőrségre szorítottatásuk ellen a királyi főkormányshékhöz folyamodván, ez így válaszolt kérésökre: „a határőr a nemzeti katonaság tagja, az önkéntes, nem kényszerű szolgálat, nem katonáskodás itt a cél, hanem az ország védelme; kérelmezőket a nemességtől a határőri állapot

nem fosztja meg, sőt abban megtartja a hadi szolgálat által, mellyel szerezte volt”.

Mint a madarat füttyöléssel teszik a kalitka rabjává s mézzel csalják lépre: úgy hálózták be a székelységet sima szóval s hízelgéssel a határőr-ség igájába. Mily nagy és keserű volt kiábrándulása, midőn látta, hogy tetteleg egészen egyéb történik rajta, körülte és ellene, mint amit a jogosság megenged, s amit a királyi biztosítás után várhatott. Saját közigazgatási tisztei idegen katonatisztek kíséretében mentek ki a falukra, s nyilvános gyűlésekben 500 frt. bírság, fő- és vagyonvesztés fenyegetése alatt parancsolták a népnek, hogy összeírás és megmérés végett a székbe kiküldött bizottság előtt jelenjék meg; aki nem teszi, rebellisnek tekintetik. A tábornok és ezredes elébb szelíden fogtak a dologhoz; de csakhamar szigorúra változtatták eljárásukat. Egyikből sem maradt fenn levéltárainkban írott adat, de hátrább, Háromszék és Udvarhelyszék főkirálybírái jelentésében érintve lesz, minő indokokkal éltek a cél elérésére. Van azonban egy manifestuma az összes tisztikarnak és egy ezredparancs, melyek elsejében egy bibliai idézetekből álló hosszú bevezetés után: „a hív székelyeknek parancsolja a méltóságos tábornok és ezredparancsnok – így hangzik az –, hogy az álnok hitegetők szavainak senki se higgyen, de a felség ígéreteiben bízzanak, aki mindent teljesítend, jelesen 1. az alezredes a ruházatmegszerzésben a határőröket segített; 2. a főadóból elengedést eszközöl; 3. a parancsnokló tábornok mint a székelyek ispánja,

atyja és védelmezője hívségöket s a haza védelmezésében való szolgálati készségöket a felség előtt már megdicsérte; 4. a felség kegyelmét ígérte; 5. a határőrök minden hazai nyomorúságtól s a szék terheitől mentesítve lesznek; 6. az ezredes végére jár: miért jobbágy egy része a népnek, holott egykor mind szabadok voltak; 7. a parancsnokló tábornok és tisztei addig működnek, míg a vitéz székelyeknek szabadsága végképp megadatik, hogy mindenki – maga is igyekeztén s vitézségben kitűnven – mondhassa el, hogy senkitől nem függ, mert a katonai hivatás tisztesség, és az istennek, királynak és hazának szolgálni dicsőség. A parancsnokló tábornok ajánlta, hogy az elhagyottaknak oltalma lesz, a szerencsétleneknek védője és pártfogója, a szegények atyja, a hív katonák előmozdítója s őszinte kedvelője.”

Az ezredparancs is ez aláírás alatt költ s hasonló szellemű. A bevezetésben a Leopold-hitlevél 14. pontjára van hivatkozás s a székelyek vitézsége és hazaszeretete mint a királyné különös figyelmé tárgya feltüntetve: „a királyné – úgymond az – csak a haza védelmezését kívánja hív székely népétől, s minden egyéb adó- és dézmafizetéstől s szolgálmányteljesítéstől fölmenti, fenntartva azonban a háború nagy költségei tekintetéből, hogy fejről és marhájáról valamicskét fizessen, de azt az őfelsége által a gyalogoknak adandó havonkénti 2 r. frt. és a huszároknak kijáró 4 r. forint zsold bőven fedezi; kedvezmény az is – így szól tovább a parancs –, hogy az év 12 hónapjából csak 1 1/2-et szolgálnak, a többit gaz-

daságukra fordítják. Őfelsége – úgymond – egyebet nem kíván, mint azt, hogy a székelyek régi kiváltságai visszaállíttassanak, apáinak, ős- és dédapáinak fél századig eltemetve volt⁴ érdemei új életre ébredjenek, a harcias székely nemzet dicsősége megújuljon, a haza a tatárok veszélyes betörésétől s a szomszéd népek erőszakától védve legyen, a hazai törvényeknek elég tétessék, s mindenki övéi körében maradván, egyszersmind a felségnek és közjónak is szolgálván, elmondhassa: *Dulcis amor Patriae, dulce videre suos.*

Nem hihető, hogy a felség e nagy kegyelmével szemben senki a székelyek közül mint született katona és nemes háládatlannak, a királyi parancsok teljesítésének halogatása által rebellisnek s az 1681, 46. t. c. büntetésére méltónak mutassa magát⁵; de igyekezni fog október végéig ruházata végett 15 r. frt-ot szerezni, hogy mikor szolgálatban van, katonailag öltözhessék, az 10 évig is eltartván, egy évre 1 frt. 36 kr-nál több nem esik, fegyvert és lőszert a felség ad. Őfelsége szelíden hívja zászlója alá hív népét, s nem hiszi, hogy valaki szavának meg nem hallása által magát szándékkal, szóval vagy tettben rebellisnek mutatni merje. Mindezeket mindenki vesse szívébe, az alsóbb tisztek tegyenek jelentést a nép válaszáról, bízzék mindenki a parancsnok tábornokban és az ezred parancsnokában.”

Br. Buccow püspök Bajtayval is levelet íratott csíkszentléleki plébános Zöld Péterhez, melyben őt s általa a papságot arra kérte és intette: „bírák rá a népet, hogy a fegyvert önként vegye fel,

mert azáltal vitéz őseik nyomdokában fognak járni, nem idegenek, hanem maguk védik honukat, 24 hónapból csak hármat szolgálnak, idővel az adótól megmenekednek”. Ez volt a püspöki körlevél veleje.

A katonai és papi befolyás kettős hatalmával akarta és hitte Buccow és német tisztikara a székelységet határőrségre bírhatni. A nép nemcsak jogérzeténél fogva, de ösztönszerűleg észrevette az őt fenyegető veszélyt, látta, hogy az út, melyen indultak, nem alkotmányos, hogy az illetékes polgári hatóságokkal sem a királyi biztos, sem a királyi főkormányzók semmi királyi leiratot és utasítást nem közölt, hanem a királyi biztos a szék fő- és altisztviselőit magához hívatta, s néhányan intézkedtek az egész közönség helyett a „*nil de nobis sine nobis*” alkotmányelv megszegésével; az utasítási pontokat, melyeket a nép előtt felolvastatni kívánt a tábornok, Schröder alezredes katonabiztosnak adta át, az ezred főtiszti állomásaira német tisztnek neveztettek; látta, hogy a manifestum és ezredi napiparancs dicséretei, az üres ígérek s hízelgő kifejezések az ő józan esze behálózására céloztak, azért nem találták meg az utat szívéhez; a papság is, anélkül, hogy kötelessége ellen cselekednék, alkotmányos érületénél fogva a néppel rokonszenvezett és azt gyámolította; fenyegetés vegyülvén már az első felhívásokba: ez idegenkedést s az új intézmény és pártolói iránti bizalmatlanságot és megvetést ébresztett. Az illetők erről értesülvén, szigorúbb eszközökhöz nyúltak, s a reményeiben csalódott

katona-kormányelnök és tisztjei megkezdették kegyetlenkedéseiket. A határőrizetre áldozatul kijelölt székely alsóbb rendek panaszai s a főkirálybírók elnöki tudósításai hosszú sorát tárják fel a népen elkövetett kínzásoknak és erőszakoskodásoknak.

A minden kíméletet, sőt az emberiségi tekintetet is félretevő eljárás a népet megfélemlítette: megemlékezett őseiről, kikről szabadsága szent örökségként szállott rá, hosszú századok folytán a hazának, királyoknak és fejedelmeknek tett hű szolgálatairól, meg azoknak, sőt a most uralkodó királyné asszonynak is törvényeik s székely szabadságaik megtartására letett esküjéről, s elszörnyülködött, hogy rajta azok dacára ily igazságtalanság követték el; kérte, hogy megnyugtató véget legalább a királyné aláírásával ellátott rendeletet mutassák meg: meg is ígérték, de nem teljesítették, miből azon nem indokolatlan gyanú támadt, hogy a katonásítás a báró Brukenthal tanácsának s Buccow hűségkedésének műve, azért a nép azokat, kik a fegyvert fölvettek, gúnyosan „*Buccow katonái*”-nak is nevezte.

Bárha a határőrség iránti idegenkedés általános volt, mégis – mint ily dolgoknál lenni szokott – az ígéret, félelem, jutalom reménye, szegénység s a jobbágyok fölszabadulási vágya, sokakat bírt a fegyverfölvételre. Báró Bornemisza Pál csíkszéki főkirálybíró, br. Schröder alezredes és Zambler kapitány voltak az összeíró biztosok; 1762. július 22-én Gyergyóban megkezdett s 26 nap alatt ott és Csíkban bevezett összeírási

munkálatukban a hibás testalkatúakon kívül 15 évig lefele minden férfi össze volt írva: báró Schröder augusztus 2-án kelt s Buccow által az udvarhoz terjesztett jegyzőkönyvi kimutatásban a 9 gyergyó-fiúszéki faluban 1198 gyalog, 231 lovas, együtt 1429 határőrt mutatott ki. A bizottság augusztus 4-én ment át Csíkba, vasárnap kezdődött az összeírás, munkáját végezve, akiket bevett, föl is eskette az alezredes által előadott esküforma szerint. Egy erre vonatkozó fölterjesztésében a főkirálybíró még akkor megjegyezte, hogy a katonatisztek az összeírtakat azonnal a maguk hatósága alattiaknak nyilvánítván, s mint ilyeneket védelmük alá vévén: a szék tisztei azért panaszkodtak, hogy így a polgári igazgatás fennakad, a nép nem fog két hatóság alatt állani akarni, s minthogy az új határőri katonaság november 1-ig rendeztetni fog s hatósága életbe lép: ennek bekövetkezése esetére magatartása iránt utasítást kért, ami azonban a Buccow jelenlétében október utolsó napjaiban Csíkszeredában történt fegyverletevés által – amint hátrább elé lesz adva – fölöslegessé vált. Így a falukban kisebb-nagyobb határőrcsapat alakult, kiket létszámuk növelésére önérdék, a beírottak és vonakodók közötti feszültség, irigykedés, a tisztek igazgatása és jutalomígéretei egyiránt ösztönöztek. Gyergyó 9 faluja mind fölvette a fegyvert. Csíkszék többsége is, Háromszék és Bardóc-fiúszék szintén; akik önként nem tették, félelem, erőszak, fogság, pénzbírság, executio, határra küldés és ott sanyargatás által rákényszerítették. Csíkszék-

ben azonban 16 falu állhatatosan megmaradt a vonakodásban, ezeknek siralmas sorsa szánó részvétre indít; előadását azonban a történetek sora szerint a fegyverfölvétel második stádiumára kell hagynom. Szánandó volt az összeírásnál a polgári biztosok helyzete, kiket a nép és német katonatisztek egyiránt gyanúsítottak, s nem határozható meg: fel- vagy lefelé voltak-e gyűlöltébbek.

Hogy a határőrség ügye elintézését úgy siettették és oly nagy szigort alkalmaztak, az imént idézett indokokon, a német tiszték természeti durvaságán s köztük és a magyarok közt levő ismeretes ellenszenvén kívül egy véletlen eset is hozzájárult. Letartóztattak ugyanis Erdély egyik határszorosánál, a piricskeinél egy lengyelországi, ulmici születésű Macedonius Sámuel nevű zsidót, aki Lengyelországból Bécsbe a császárhoz oly szándékkal kívánt e tájon át eljutni, hogy bizonyos titkát, remélt jutalom fejében fedezze föl. E zsidó a vesztegintézetben báró Schröder és Römer császári tiszték jelenlétében kikérdeztetvén: élete és feje vesztése alatt azon vallomást tette, „hogy ő több év óta atyjával mint orvos Jassyban lakott, ez közelebbről elhalt, ő most egyenesen a tatár táborból jő – úgy mondá –, mely Krim-Bucák tartománybeli 40 000 főből áll, hol ő egy tábornoki segédet, két ezredest, négy kapitányt és különböző nyelveken beszélő porosz tiszteket vett észre, akik egy Petre nevű magyar tiszttel beszélgettek. E tatár had Lengyelországon keresztül Magyarország és Erdély felé

igyekeznek, hogy mindent fegyver élére hányjanak. Ő július 15-én a Bug vize mellett hagyta el, s mint biztos emberétől tudja, immár Bender, Jassy és Morvaországban Piatra nevű városokon áthaladt; ha szavát nem hiszik, küldjék biztos emberüket Jassyba, s az ott levő porosz és osztrák császári hadseregből elszökött magyar tisztektől meg fogják tudni, hogy e tatár sereg legfőleg 14 nap alatt Erdélyben lesz. Amint értesült – így szólt tovább a krími khán parancsára a törökök tudta nélkül indult el, útjában még 30 000 különböző nemzetbeli katonával növekedett, s jelenleg mehet a száma 80 000-ig, útjuk célját ki is hirdették, s a határszéli faluk rettegnek miattok. Azon kérdésre: miért jött el onnan? atyja halálát hozta fel, s azon körülményt, hogy ő a krími khán Szultán nevű fia mellett folytatta orvosi gyakorlatát, de az nem fizetvén meg biztosított jutalmát: ezáltal is kényszerítve látta magát onnan eltávozásra; vagyona: egy zsidó imakönyv, Stroch János német író orvoskönyve, egy írott német-török szótár, úti levelek s orvosi vevény.”

Ennek következtében Buccow Erdély védelmére gyors intézkedéseket tett, a bécsi udvart és konstantinápolyi osztrák követet értesítette, a császárnénál az erdélyi határőrség felállítását gyorsítását hangsúlyozta, tudatván a gyergyói összeírás eredményét is. Buccow jelentése augusztus 6-án kelt, a császárné mindent helyben hagyott, megnyugvással vette, hogy a székelyek is készséget mutatnak a katonasághoz, s megren-

delte, hogy a határőrségi ügyben kiadott királyi határozatai értelmében járjanak el.

Macedonius hírei valóban ingerlő hatásúak voltak Buccowra, a székelység közé rendelt katonaságra és összeíró tisztekre; tevékenységek és a népnek az ő akaratjukra bírása eszközeit többé nem válogatták: ami célhoz vitt, az volt jó, avval éltek. Benne volt-e a katona-összeíró biztosok utasításában az ijesztgetés, kényszerítés és erőszak mindazon neme, mit a tisztek alkalmaztak? tudni nem lehet; de a tényt a tisztségek és gyűlések jelentései, katonai és polgári vegyes nyomozások s a főkirálybírók által az erdélyi udvari kancelláriához elnöki úton tett fölterjesztések igazolják.

Báró Bornemisza Pál, a csíkszéki, azt írta fel 1762. augusztus 25-én, hogy az adózó szabad nép beíratta magát, de azt kérte, „hogy a hazában benn szolgáljon s tisztjei magyarok legyenek”. Gróf Mikes Antal, a háromszéki, szeptember 7-én jelentette, „hogy ő figyelmeztette Schröder ezredet a néppel szelídebb bánásra; a királyné akaratára nem az – írta –, hogy erőszakkal, hanem szelíden és szép móddal bírják rá a népet a fegyver föl vételére; ők jobban ismerik a székelyt, hallgasson rájuk; de azt válaszolta, hogy ő rendelete szerint, s mint Csíkban, úgy jár el itt is”. Úgy is tettek. Az ezredes összehívta a faluk képviselőit, s eladta az ígért engedményeket. „Minden vallásúaknak szabad lesz – úgymond – taníttatni gyermekeiket, papot s mestert választani, deszkával s egyéb hazai terményekkel kereskedni, a

tisztektől veendő útlevél mellett, sorkatonaság közé köztük toborzás nem lesz, a gyalogok puskát, kopját és tölténytartót, a huszárok karabélyt, pantalért és pisztolyt ingyen kapnak, pereik rövid úton s egyszerűen láttatnak el, tiszteiknek nem kell ajándékot adni, a gyalogság naponként 4, a lovasság 8 kr-t kap, szolgálatuk 24 hónapból csak három hónapig tart.” A követek kijelentették, „hogy ők öfelségéért s a hazáért szívesen katonáskodnak, de adót nem fizetnek, egyenruha sem kell, hanem csak saját ruhájokban és fegyverökkel szolgálnak, mint hajdan, lóval vagy gyalog, kiváltságaik szerint, nem idegen, hanem maguk nemzetebeli tiszték alatt, kiknek 1000 fő után legyen egy kapitányuk és hadnagyuk; kívánják, hogy mutassák elé öfelsége parancsát pecsét alatt és aláírásával, s adjanak belőle nekik másolatot”. Az ezredes ezeket hallva, nem elegedett velök beszédbe, hanem elbocsátotta. Nemsokára a falvakba ment ki a bizottság, s szép bánás és sok rábeszélés után sokan beleegyeztek az összeírásba, s magukat megmérteni engedték. De itt is történt erőszakosság. „Schröder ezredes és Zambler kapitány – írja a főkirálybíró – mérskor megtaszigálták és pálcával ütötték a népet, az első főbe lövéssel, kereken megtöréssel, felakasztással, örökös jobbágysággal fenyegette, ily módon kívánta engedelmességre téríteni.” A főkirálybíró figyelmeztette őket, hogy ilyeket ne tegyenek, mert rossz következésekre adhat okot. Ilyenkor aztán kissé szelídebben kezdettek bánni, de az öreg ezredes ismét elfeledte magát, s ká-

romkodni kezdett, rebellisnek nevezte azokat, kik jogaik mellett szót emeltek, s úgy elkésérite, hogy ha a főkirálybíróék nem csillapították volna, a mérőrudat fején fogták volna széttörni. Egyébiránt gróf Mikes is hangsúlyozta, „hogy jó lesz a székelyeknek magyar tiszteket tenni, mert ezeknek szívesebben engedelmeskednek, mint-hogy nyelvöket beszélük s egymást megérteni képesek, míg a németek ellen bizonyára morogni fognak”.

Báró Dániel István udvarhelyszéki főkirálybíró szeptember 19-én szintén azt jelentette, hogy a nép az összeírástól irtózik, azt gyűlöli, s ha ő rá nem beszélte s meg nem nyugtatta volna, egy sem lépett volna az összeírók elé és mérték alá, sőt halál is történt volna. „Mi készek vagyunk – mondták – meghalni öfelségéért s magunkat hazánkért föláldozni, csak kívánják ezt a mi jogaink és a székely törvény szerint; s ha öfelségének az ily módon való szolgálát nem tetszik, inkább fizetjük ezentúl is az adót.” Más részben a székelyek azt mondta a nép; „Igenis, a Leopold-hitlevél⁶ értelmében szolgálunk azon módon, mint elődeink, s vérünket és életünket is feláldozzuk; de másképpen nem.” Schröder ezredes erre fenyegetni kezdte őket, hogy főbe löveti, keréken megtöreti, felakasztatja, örökös jobbággyá teszi s fogságra viteti; maga br. Buccow kihirdettette „hogy a fegyvert fölvevők a vonakodókkal ne érintkezzenek, kereskedésre nekik útlevél ne adassék, öfelsége kegyét maradékaik is elveszítik, katonai executio küldetik rájuk az

oláh határőrök közül,⁷ a széktől kiváltságait, szabadalmát, sőt a székely nemzeti pecsétet is elveszik...” A nép erre az erdőkbe menekült, hetekig kerülve házáat s családját.

Negyvenhárom falu székelyei kezükben kéréssel mentek az összeíró bizottság elé, „hogy hozzájok ne fáradjanak, ők nem látták öfelségének sem diplomáját, sem rendeletét, ily fontos főbenjáró dolgot csak úgy rövid szóval nem lehet igazítani, ők másképpen, mint őseik, katonáskodni nem fognak”. A bizottság br. Buccowval együtt visszatért Udvarhelyre, s minden faluból hat-hat egyént rendeltetett be, de nem mentek el. A kormányelnök felkérte a főkirálybíró, hogy idézze elébe; maga ment utánuk, de amint a faluk észrevették közeledését, előre elmenekültek. Később sok kérésére meghallgatták, a főkirálybíró br. Buccow elé hívta őket, hogy tőle hallják meg a királyné rendeletét. Követek jöttek helyettök, egy faluból kettő. A kormányelnök eléjük adta rossz latinsággal, „hogy katonai szolgálatuk csak a hon védelmezésében áll, zsoldjuk az ő hasznuk lesz, adótól s a szék terheitől mentek lesznek, szállásadással, fuvarozással nem fognak tartozni, előljárók s a polgári tisztek bántalmazásai ellen védni fogják saját katonai tiszteik”. Ez előadás itt-ott igen édes szavakkal történt, de fenyegetés is vegyült bele. „Válasszanak – e volt a végső szó – a felség kegyelme és haragja között, kényszerítettetni nem fognak, sőt öfelsége azt akarja, hogy mindenki önként ajánlkozzék.” A követek a hallottaknak küldőikkel közlése végett

időt kérvén: midőn visszatértek, válaszukat írásban adták be. Buccow haragra gyúlt, s azt rendelte, írjon minden falu külön kérvényt, s a fogalmazó írja alá. A követek megdöbbenek, s midőn a tábornoktól távozva a környezetét tevő tisztektől búcsúztak, egyik tiszt egy székellyel szóváltásba jött, s azt arcul ütötte, egy másikat hajánál fogva lökött le a grádicson egy más tiszt, amiből oly megbotránkozás lett, hogy a tábornoknak elégtételt kellett adni az okozott sérelemért. Halmágyi István azt írja, hogy a felháborodás akkora volt, hogy a nép valamennyi német tisztet szinte összeszaggatta.

A főkirálybíró közbelépett, azt is megtaszigálták, s csak Borsai István, az alkirálybíró tudta lecsillapítani. A követek kijelentették, hogy falunkint kérvényt nem írnak, mert nincs mindenütt írástudó, hanem a tábornok fogadja el, amit beadtak mindeniknek nevében, ami végre el is fogadtatott. Ezután a bizottság eltávozott. Schröder ezredes itt is az előbbi fenyegetéseket ismételte, sőt elé is sorolta, hogy az engedetleneket mi büntetés éri, a többek közt azt is mondotta, hogy a székely nemzeti pecsétet az udvarhelyszékiektől elveszi, a fegyverfölvéők ellenben mily jótéteményekben részesülnek. A nép közül némelyeket el akart fogatni, s közöttük azt is, akit arcul ütöttek, de a főkirálybíró kijelentette, hogy ilyesmit meg ne kíséreljen, arra székében senki vállalkozni nem fog.

A nép úgy el volt már keseredve, hogy később volt mindenét elhagyni, mintsem magát össze-

írassa. „Hogy ment végbe a dolog más székben – így zárja be jelentését a főkirálybíró –, nem tudja, de Udvarhelyszéken minden félelem, erőszak és kényszerítés által történt. Ő 17 falut rábírt, hogy mérték alá álljon, de egyidejűleg tiltakozást adtak be azok is, hogy régi szabadságaikban tartassanak meg, különben az ezredes rájuk ne számítson.” Báró Dániel ezekben látja az idegenkedés okát: „hogya a felség kimondotta, hogy kényszerített katonaságot nem akar, a nép nem lát elég biztosítékot arra nézve, hogy a hazából ki nem viszik, a német kabáttól és fegyvertől irtózik, nem foghatja meg: hogyan kelljen adót is fizetni, katonáskodni is, hogy tiszteli németek legyenek s 40-50 éves férfiak tanulják a katonai gyakorlatokat”. Amidőn mindezeket őfelsége, a császárné és szeretett hona iránti hűségérzetétől indítatva igazán és részrehajlatlanul tudomására kívánja adni – így végzi jelentését a főkirálybíró –, kéri a kancellárt⁸ a Krisztus kínszenvedésére, szánja meg e szegény népet, melynek Isten után rajta kívül senkije sincs, s mely immár feje fölött látja függeni a halálos fegyvert; ne engedje, hogy egy csekélységért annyi ártatlan vér ontassék ki s őfelsége, a császárné leghűbb és legengedelme-sebb népe szeretetétől s a nép őseitől öröklött szabadságától fosztassék meg.” Halmágyi István azt írja, hogy Buccow pénzt is szórattott ki az udvarhelyszéki gyűlés alkalmával a nép közt, hogy azt inkább megnyerje; azt felvették, de a fegyvert nem.

Így volt a székely határőrség felállítása első

stádiumában alkalmazásba véve a királyné azon kegyelmes parancsa, hogy *annak önkéntesnek kell lenni, senkinek jogai nem sérthetők, erőszak semmi körülmények közt nem használható*, báró Buccow, a királyi főkormányzék, a német tisztek és maga a felséges uralkodóné által is. A törvényhatóságok nem szólaltak föl Buccow ellen, mert ő mint a királyné teljhatalmú biztosa működött; azt vélték, amit rendel, a királyné akarata, azt teljesíteni kell. Több erkölcsi bátorság kellett a királyi főkormányzéknek és a törvényhatóságoknak, mint amennyivel bírtak, hogy a királynét a törvények és saját esküje megtartására figyelmeztessék s az ügyet országgyűlés elé vitetni kérjék. Így a székely jog és nemzeti önkormányzat védelemre nem talált, az igazság elnyomatott, az ország közkormányzati rendszere s egész jogélete alapján lőn megrendítve a katonauralom által. S mégis az emberi furfang, a katonai önkény, a kormányi pressiógyakorlás, sőt a királyi tekintély eszközül fölhasználása után is a cél ez úton nem éretett el. Mikor br. Buccow 1762. október 24, 27 és 28-án Szentmiklóson, Csíkszeredában és Kézdivásárhelyen a nép érzületét az eskütétel tekintetében személyesen tudakozta, egyhangúlag azon feleletet nyerte mindenütt: „a régi módon őfelségéért s a hazáért vérünket is készséggel ontjuk, de adózni is, katonáskodni is nem fogunk, s a haza határain túl nem megyünk”. Ekkor aranyaihoz nyúlt a tábornok, adott Ambrus Ferencnek követársával 8-at, másoknak is többet vagy keve-

sebbet, de fogamat nélkül. Haragjában a követeket letartóztatván, fenyegetőzött, a nép zúgni kezdett, s addig nem csendesült le, míg nevében Zambler kapitány ki nem jelentette, „*hogy akinek kedve van fegyverét megtartani, tartsa meg, akinek nincs, vigye oda, ahonnan kapta.*” Erre a csönd helyreállott. A székelység a fegyvert letette, a máshol levők tiszteik szállására vitték vagy küldötték, a legnagyobb rész Csíkszeredába. Egy hivatalos adat érdekesen írja le azt. „Sztupán kapitány százada – úgymond – az őrmesterhez vitte, mivel a kapitány határőrizeten volt; Pley kapitány nem akarta elfogadni századától a fegyvert, a kert kerítésén behányták s elszaladtak; midőn Piscar hadnagy hozzájok ment, okát megtudni, mind az erdőkre menekültek; Römer kapitányt százada fogságra tette; a szentmiklósiak Schimatitz hadnagyhoz vitték, s mivel nem akarta elfogadni, udvarán lehányták; s így tovább, a nagyobb rész egy vagy más módon fegyverétől megmenekedett.” Amit br. Buccow és tisztei s a rendelkezésére állott polgári hatóságok április 12-e óta e napig ez ügyben csináltak, egy óraperc s Buccow egy szava mind semmivé tette, bebizonyítva azt, hogy a határőrséget katonai úton létesíteni nem lehet.

Ez volt az első kísérlet kimenetele. A bizottságnak s egyik-másik kapitánynak sikerült később sokakat a fegyver visszavételére bírni, különösen Gyergyó községeiből, de az intézmény létesülésében való hit meg volt ingatva, sőt ezúttal megghiúsultnak volt mondható. S mégis

még hat hónapig küzdött Buccow s szenvedett a székelység, míg a királyné 1763. május 7-én kelt királyi leiratában kényszerült nyilván megvallani, „*hogy a határőrkatona felállítására Erdély fejedelemségben, úgy, amint ma van, előre nem halad, s szándékának tartósabb sikere végett valamely más alkalmas mód kigondolását a királyi főkormányzásokra, és pedig gr. Lázár János és gr. Bethlen Miklós tanácsosokra s báró Siskovich József marsallhelyettesre bizandónak látja.*”

Itt a székely határőrség ügye, *a második stádiumba lépett.*

1762. október vége döntő volt a katonai kísérlet sikertelenségének elismertetésére. 1763. május 7-e, ami a gróf Lázár-féle bizottság kiküldetése kezdete, a katonasítás polgári úton végrehajtása rendszerének; a közben eső idő nem a béke és nyugalom, hanem a kormányi megfélemlítés, katonai titkos feladások s nyílt rettegtetések időszaka volt. Báró Buccow az őt Csíkszeredában csaknem ostrom alá vevő székelységnek engedélyt adott ugyan a fegyver letetésére, de tiszteit ellenkezőre utasította, az udvart folyvást sikerrel hitegette, s a legszigorúbb rendszabályok alkalmazására nyert felhatalmazást; a három érdekelt székely szék az 1763-i telet csaknem ostromállapotban élte át: elkeseredett harc folyt az udvar, a királyi főkormányzók és a székelység, a német határőri tisztek és a székek polgári hatóságai, a katonaságot fölvetett és fölvenni vonakodók, végre a jobbágyokból lett határőrök és földesuraik közt, a polgári igazgatás fennakadt, a tisztai és

székgyűlések panaszoltak és panaszokat igazítottak, a lakosok egy része ősi hajlékát kerülve, szerteszt bújdosott, a másik otthon volt, de aggasztva a jelen bajok és jövő történetek bizonytalansága által. A papságot megnyerni, a tisztikart és nemességet megfélemlíteni igyekezett a hatalom, de mivel azok belső érületöket nyíltan ki nem mutathatták, mégsem bízott bennük, s így mindkét osztály alulról és feljülről gyanúsítás tárgya lett. Szomorú világot vetnek ez állapotra az októberi fegyverletétel után kelt királyi leiratok, Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék lakosinak br. Buccowhoz intézett kérvényei tartalma, Csík- és Háromszék hivatalos fölterjesztései, a katonaságot föl nem vevő 16 falu fölségi kérvénye, a Kovács Tamás, Bors Tamás és gróf Kálnoki Antal lovassági tábornok által végbevitt nyomozások.

Az udvari kancellária a fent említett főkirálybírói fölterjesztések alapján a felséghez előterjesztést tett, fölfejtve, „hogy br. Buccow a német tisztek részrehajló értesítéseit veszi intézkedései és jelentései alapjául, a királyi főkormánysszékkal az ügyeket nem közli, azok ülésben nem tárgyalatnak, a tanácsosok véleményei meg nem halgattatnak, néha jelentéseinek fölküldése után tudatja azok tartalmát, a felség tehát nem értesül a dolgokról híven, a tett intézkedések nem jól megfontolt köztanácskozások eredményei, hanem egyoldalúak, részrehajlók, s gyakran elhirtelenkedettek; innen a nép között az engedetlenség nagy, az ország békéje s a határórségi ügy óvato-

sabb, eszélyesebb eljárást érdemel; utasíttatni kérte tehát őt, hogy ezután ez ügyben mindent a királyi főkörmányszékkal egyetértve tegyen, jelentéseit terjessze föl törvényes alakban, s akkor a dolog jobban megvizsgáltatván, a felség inkább meg lesz óva a netán téves intézkedések káros következményeitől”. Azonban a kancellária véleménye nem fogadtatott el, a felség br. Buccownak adott igazat, s eljárását helyeselte. „A szék tiszteiben volt a hiba – mondá a felség –, azokat kell megfeddni, akik közülök hanyagok, megdicsérni, akik hívek, s a felség akarata teljesítésében mindenkit nagyobb hűségre s buzgalomra serkenteni.”

Íly értelemben keltek az udvari kancellária leiratai, az *egyik* november 8-án. Ebben: „br. Bornemisza meg van dicsérve mint aki a dologban jó példát ad, székében engedelmes a nép (tudnunk kell, hogy ez a német tiszték külön jelentésein alapul); gróf Mikesnek tudtára adandó, hogy a felség az ő kancelláriához írt levelében tettetést fedezett fel rajta méltatlankodva, de még bizik benne, hogy magát megjobbítja s a népet a katonaság felvételére bírja; báró Dánielre nézve a büntetés a br. Buccow jelentése fölrkezétségig elhalasztatott, az Udvarhelyszéken gyűlésezők a törvény szigorával sújtandók, s nyomozó biztosul gróf Haller, a tábornok oda küldendő”. A királyi főkörmányszéknél a leirat tárgyalatván, „br. Buccow a gróf Mikeset illető feddést még élesebbé tette, ezt iktatván utána, »hogy őfelsége előtt saját levele által le van takarva a gróf álarca,

mely alatt az ő kétszínűsége s lelkének a határőr-ségtől idegenkedése rejlett; de még minden bizalmát nem vesztette el, s hiszi, hogy eddigi hibáját jóvá téve, egyenesebb hűséggel fogja ez ügyben kötelességét teljesíteni s a felség szándékát előmozdítani«; egyszersmind a királyi főkörmányszéknek meg volt hagyva, hogy tekintve a tatárok fenyegető betörése által a hazát érhető veszélyt, a határőrség felállításában szorgalmatos lenni igyekezék”.

A királyi főkörmányszék szintoly értelemben írt november 8-án a háromszéki és csíkszéki fő- és alsóbb tiszteknek. „Gyönyör érzetével látta – úgymond – azon székek mindkét katonarendje megemlékezését ősei vitézi hírnevére, mely önként íratta be nevét a nemzeti katonaság közé s mily készséggel állott mérték alá, két kézzel ragadva meg a fejedelem tetszésének s a haza biztonságának megszerzése ezen kínálkozó alkalmát; de éppen oly visszatetszéssel és rajta méltatlankodva hallotta közelebről azon kedvezőtlen hírt, hogy amidőn elnöke őket abban a tisztességben részeltette, hogy katonai zászlók alá összegyűjtésök s fölesketésök végett közéjük ment, némely rosszindulatú izgatók sugalmazása folytán arra bíratták magukat, hogy haszontalan nehézségeket és a dologra nem tartozó föltételeket támasztva, a fejedelem és haza biztosítására célzó, a székely nemzetnek vitézi nevet s utódaiknak dicsőséget szerző ezen üdvös intézménytől visszahúzódjanak s előbbi készségeket vonakodással cseréljék föl, ami annál inkább megrovást

érdemel, mert okozói némely székbeli tiszték voltak, akiket mint a királyi rendeletek és hazai törvények megvetőit, amidőn a királyi főkormányzók ezennel szigorúan megróv, egyszer-smind kijelenti, hogy őket érdemlett büntetéssel illetni el nem mulasztja, komolyan meghagyván a székek minden fő- és alsóbb tiszteinek, hogy a népnek a határőrségtől elidegenült lelkét lecsön-desíteni, a tett föltételektől elállásra s ezáltal előbbi hibájuk jóvá tételére bírni el ne mu-lasszák, bizonyossá tévén őket arról, hogy őfel-sége a nemzeti katonaságot úgyis föl fogja állíta-ni, készségüket tehát anyai gyöngédséggel és ke-gyesen fogadja, sőt őket azért külön kiváltságok-kal, kedvezményekkel és kitüntetéssel fogja ju-talmazni, akik pedig a hitegetésekre nem hallgat-va, nem tették le a fegyvert, azok iránt különös figyelemmel lesz.”

Egy *másik* királyi leirat december 1-én kelt. „A királyné örömmel értesült – úgymond – a királyi főkormányzók elnökének Ernst alezredes jelen-tésén alapuló azon tudósításáról (tehát politikai kormányfőnök katonajelentésre alapította fölter-jesztését, a fejedelmi tanács elnöke, a tanács tud-ta nélkül tudósította a fejedelmet), hogy a kato-naőrség ügye kedvező folyamatban van, megdi-cséri a királyi főkormányzók készségét, s újab-ban parancsolja, hogy az eddigi úton haladva, mindent megtegyen, amit a cél érdekében szük-ségesnek lát, nem kímélve fáradságot, akik a fel-ség ezen akaratának ellene szegülnek, vagy akik immár magukat beíratott határőröket eltántorít-

nak, gondosan nyomoztassa ki, s felsőbb parancsot nem várva, teljes szigorral járjon el irányukban, a törvény és érdemök szerint büntesse meg őket, a székely székek hibás fő- és alsóbb tiszteit hivataluktól azonnal elbocsátván.”

A királyi leirat ez általános részét a felség büntető parancsainak egész sora követte. „Háromszék főkirálybírójának és egyik alkirálybírójának – úgymond – fejezze ki a királyi főkormánysház a királyné tetszését buzgó igyekezetökért, az elsőnek meghagyva, hogy Orbai- és Miklósvárszék székelységét a katonai eskü letételére bírja, az utolsó évi fizetését 200 rénes forinttal növelvén; Török alkirálybírót szintén serkentse arra, hogy a német tiszteknek legyen segítségére s a határőröket buzdítsa az eskütételre; Henter alkirálybíróval tudassa visszatetszését azért, hogy a miklósvárszéki székelységet, amely elébb készséget mutatott, abban meglankadni engedte s az udvarhelyszékiektől el nem vonta; Orbaiszék alkirálybíróját, Thurit ideiglenesen függessze fel, s helyét töltsé be mással; Csíkszék főkirálybírójának királyi akarata teljesítésében való nem kellő maga alkalmazásáért mondja meg komoly rosszallását és azt, hogy ha az alatta levő összeírt székelységet korábbi engedelmességére vissza nem téríti s őket a katonai eskü letételére rá nem bírja, hivatala elvesztésén kívül királyi haragját is érezni fogja; Boros és Szabó alkirálybírákat hivatalukból azonnal mozdítsa el, s helyökre tegyen más alkalmasokat; a gyergyói és kászoni alkirálybírákat szintén komolyan rója meg, s tudas-

sa velük, hogy ha a határőrségi intézmény s annak életbe léptetése ellen akár szóval, akár tettel a legcsekélyebb hibában is találatnak, vakmerőségek szigorú büntetését kikerülni nem fogják; végre kihirdetni parancsolta országszerte, hogy mindazokra, kik a határőrség felállítása ügyében szolgálatuk által érdemesítik magukat, mind a polgári, mind a katonai és más előléptetések alkalmával kiváló figyelemmel lesz a felség.”

Alkotmányos szabad nemzet életében a despoticus kormányzás ezen hallatlan eljárását elég egyszerűen constatálva, minden törvénytisztelő embernek s így a történetírónak is elítélni [kell], mert a büntetés az illetőknek kihallgatása, önvédelmezése és ítélethozás nélkül méretett rájuk, nem az erre jogosult polgári hatóságok jelentései, de a magyarság iránt gyűlölségtől elfogult s az összeírásban működő katonatisztek egyoldalú tudósításai alapján. Ez valóban katonai ostromállapot volt, nem törvényes polgári kormányzás.

Az udvarnál és királyi főkormányshéknél uralkodó ezen szellem kihatott az országra is, s nyoma meglátszott azokból, amik a székelység kebelében ezután történtek. „Amint br. Buccow a székelység közül kiment, tisztai és az általuk felizgatott volt jobbagyféle határőrkatonaság, tisztai tanácsait és bosszúvágyát követve, a nemeség és papság ellen fenyegetőleg lépett fel, erőszakoskodni kezdett, fölébredt benne a paraszt bosszúállás és mindent merészelés fékezetlen bá-

torsága: a nemességet, mely a főbb birtokos osztály volt s a hivatalokat viselte, bajai okozójának kiáltván, házaikat, jószágait kirabolta, sokakat hajlékaikból elüldözött, s az egész nemesi rendnek csaknem megsemmisítésére látszott törekedni. Bámulatos az a zabolátlanság, amire ezek Gyergyó- és Csíkszék tisztségével szemben vete-medtek. Ez ugyanis 1762. január 11-én Csíkvárdotfalván gyűlést tartván, midőn a királyi főkor-mányszéki rendeleteket elolvasva, a további ügy-tárgyaláshoz kezdettek: Horváth Lőrinc határőr hadnagy Caratto alezredes nevében az ülésbe ment, kérdezve, mi annak a tárgya? mit határoznak? stb., megtudván, eltávozott, s jelentést tett megbízójának. Nemsokára más fegyveres határ-őrök jelentek meg, a kapukat bezárták, elébe őrt állítottak, s kettőt beküldöttek a gyűlés tárgya felől tudakozódni. A tisztség azt válaszolta, hogy a *katona urak* nem tiszték, a tisztség végzéseit velök tudatni nem szükség, ami őket érdekelhetné, a maga idejében közöltetik velök. De evvel nem elégedtek meg: zajongni kezdettek, fene-kedtek rájuk, kiáltva, hogy a tiszték hozták rájuk a szerencsétlenséget az összeírásakor; ők vitték mértékelés alá, mikor velök a tisztí házakat ez-előtt jó idővel építették, ők már tudták, ami most bekövetkezett; súlyos büntetéssel fenyegetve bír-ták rá az összeírásra, s a rendeleteket előttük el-titkolták, róluk nélkülök intézkedtek, őket elárul-ták stb. Ezen és több vádakkal illetve a tisztséget, eltávoztak. Nemsokára ismét mások jöttek, kik a tisztség előtt évtizedek előtti panaszokat újítottak

fel, elégtételt kértek, kívánták, hogy 1754-től fogva adóikat fizessék vissza, s égbekiáltólag szidalmazták. A tisztikar nem tudván elődei tetteiért felelni, kiket immár többször újak váltottak fel, visszautasította a jogtalan kívánságot, a gyűlést feloszlottnak jelentette ki, s átment a plébános házához; a határőrök ott is körülvették, rájuk kaput zártak, éktelen káromkodások közt életökre látszottak törni. A Ferenc-rend szerzetesei erről egy gyerek által értesítettvén, a tisztség segítségére jöttek, kérve kérték a feldühödt népet, hogy csillapodjék le, a szent misét hozták föl előttük; Caratto alezredes és Sztupán kapitány mosoly közt nézték a zavargást, mígnem sorkatonaság mentette ki a halál félelmei közt levő tisztséget, miután, amit kívántak, mindent írásban és három kezes jóállása mellett ígért meg. Innen eltávozva, több székbeli polgári tisztviselőt megtámadtak, fölkelhetőit elvették, volt földesuraik házára törtek, azokat kirabolták, őket elfogták, foglyokat szabadítottak ki, nőket vertek meg, jártak-keltek szerteszét, raboltak, tivornyáztak, nyelvök szitkaival az eget verték, a kegyes lelkűeket borzadállyal töltötték el, s minden jókban csaknem az utolsó ítélet közeledése félelmét költötték fel, szóval: saját ügyökben bírakká, a társadalom félelmévé lettek.”

„A katonaság ezen eljárásával egyezett tiszteiké is. Ezek a székely nemzet kiváltságait és szabadságait nevelték s a katonák előtt nevetség tárgyává tették, mintegy ingerelve ellenök, a magyar nemességről gúnyolódva szóltak, őket kis

zsarnokoknak s rebelleseknek nevezték, feladták, foglyul Nagyszebenbe hurcoltatták s ezáltal a közkatonák szívében tűzre tüzet tettek, a vallásról úgy szóltak, mintha keresztények sem lettek volna...” Halmágyi, egykorú krónikaíró azt hagyta emlékezetben, hogy „br. Buccow akárkinek, aki árulkodott a nemes emberre, ajándékban 3 aranyat adott, akár volt igaz, amit mondott, akár nem”. Ugyanő írja, hogy Ernst alezredes Henter István asztalánál beszélt, „hogy ha nem akarnak is a székelyek katonává lenni, mert Bécsben elvégeztetett, adatott nekik *jus vitae et necis*, hogy ő addig nem szűnik meg, míg néhány nemes embert fel nem akasztat, mert addig csöndesség nem lesz; azt is mondotta, hogy az erdélyi urak mind rebellióra hajolnak és perduellisek”. „Csíkszék 1763 augusztusi közgyűléséből átiratot küldött Caratto alezredeshez – írja Halmágyi –, felkérve őt a katonák lecsillapításában való közreműködésre; felszakítván azt a szeredai várban, meg sem olvasta, hanem a sárba dobta.” Morgengras hadnagy levélben írta egy Sylvester nevű székelynek, hogy „ne higgyen a gaz, semmirevaló és öfelsége ellen rebellis kászoni alkirálybírónak és nótáriusnak, mert a határőröket soha senki az országból ki nem viszi...”

Csík- és Háromszék fölterjesztései az ottani viszonyokat és hangulatot szintén igen komoran és rossz jövőt sejtetve rajzolják.

Az elsőnek tisztsége és főkirálybírója egy 1762. november 8-án a kormányelnökhöz intézett fölterjesztésében így ír a helyzetről: „A tá-

bornok nem volt képes a székelységet az önkéntes fegyverfölvételre és megesküvésre bírni, azért, hogy amely föltételek alatt az arra hajlandó volt, ő nem ígérhette meg; megrendelte a főkirálybírónak, hogy br. Schröder alezredessel a falukat járják be, s a népet szép szóval beszéljék rá; ők eljártak abban, de a nép most is állhatatos volt vonakodásában. Ekkor az ezredes a főkirálybíró előtt megrendelte Caratto alezredesnek, hogy úgy a fegyvert fölvett, zászló alá esküdt és már katoná székelyeket, mint az azt fölvenni vonakodókat nejeikkel, gyermekeikkel, szolgálóikkal és szolgálónéikkal, az atyákat és anyákat mint a zselléreket – a polgári hatóság teljes kizárásával – minden személyes ügyeikre nézve vesse katonai törvényhatóság alá. A szék tisztsége nem mellőzheti ezt hallgatással, nem teheti – úgy mond hogy századok gyakorlatán s a felség és dicső elődei esküjével is annyiszor megerősített törvényeken nyugvó polgári hatóságának ezen minden törvényes alap nélküli veszélyeztetését a királyi főkormányzéknek orvoslás végett föl ne jelentse. Az ország közállapotának változtatása – írják tovább – mindig veszélyes s oly nagy fontosságú ügy, hogy az az ország rendjeinek köztanácskozását kívánja meg; a fennforgó esetben pedig rólunk nélkülünk foly az intézkedés, s hazánk közkormányzatának eddigi rendszere úgy öfelségének, mint a királyi főkormányzéknek a szék közönségével való bármely rendelete közlése nélkül, katonai parancsok által forgattattak föl, az oly hosszú idő óta meggyökerezett s törvé-

nyek által megerősített polgári tiszthatóság kiirtatva megsemmisítették. Bízna a királyi főkörmányszékben, hogy az őfelsége által rájuk ruházott hatóságot, míg arról köztörvény másképp nem határoz, tőlük ily közvetett törekvések által elvételni nem engedi. A tisztség a maga részéről saját hatóságáról önként le nem mond, mert azt a hazai törvényeket és törvényes szokásokat nem ismerőkre, sőt a magyar nyelvet nem értőkre bízni veszedelmesnek tartja, maga pedig a dolgok mostani nagy zavarában, midőn semmi sem biztos, a jelenvaló meghasonlás és annyi fegyver közepette a szóban levő hatóság felett a katonatiszt urakkal vitatkozni tanácsosnak nem véli. Ez okból folyamodik a királyi főkörmányszékhez, kérve, hogy a dolgokat úgy kormányozza, hogy e rossznak sikeres orvosszere meg legyen találva, hogy a tisztség polgári hatósága épen maradjon, s ők a felség örök hűségében nyugton maradhassanak.”

Alig néhány nappal később, november 12-én pedig Delnén tartott évnegyedes közgyűléséből így ír fel a szék közönsége: „A közénk jött katonatiszt urak oly erőszakos tényeiről kell értesítenünk a királyi főkörmányszéket, melyeknek közlését a közbéke érdekei kívánják. A tiszt urak ugyanis a hadi bizottság híre-tudta nélkül tetszés szerint választják szállásukat, a fegyvert föl nem vettek közül magukhoz örököt rendelnek, azoknak tartási díjt csikarnak fel, a fuvarozásokat nem fizetik, sem nem nyugtázzák, a népet executióval terhelik, rajta büntetést vesznek fel, e til-

tott erőszakosságok visszautasítására a nép sok helyt kénytelen volt fegyvert ragadni; a határookra önkényök szerint öröket rendelnek ki, oly módon, hogy tőlük kérjék a fegyvert és zsoldot, amitől sokan azon okból, mert ez az új határöröket s az egészségöröket illeti, vonakodván: házaikra executiót vittek, 10-16-20 katonát, kik a népen napokig és hetekig élődtek s kegyetlenkedtek; sokan, hogy meneküljenek, kijelentették, hogy saját költségöken és fegyverökkel elmennek, de válaszul azt nyerték, hogy amíg a fegyvert fel nem veszik, az executio el nem megy. A székelynek székely ellen való kegyetlenkedése által, kivált mióta a tábornok maga önkéntesnek mondá a határórséget, annyira elkeseredtek, hogy csaknem kétségbeesetten járnak fel s alá, s a legtúlságosabb dolgokat forgatják elméjükben. De a tisztok evvel sem elégedtek meg, hanem a hazai törvényeket és katonai szabályokat nem tekintve, most egyik, majd másik közkatona feladására most egy nemest, majd egy közrendűt vesznek üldözőbe, elfogják, bezárják, a haza teljes békéje közepette senkinek személye nincs bátorságban, nyereségvágyból, irigységből, mások ingerlésére a feladások és árulkodások egymást érik. A népet avval is fenyegetik, hogy a fegyvert föl nem vevők elvett birtokaiba oláhokat telepítenek.⁹ Ezekkel s hasonlókkal sebzik öfelsége hív alattvalóinak szívét. Az új katonaság között semmi fegyelem nincs, azt vélik, minden szabad, istent és felebarátaikat káromolják, utcákon lövöldöznek, régi sérelmeket megbosszul-

nak. A sértettek hiában fordulnak a polgári hatóságokhoz, melynek őket védni kellene, a legutolsó katonája is lenézi azt, a katonai hatóságok a nemkatonákat gyűlölik, s mindent elkövetnek, hogy a községeket a fegyver föl vételére szorítsák; éppen ezek tekintetéből határozottan kijelentették, hogy készebbek utolsó veszedelemre jutni, mintsem hogy öfelsége parancsa nélkül katonák legyenek; annyira el vannak kedvetlenülve, hogy csak a tisztség maga közbevetése s csaknem könyörgése bírta türelemre addig, míg a királyi fő kormányzék elhatározása leérkezik. Kérik azért a királyi fő kormányzékot a haza és annak nyugalma iránti szeretetére, tartsa meg a felség élő kincstárát, s indíttatva a legfelső szolgálat iránti buzgalomtól, a bajoknak szerezzze meg orvos szerét, a foglyoknak szabadságát, az üldözötteknek bátorságát, s visszaállítván a közigazgatásban a rendet, állítsa egyszermind helyre az áldott békét is az ország ezen határiban.”

A királyi fő kormányzék határozata az volt, hogy az erőszakoskodások akaratán kívül történtek, az elnök intézkedik azok megszüntetése iránt; a mások elvett java visszaadását szintén megrendelte az elnök; minthogy a katonák önként írták be magukat s tettek esküt: katonai hatóság alól elvonni nem lehet, egyébiránt erre nézve van már intézkedés téve; a tisztek a számukra épített szállásukat elfoglalni jogosultak; inti a királyi fő kormányzék a tisztséget türelemre s a katonatisztekkel jó egyetértésre.

Háromszék közönsége 1763. július 11-én

Márkosfalván tartott közgyűléséből az oda beadott panaszok alapján a szék birtokosain és a nem-katonákon a tisztek által elkövetett jogsérelmeket egyenként elősorolták s orvosoltatásukat a királyi főkormányszéktől kérték. „Nagy sérelem rájuk nézve – így szólnak hogy a székelységet ősi szabadságai s a Leopold-hitlevél ellenére német tisztek alatt katonáskodni kényszerítik, kik a nemzet törvényeit nem ismerik, szabadságaikat és szokásaikat megvetik, természetét és nyelvét nem értik; a tisztek sok jobbágnak és zsellérnek fegyvert adtak, földesuraikra fölingerelték, megtámadták, erőszakkal rájuk mentek s jobbágyságról szóló leveleiket kivették. Ernst József alezredes nyilván tolvajoknak, rebelliseknek nevezte a székelyeket, tisztos öreg urakat lehuncfutozott, cujonnak nevezte, magát székelyek kapitányának hirdette, holott ily hivatalt csak bennszülött és birtokos székely viselhet; említett alezredes a szállásolást is egészen önkényesen igazítja, nem a katonai szabályzat szerint, a határok őrizetére azokat s annyit rendel, akiket és amennyi neki tetszik. A szék közönsége húsz panaszos kérvényt zárt fölterjesztéséhez, melyekben a tisztek kegyetlenkedései és bántalmazásai vannak előadva s tanúkkal igazolva, azok fölött elésorolja, hogy Mihácz kapitány egy előkelő széktisztet régi kurucznak nevezett, több székelyt megveretett, egyet Brassóba küldött börtönbe; mikor néhányan a fegyvert letették, dühösen felkiáltott: millió ördög szaggassa el őt, ha ő nem adja nekik vissza a fegyvert, s azt hirdette, hogy a székelyek

akárhová elmehetnek, hozzájuk nem tart számot a császárné, Beszterce vidékéről 7000 oláhot hoznak be,¹⁰ s helyökre telepítik; kapitány Chenna egy ötvenéves vak jobbágyot vitetett be fogóságba, s fegyvert adatott neki, nemes embereket kivont karddal vert meg azért, hogy a fegyvert le akarták tenni, egy más nemest pedig azért, hogy nem akarta bizonyítani azt, hogy a székelység Háromszéken önként vette fel a fegyvert. A népnek – mond egy panaszirat – nehezebbre esik, hogy ősi szabadsága s a Leopold-hitlevél ellenére törvény helyett bot, magyar helyett német tisztek alatt kényszerítik szolgálni, kik durvák, dölyfösek, a nemzet törvényeit nem ismerik, nyelvét nem értik...”

Ennek érdemében a királyi főkörmányszék semmi határozatot nem hozott. Legrészletesebb tartalmú azonban azon *Emlékirat*, melyet a katonaságot föl nem vett fel- és alcsíki 16 falu egyházhelyes nemessége, úgy lovas és gyalog székelysége egy felségi kérvény mellett 1762. november havától 1763. április 1-ig kiállott szenvedéseiről április 1-i kelettel Lázár Imre követétől az udvarhoz felküldött. Tényekkel van itt bizonyítva a hallatlan katonai zsarnokság és népnyomorgatás, melynek – úgy látszik – a székelységnek elpusztítása volt végcélja. Kimerítően adom azt, mert tartalmának igazságát tanúsítja azon idők egész története, s mert a méltó panasz meg nem hallgattatása, az igaz ügy védelemben nem részesítése volt oka a székelységet ért későbbi sok szerencsétlenségnek, sőt a madéfalvi vérfür-

dőnek is. Legyen megismerve a baj gyökeréig, elégtétel adva az akkor jogtalanul elnyomottaknak egy szerencsésebb kor igaz ítélete által.

Az *Emlékirat* sorban adja elé minden falu sérelmeit, megnevezve a személyeket és az elkövetett sérelmes tényt, s éppen azért a hitelesség kriteriomával bír, annyival inkább, mert mikor a királyné a katonásító bizottsághoz leküldötte, hogy az abban előadottaknak valóságáról nyilatkozzék, azon kijelentést tette, „hogy amikor írtattak, úgy voltak, de azóta orvosolva lettek”.

„*Szentléleken* – így kezdődik az – Gratiani kapitány 1762. november 1-től kezdve hat hétre 25 embert rendelt kétnapi távolságra a háromszéki szélekre, 14 napi eleséget kellvén magukkal vinni gyalog, s e mellett fegyvereket is; akik pontosan meg nem jelentek, öt petákat fizettek büntetésül. A tisztek biztatták a többi népet, hogy amíg fegyvert föl nem vett község lesz, addig a fellevők határőrizetre nem mennek. Egy kapitány 3 hétig ült a faluban, s tartását maga parancsolta ki, a népet tíz héten át nagy távolságokra postálkodtatta. A fegyvert fölvenni vonakodók november közepétől február végéig kerültek házukat, erdőben és rejtett helyeken sanyarogták át a telet; a tisztek avval fenyegették, hogy házaikat felgyújtják, telkeiket confiscálják; a kiállott szenvedések emlékezete most is keserű könnyet facsar ki szemekből; félelmök indokolt voltát bizonyítja 1763. január 14-i szerencsétlenségök, midőn Binder őrnagy, Pley, Morgengras, Horváth és Gratiani kapitányokkal, több tiszttel és tíz falu

fegyvert fölvert népével – mintegy 700-an – hajnal előtt két órával Mindszentet megtámadták, a nép nagyja Ambrus Józsefen kívül mind elszaladt; onnan három oldalról Csíkszentlélekre indultak, az egész falu népét fogságra akarták vinni, ezek a templomba menekültek, ott is fölkeresték, rebelliseknek kiabálták, elpusztítással fenyegetve, ha a fegyvert föl nem veszik; egy részök ismét visszament Mindszentre, a falut feldúlták, 15 közülök újból Szentlélekre jött, átmentőkben puskájokat kilőtték, a falut fellármázták, hívták ki, aki nem fél meghalni, akik pedig életüket szeretik, fussanak – ezt kiabálták. Január 6-án Horváth kapitány éjnek éjén két szentléleki embert a csíkszeredai várba vitetett, de reggelre eleresztették.

Csíkmindszent népe nem látván a felség írott egyenes parancsát, nem engedte magát megmérteni, s azért nemcsak a már említett 500 frt. büntetéssel, de akasztófával és kerékbe töréssel fenyegettetett. Gratiani kapitány innen is 25 embert rendelt határőrségre, úgy, mint Szentlélekről, postákat magához Szentgyörgyre, Caratto alezredeshez Csíkszeredába; egy alkalommal néhány nem jelent meg pontosan, s 5 végrehajtó ment rájuk, kiknek 5 petákat fizettek. Midőn az imént említett Ambrus József menekülni akart, Binder őrnagy a nadrágszíjával megkötözve küldötte Csíkszeredába, s ott békóba verve addig tartotta, míg a katonaságra fölesküdt. Gergely Tamás az ablakon félmeztelen menekült. Málnási János nem lévén otthon, Binder őrnagy nejét megrúg-

dosta, János Istvánt elfogatta, Bodó István menekült. A nép az egész telet az erdőben töltötte.

Zsögöd községben csak 8 ember nem vette föl a fegyvert, azok közül Szalló András 14 napig volt őrségen a háromszéki havasokon, a kászoni hegyek közt levő öröknek szekérral élelmet vitt, Sztupán kapitánynál két napig ingyen szolgált, más tiszteknél szintén. Január 14-én éjjel egy lakost megtámadtak, menekülés közben rálöttek, nejét megsarcolták, egy ökrét elhajtották, tíz hétig volt hajlékától távol, avval fenyegették, hogy ha a fegyvert föl nem veszi, a tisztek örökös szolgájává teszik. Így bántak Szalló Tamással és Járossal, Dóczi Istvánnal, Járossal és Imrével, Kun Andrással. Szalló György 4 hétig volt határőrségen, 17 hétig távol házából; midőn elszaladt, nejétől pálinkát, két libát, egy hízott sertés minden húsát – juhot és italt zsaroltak.

Menaság községét avval fenyegette Binder őrnagy, hogy az övéknél nagyobb erőt is el tud tiporni, megesküdt, hogy 1800 határőrrel jó ellenök, a falut sánccal körülveszi, mint a juhot szokták, a falut két végén és közepén meggyújtja, aki el akar menekülni: férfit, nőt, gyereket lelöveti és levágatja. A beteg Horváth Ferenc fogva Szentimrére vitetvén, félelem és fáradtság miatt meghalt. A falu általános rémületben volt: gazdaságaikat elhanyagolták, hajlékukat 12 hétig kerülték, az erdőkben és barlangokban lappangva éltek.

Szentmihályon Kovácsovics kapitány avval fenyegette a népet, hogy ha a fegyvert föl nem ve-

szik, felakasztatja, karóba huzatja őket, házaikat fölgyújtatja, behívott pandúrokkal elfoglaltatja. Most megy – mondá – Gyimesbe¹¹, ott keres és készít nekik lakhelyet, oda telepíti ki, vagy menjenek a pokolba, ha nem akarnak katonáskodni, tudjátok meg mondá káromkodva –, hogy öfelsége akarata, hogy katonák legyetek.

Hatszor gyűjtötte össze a népet, elémutatva a császártól valami rendeletformát, beszédet tartott a pappal, hogy vegyék föl a fegyvert. Félelemből fizettek neki egyenként 3 forintot, mit visszaadni ígért, ha katonákká lesznek. Postálkodásra jártak éjjel-nappal a Gyimesbe, Szeredába, Szentdomokosra. Péchy kapitány azt mondta Ferenczi Józsefnének, hogy ha bujdoklásában férjét megtalálja, azonnal átlövi – híjába kerüli, katonává kell lennie! Kósa Józsefet elfogatta, a csíkszeredai várba vitette, s erőszakkal föleskette. Ferenczi Józsefnét és kislányát egy határőr kád alá állította, s pipáztatva, annak füstével akarta megfojtatni, a gyereket ijedtében a nyavalya törni kezdte.

Csíkvacsárcsin Römer kapitány nyilván monddta a nép előtt: vagy katonákká lesztek, vagy jószágokat confiscálják; rendeletére executorai Lázár Andrásné asszonyságot fegyveresen a faluban körülhordozták, Bíró Albertné tisztaszonnyt a csíkszeredai várba fogságra vitték, s 4 napig ott tartották azért, hogy férjeik menekülését elősegítették, a faluval a végrehajtóknak 20 frt. patkópénzt fizettettek, házi eszközeiket magukkal zálogul vivén. Április 10-én éjjel a hely-

beli kapitány vezetése alatt nagyszámú határőr a falut meglepte, a nagyobb rész elfutott, Bíró Mártont elfogták, s csak harmadnapra eresztették el; a végrehajtóknak egyenként 1 frt-ot fizettek, az elfutottak 4 napig rejtőztek az erdőkben; május 1-én ismét dragonyosok lepték meg a falut, elvettek mindent ami kellett, a nép hat napig bujdosott az erdőkben. Römer kapitány az adót is beszedte, bár nem ő volt a pénztárnok, kitől 3, kitől 4 forintot, a végrehajtóknak patkópénzül 4 kr-t.

Madarasra Römer kapitány roppant rovatalt tett: fuvart, fát, szállást, postálkodást stb. Nem viselhették el. Otthagyták házaikat több hónapon át. Ugyanő a határszélre hol hat, hol kilenc ört küldött; egy vonakodót elfogatott, s erőszakkal föleskette; teremtettéve mondta, hogy addig ki nem megy házából, míg fel nem veszi a fegyvert; barmaikat elhajtatta, megsarcolta s fenyegette, hogy ha föl nem veszik a fegyvert, birtokaikból kiteszi; házaik ajtóját lepecsételteti, s másokat telepít belé; április 8-án kettőt elfogatott, a többiek az erdőkre szaladtak, a kapitány által ellenök kihozott határőrök kilőtt puskáinak iszonytató ropogása között.

Madéfalva lakóit Kovácsovics és Römer kapitány avval fenyegették, hogy ők ketten több burkust¹² öltek meg, mint amekkora az egész falu, s elég okatlanul azt állították a nép előtt, hogy a császárné őket mind el akarja veszteni.

Dánfalván Szabó Bertalant Frankenfuss kapitány elfogatta, vasra tétette, öt hétig volt ott, s ki-

szabadulva sem mert hazamenni, 6 hétig bujdosott az erdőn.

Rákosról Gál András nemes hat hónapig volt elbujdosva, elfogójának Römer kapitány 1 aranyat adott, neje 24 végrehajtót tartott, s büntetésül 34 garast fizetett. Antal János a kapitánynál 8, a havason 9 napig volt őrségen, 12 hétig volt házától távol. Ez volt sorsa Bíró Mátyásnak, Sárosi Mihálynak és Istvánnak, Antal Mihálynak: több hétig kerülték házaikat, nőik fegyver közt hurcoltattak Römer kapitányhoz, s megintettek, hogy ha férjeiket a fegyver föl vételre nem bírják rá, javaikat pandúroknak adják.

Szépvízre Kovácsovics kapitány végrehajtást vivén: a nép elszaladt, közüle Bilibog Mihály ne-jével, Simon Péter ne-jével és két nősült fiával, Ötvös Gábor fiával, Hábori István ne-jével és gyermekeivel Moldvába futottak.

Szentmiklóson Péchy és Kovácsovics kapitány nyíltan mondták a népnek, hogy akar, nem akar, katonává kell lennie.

Delne, Borsova, Pálfalva lakói szintén különböző sanyargatásokat szenvedtek, s a szomszéd falvak kóborló katonái előtt elhúzódva, az erdő-
ben és havasokban lappangottak.

Csobotfalván Sztupán kapitány egy székely asszonyt fején megsebezett, adó címén minden-től 3 frt-ot vett, az erdőben 14 hétig rejtőzködtek.

Csíkgöröcsfalván Balázs Mihály 23 napig volt a havasokon őrségre, november 2-től februárig volt az erdőben, Csiszár Adám és Ferenc 10 hé-
tig, Jakab Antal ne-jét kényszerítették, hogy férjét

állítsa elé mérték alá, később elfogták, kényszergették, de ő nem engedelmeskedett. Römer kapitány a falura 18 frt. 60 pénz rovatalt tett, így okozta, hogy önként katonákká legyenek, s gyakran mondogatta a nép előtt, hogy 8 nap nem telik bele, ha a fegyvert föl nem veszik, javaik confiscáltatni s pandúroknak fognak adatni, akik készek szolgálni a felséget, házaikból pedig semmit kivinniök nem engedtetik meg.

Csíkszentdomokos lakói tudván, hogy a katonaságnak önkéntesnek kell lenni, kijelentették, hogy ők fegyverre s katonaoöltönyre költeni és adózni is nem képesek. Reismüller kapitány 9-et küldött közülök a legtávolibb határőrségi pontra; executióba 18 határőrt rendelt ki rájuk, s számukat később 104-re emelte; ezek a népet ijesztgették, puskáikat kilőve irtóztató zajt támasztottak, az emberek szólni sem mertek egymással; a falut éjente égő fáklyákkal járták be, mintha utolsó veszedelem következne, sokan meg is örültek a félelem miatt. A sok sanyarúság miatt a falu nagyobb része felvette a fegyvert, de a kapitány a többieket is kényszeríteni akarta, 90 emberből álló végrehajtást küldött ki, barmaikat elhajtották, megmondattván nekik, hogy addig ki nem adják, míg a fegyvert föl nem veszik: szenvedtek a barmok és emberek egyiránt, éhezve, szomorúan, mintha gyászolták volna szerencsétlen sorsukat. Sokan hat hónapig bujdosódtak a havasokon. Reismüller kapitány azt mondotta a népnek, hogy ha a fegyvert föl nem veszik, javaikat idegeneknek adják. A pap is a fegyverfelvétel mel-

lett beszélt a templomban, esengett a nép előtt, hogy engedelmeskedjék a felség akaratának, különben pandúrok foglalják el birtokaikat. Ernst alezredes azt mondotta, hogy ő most jő a császárnétól, élet és halál fölött bíraskodási joga van, s ha az Isten nem akarná is, mégis neki tűzzel-vasal el kell érni azt, hogy a székelyek katonákká legyenek.

Mindezekből világos – mondja az *Emlékirat* –, hogy a faluk némely lakói súlyos büntetéssel fenyegettetve, félelemből ugyan magukat összeíratni engedték, de hogy az mivégre történik, nekik eláadva nem volt, következményeiről semmit sem tudtak; megmérettek, de sokan távol voltak s csak a jelenlévőkhöz hasonlítottak; kétséget nem szenved, hogy az nem önkéntesség, sem hallgatólag beleegyezés, hanem kényszer műve; a nép soha bele nem egyezett sem szóval, sem tettel, sem esküvel, sőt ellene mindig állhatatosan tiltakozott; éppen ez okból összeíratásának most is ellene mondtak, az ellen tiltakoztak, kijelentvén, hogy határőröknek neveztetni, sem tartatni nem akarnak; erősen bíznak a felség kegyelmében, melynek védelme alatt annyi év óta nyugalomban és hívségben éltek, azon kegyelmes királyi leiratokban, melyek mint törvényen alapulók, törvényerővel bírnak, a császári királyi felség esküjében, melynek megtartását megkoronázta-
tásakor szentül fogadta, ígérve, hogy jogaikat és kiváltságaikat bántatlanul meg fogja tartani maga, és megtartatja másokkal is, amint eddig megtartatta. Nyomoraikat az elősorolt falvak elvisel-

ni nem bírván, a kétségbeesés örvényszélén a kormányelnökhöz folyamodtak, könyörögve előtte, hogy előszámlált sérelmeiket a fejedelem igazsága szerint vegye fontolóra, emlékezzék meg Erdély népeinek s különösen a székelységnek Leopold császárral 1691-ben kötött szerződésére, melyben a székely nemzet kiváltságai és mentességei királyi esküvel biztosítva voltak, melyekre a most uralkodó felség is megesküdt, azokat helybenhagyta és megerősítette, s azok értelmében a felség és királyi főkormánysszék a felállítandó határőrséget több ízben önkéntesnek és nem kényszerítettnek nyilvánították; vegye szívére és fontolóra őfelsége – kéri – az eddigelé ez ügyben kibocsátott királyi leiratokat és rendeleteket; s azon kínzástól és megterheltetésektől, melyeket eddig ártatlanul túrni s alattok nyögni kénytelenek voltak, kegyelmesen mentse fel, régi szabadságaikba helyezze vissza, s hatalmánál fogva rendelje el, hogy ők a felség többször kifejezett akarata ellenére katonaságra ne kényszeríttessenek, hanem mint hív alattvalók őfelsége anyai szárnya alatt mint eddig, úgy ezután is békében maradhassanak és élhessenek; nehogy túllontúl elkésérítve és kínoztatva, s amihez eddig szokva nem voltak, katonáskodásra és adófizetésre is kényszerítve, megunván a nyomor és inség sanyargatását, mint eddig is sokan tették, dicő őseik vérével szerzett hazájokat elhagyni kényszerüljenek s avval együtt lelkek üdvét is kockáztassák, amit pedig – így végződik az *Emlékirat* – megtesznek, s hazájukból örökre kiköl-

töznek, ha a folytonos nyomorgatás és kínzás meg nem szűnik s javaik, amiket tőlük keresztények közt ritka, sőt alig hallható féktelen szabaddossággal, erőszakosan és törvénytelenül vettek el, a gonosz eltulajdonítók által vissza nem adatnak s az ő itt benn biztonságtalan létök s megmaradásuk iránt foganatos intézkedés nem tétetik.”

Ez *Emlékirat* vagy – amint a szöveg végén mondatik – panaszos felterjesztés elébb a kormányelnökhöz volt intézve, de utóbb kíséroriattal a felséghez adatott be. Ebben is hangsúlyozva van, „hogy a panaszlók azért merültek a rájuk kiözönlött veszélyek és nyomorúságok örvényébe, mivel ősi szabadságaikat, a felséges uralkodóház hitleveleit és a most uralkodó felség királyi határozatait jogbiztosító védbástyáknak tekintvén s azokban bízván: a határország terhét önként másképpen nem akarták fölvenni, mint kiváltságaik föltételeinek együttes érvényben tartása mellett; *Emlékiratuk*ba foglalt panaszaik hosszú sorát tehát elhatározás végett a felségnek igazságos kegyelme elé terjesztik, térdre borultan könyörögve, hogy önhibájukon kívül, a határőri katonatisztek erőszakoskodásai által földúlt biztonlétöket, nyugalmukat és házi békéjüket visszaállítani, egyszersmind azt eszközölni legyen kegyelmes, hogy akik a télen is jobbadán távol kerültek házaikat, önmaguk önkéntes száműzése végett biztos menhelyet keresés szükségétől már egyszer megóva legyenek, hogy a felséges uralkodóház oltalma alatt, mint őseik, sőt ők is eddig erő-

szaktól megvédve voltak: úgy ezután is törvényeikre és jogaikra nézve legyenek biztosítva, hogy ekképpen mind az Istennek, mind a császárnak megadhassák azt, amivel kötelesek, s mindkét szent felséget alázatban imádhassák”.

Megrázólag tárja fel e panaszos felterjesztés a sötét leplet, mely a népen elkövetett katonai zsarnokságot és nyomorgatást fődte, melynek végcélja a székelységnek – úgy látszik – lázadásra ingerlése s elpusztítása volt. „Közönséges opinio volt akkor Erdélyben – írja Halmágyi –, és én is azt tartom, hogy a cél e zaklatásokkal az volt, hogy vagy opprimálják a székelységet és horvátországi lábra, vagy pure militarisnak csinálják, a nemességet is onnan aboleálják a sok violentiák által, vagy rebellióra kényszerítsék, és az egész népet kiirtván, más néppel rakják meg földjüket, aminek mind tisztak, s mind mások nyilvánosságos jeleit adták.” S hogy ez hihető, mutatja a br. Buccow királyi főkormányszéki ülésben tett nyilatkozata: „Ha legkisebb lárma lesz a székelyek közt – úgymond –, megrakja katonával, s mind főbe lövöldözteti; maga is elmegy ellenük comandirozni, jobb, hogy egy jobbágya se legyen őfelségének, mint oly erős nyakú.” Báró Bruken-thal, akinek tanácsára a császárné és királyné leginkább hallgatott, szintén így érzett a székelység iránt. Egy alkalommal szó volt – írja Halmágyi – a székelyek kiköltözéséről, ő így nyilatkozott: „ha elmennek, semmi kár bennök, sőt az a cél, mert a háborúnak vége, sok katona jó vissza az ármádiában, kinek hely kívántatik, azokat col-

locálhatják helyökbé nagyobb haszonnal”. Siskovich katonai biztos és marsallhelyettes is azt mondta neki, szemében: „A székelyeknek a felülést halálbüntetés alatt parancsolja a törvény; ha tehát nem engedelmeskednek, illik, hogy halállal büntetessenek, ha egész falu teszi, megdecimáltassék. Aki a célt akarja, akarnia kell az eszközöket is. A monarchia, a publica salus kívánja, hogy állandó militiát tartson az udvar – 8000 katonáért lehet 2000-et feláldozni... Elirtóztam tőle – jegyzi meg a krónikaíró, ki a bizottságnak éppen jegyzője volt –, s félbenhagytam a beszédet.”

A sok panaszos felírás és felségi kérvény eredménye az lett, hogy újabb meg újabb nyomozó bizottságok küldettek ki, miknek célja a sérelmek megismerése és orvoslása, de még inkább e panaszok és kérvények íróinak s a nép tanácsadóinak kitudása volt. Négy ily nyomozás közül első a *gr. Haller-féle*, mely Udvarhelyszék sérelmeit s követeléseit állapította meg, melyeket ők a biztos előtt ezekben fejeztek ki: „1. ők a közterheket mostani mérvében sem bírják; 2. hogy azok viselése mellett katonáskodjanak is, törvényeik ellenére nem tehetik; 3. hivatkoznak arra, hogy a császárné őfelsége megkoronáztatásakor királyoktól s fejedelmektől nyert kiváltságaik megtartására megesküdt; 4. ha szükség lesz, őfelsége és a haza védelmére saját székely kapitányaik és tiszteik alatt, mint eddig, felülni s utolsó csepp véreket is kiontani készek, de mivel látják, hogy őket mind a hivatalviselő, mind a nemviselő

uraktól elválasztják, akik adót sem fizetnek, s csak őket, szegény adófizetőket kényszerítik a fegyver fölvételére: kijelentik, hogy el vannak határozva, magukat kiváltságaikhoz és öfelsége elődei ígéretéhez tartani, azok szerint készek mindent megtenni, azon túl semmit sem”.

A második polgári és katonai nyomozás célja a német tisztek kihágásainak megállapítása volt, biztosok: *Fröhlich, Laudon ezredi őrnagy és Bors Tamás*, kiknek 1762. december 14-i jelentésében igazolva van, „hogy Szépvíz, Szentmiklós, Borsova, Delne, Vacsárcsi, Madéfalva, Pálfalva községek lakói előtt megjelenni nem mertek, azért – úgy mondták –, mert ha valaki közülük mentségükre csak szól is, coryphaeusnak, lázasztónak nevezik; biztosíttatván bánatatlanságuk felől, kijelentették, hogy őket a fenebb már megírt súlyos büntetések alatt kényszerítették összeírás és mérték alá, hogy az összeírók öfelsége aláírása és pecsége alatti diplomája kiadását ígérték, de máig sem adták ki, ők adózni is, katonáskadni is nem fognak; báró Buccow nevében Zambler kapitány biztosította a népet, hogy akik a fegyvert önként viselni nem akarják, lehetnek; igazolva volt, hogy a fegyver alatt levők az azt föl nem vevőken sok kegyetlenséget követtek el: éjjelenként a falukon tivornyáztak, élelmöket elrabolták, úton-útfélen megtámadták, barmaikat elzárással kínozták, őket elfogták s a várba vitték Csíkszeredába, addig tartva ott, míg a fegyvert fölvették; a más 6 meghívott falu: Menaság, Szentgyörgy, Bánfalva, Szentlélek, Mindszent,

Csomortán szintén az elősorolt okokból vonakodott a fegyverfölvételtől és eskütől, készebbek – úgy mondták – mind kiköltözni Moldvába. Több faluk is jelentek meg a bizottság előtt, s mind hasonló érzülettel voltak a fegyver föl nem vétel iránt. A bizottság kötelességének tartotta a királyi főkormányzéseknek tudomására adni, hogy ha ezen nemzet közt, mely három részre van oszolva, ti. egy részt teszik a legbékésebb szelleműek, kik önként, másrészt akik megfélemlítve vették föl a fegyvert, harmadikat, mely semmiképpen nem akarta fölvenni – a legmagasabb fokra lépett gyűlölséget, vizálgodást és napról napra növekvő elkeseredést a királyi főkormányzések ki nem irtja, az itteni dolgoknak szomorú kimenetelét s vérnek folyását vagy a népnek hazájából eltávozását lehet várni.”

A harmadikat gr. Kálnoki Antal lovassági tábornok felsőbb rendeletre polgári úton csíkszéki jegyző *Kovács Tamás* által előre kijelölt kérdőpontok alapján vitette végbe; 1763. június 4-én kelt jelentéséből az 1. kérdést illetőleg: ha a nép az erdőben él-e még vagy hazakerült, kiderült: „hogy a csíki nép nagyobb része az erdőkből ugyan hazatért, de még sok van távol, mert a katonák a nemkatonát sanyargatja, üldözi, megsebz, fogdossa, követeléseket formál ellene, önkényes elégtételt vesz rajta; Dánfalván gyűlést tartottak a katonák, s elhatározták, egymásnak hitet tettek, hogy a pénztárnokon régi követeléseikért maguk elégtételt vegyenek. Arra a kérdésre: kik tartották meg s kik tették le a fegyvert? hivatalos felelet ez

lett: Kászonszék megtartotta, de nem a mostani módon, hanem kiváltságai értelmében kíván szolgálni, provincialis és katona tiszteket választottak maguk közül; Fel- és Alcsík 1/4-e szintén tartja a fegyvert, de nem mindnyájan megnyugvással, sokan most is teszik le; Gyergyószékben Szentmiklós, Tekerőpatak és Ditró tartja, a többi letette, kijelentvén, hogy kényszerítve vették volt fel s határórség alatt nem maradnak. A Moldvába kivándorlás úgy áll – mondja a jelentés –, hogy Fel- és Alcsíkból 270 családos gazda máris eltávozott: egyházhelyes nemesek, libertinusok, jobbágyok és zsellérek naponként mennek, e hónap 2-án virradólag is Szépvíztől 14 gazdaember ment el cselédestől; a nép zúgolódik, s a szék gyűlésében is kijelentették, hogy ha dolgaik más karba nem hozatnak, kénytelenek lesznek a többi után menni; a polgári tiszteknek nincs, ki engedelmeskedjék, jurisdictióját nem ismerik el, Szentmiklós külön magistratust és hatóságot állított, a határőrzésre sem mennek, készebbek elbujdosni.” Caratto ezredes június 3-i jelentése szerint az I. székely határőrezred községeiből: Kavácsovics, gróf Salin, Mahlern, Pley, Albrecht, Römer, Fahnenberg, Wächter, Krumbein, Pfleger kapitányok századaiból 54 faluból letette fegyverét 548, vonakodik fölvenni 617, tartja a fegyverét 2171, számfeletti szolgálatképes van 420, szolgálatképtelen 116, tényleg ezredi törvényhatóság alatt állók összes létszáma: 2 707 lélek.

A negyedik vagy gróf *Kálnoki-féle* vegyes

bizottság tagjai voltak: gr. Nemes János és br. Franck. Ez több jelentést tett a királyi főkörmányszékhez, de az erdélyi udvari kancellária is jutott oly hivatalos adatokhoz, mikből kiderült, hogy a székelység a határőrségtől azért vonakodott, mert a dolog nem a rendes úton, őfelsége aláírása vagy legalább a királyi főkörmányszék neve alatt indult, hanem kirendelt katonatisztek és polgári biztosak által, csak élőszóval s katonai utasítás szerint, miből a nép azt következtette, hogy az nem a királyné nevében történik, hogy akik fölvtették a fegyvert, nem önként tették, hanem a kényszerítés kigondolható minden eszközei alkalmazása után, kapitány Stupinski megvallootta, hogy két székelyt a füstkéménybe zártak, s addig el nem eresztették, míg a fegyvert föl nem vette; Morgengras kapitánynak levelét mutatták fel, melyben az volt írva, hogy az executio célja az, hogy az embereket a fegyver föl vételére bírják.

A királyi főkörmányszékhez jutott egy 1763. április 25-i jelentésből kitűnt, hogy a szentmihályiak írásban, a többi falvak élőszóval, de egyhangúlag kijelentették, hogy fegyvert sohasem fognak, határőrizetre nem mennek, inkább elhagyják hazájukat; midőn Pálfalvára executiót küldöttek, azt felelte a nép: elfogadjuk őket s szívesen tartjuk, amíg lesz rá módunk, s mikor nem lesz, mintsem csak egy plájást küldjünk, inkább egytől egyig kibujdosunk az országból. E jelentés is hangsúlyozza a papság befolyását, de kíméletesen ítélve eljárásáról. Egy később, június 8-

án kelt jelentésben a bizottság a szék tisztei ellen mond súlyos ítéletet, a két királybíró tetteitlennek, tudatlannak és megbízhatatlannak bélyegzi, s másokkal fölcserélésöket hozza javaslatba; ki-tűnt az is, hogy amidőn a fegyverletevöket kapitányuk az erdőről visszahívta, intették, hogy ha életét szereti, távozzék tőlük; eddig sem voltak katonák, ezután sem lesznek, e volt szavuk; sokan ezek közül a fegyvert megtartókat életök kioltásával s házaik fölgyújtásával fenyegették; némelyek azt hozták föl, hogy Siskovichtól hallották, hogy a felség megengedte, hogy a fegyvert fölvenni akarók a fölvenni nem akaróktól elválasztassanak s utóbbiak a fegyvert letehessék, hogy az egyházhelyes nemesek Bécsbe küldött követétől is van tudósításuk arról, hogy őfelsége nem akarja kényszeríteni a népet a fegyverfölvételre; előmutatták a királynénak 1763. március 31-én kelt királyi leiratát, melyben ez fordul elé: „Mindazok a romlások, melyeket a királyi főkormányshék jelentéseiből láttunk, és amelyek Csík-, Gyergyó-, Kászonszékben a határőrök felállításakor elkövették, szándékunk ellen történtek erősen megbántódott híveinkkel; parancsoljuk azért ezennel, királyi hatalmunknál fogva, hogy ezen fölterjesztésekben kitett terhes bajokat és szorongatásokat legottan megorvosoljátok”; mutattak ily értelmű királyi főkormányshéki rendeletet a szék tiszteitől, emlékiratokat és más fölbátorító iratokat; a bizottság elhívatta a községek lelkészeit, s ezek úgy nyilatkoztak, hogy az erdőkben bujdosó híveik beküldöttek

hozzájok tanácsot kérdeni; ők hazajövetelre serkentették, de félnek a német tisztektől, bíznak a királyi esküben, s el vannak határozva elköltözni honukból, mintsem fölvegyék a fegyvert; a nyomozásból kitűnt, hogy vannak arra mutató jelek, hogy a népet polgári tisztviselők tanácsolják; a gúnyirat is, mit a bizottság felküldött, hihetően ezektől származott, de bebizonyítani nem lehet, valamint a dolgot erőltetni sem, mert oly ingerültek a kedélyek, a papság oly bátran beszél, oly keményen ítéli meg a bizottságot, hogy csak egy lépés van a tettegességig; ha a papság, tisztség és lázangók ellen szigorú eszközöket használnának, a legrosszabbtól kellene tartani; Koska őrnagytól arról értesült a nyomozó bizottság, hogy a lázangók csoportonként húzódnak fel az erdőbe, cséppel, fejszével fölfegyverkezve, az oka után kérdezősködőknek azt felelték: a katonaságtól akarnak menekülni; az izgatók közt vannak székely altisztek is, akiket feleletre is vontak, és vannak új határőrök; egy Csáki nevű huszár lóháton járta be a falukat, s úgy izgatta a népet, hogy a fegyvert rakja le; a külsők közül néhányat zaj nélkül elfogtak, köztük két nőt is, a falukon a sorkatonaságot megszorították; a bizottság vi-
gyáz, s a nyugtalankodó falukba új katonaerőt rendelt, hogy a közcsend meg ne háboríttassék; a közhatárőrök és tisztek által eltulajdonított vagyonok visszaadása iránt intézkedett; Caratto al-
ezredes állítja is, hogy visszaadattak, de itt még sok az orvosolni való, amit nem is mulaszt el a bizottság; Kovácsovics és Sztupán kapitány még

nem igazolták magukat az őket illető vádak ellenében, mert a határszélen őrségen vannak, de kiadattak a vádpontok, s mihelyt felelnek, a bizottság fölterjeszti. A vegyes bizottság avval zárja be jelentését, hogy amíg a nemesség és a papság az ügynek megnyerve nem lesz, addig a nép kedélye lecsillapodni nem fog.”

Az erdélyi udvari kancelláriához és a királyi főkormányshoz érkezett adatoknak némi egy mástól eltérése abban lel magyarázatot, hogy az elsőhöz bizalommal viseltetett, az utolsónak elnökétől rettegett az ország, amannak híven beszélték el a dolgokat, ennek a félelem vagy hízelkedés nyelvén, br. Buccow előtt a jogról szólni sem volt szabad, ő a törvényt és igazságot nem ismerte, törvény volt a királyné akarata, igazság, amit tisztai írtak, polgári állásúnak előtte s tisztai előtt becsülete s hitele nem volt.

Ily zaklatott életet élt Erdélyben 1762. november 1-től 1763. május 7-ig a székelység, midőn a királyné – mint már érintve volt – célja elérésére szelídebb eszközökhöz nyúlni magát elhatározta. Itt lépik voltaképpen a katonásítás ügye *második stádiumába*; ami már most gyorsabban ment vége felé, mert a mag el volt hintve: a tisztviselői kar a főkormánybírókkal együtt meg volt félemlítve, a papság és nemesség tartózkodó lett és hallgatott, a törvényhatósági rendszer alá volt ásva, tisztai és székgyűlések tartása csaknem lehetetlen volt, a nép panaszolta kínos sorsát mindenütt, fel a királyi szélig, de sehol orvoslást nem

találván: el volt határozva üldöztetésre, számki vetésre, mindenre inkább, mint arra, hogy a fegyvert ismét fölvegye. De a császárné és királyné meg tudta magát tagadni, haragját okossággal mérsékelte, gróf Lázárt és Bethlent az udvar kegyének keresése az alkotmány útjáról eltávolította, a kormányzék rettegte br. Buccowot, a teljhatalmú királyi biztost, katonatisztei pedig kitartólag, megfélemlítetlenül törtek előre céljaik felé, nekik urok és parancsolójuk akaratát teljesíteni kellett, s teljesítették is.

A viszonyoknak s az eddigi tapasztalatoknak megfelelőbb terv kidolgozásával az imént nevezett két világi főúr bízott meg, melynek aztán udvarhoz küldése elhatározott. A királynénak – úgymond – 1763. május 7-i leiratában – most is az az akarata, hogy a határőrség felállításában minden erőszak kerültesse és a katonaság létszáma, amennyire lehet, anélkül egészíttessék ki. Eközben a Csík-, Gyergyó-, Kászonszékbe kirendelve volt bizottság munkálata az udvarhoz jutván: a felség látta abból, hogy ott a közbéke és nyugalom veszélyeztetve van, és ez ügyet a már kinevezett határőrségi bizottságra rendelte bízni azon meghagyással, hogy fölveve maga mellé egy alkalmas tollvivőt, azonnal a hely színére menjen ki, s igyekezzék a népet mindenekelőtt egészen lecsendesíteni, a főhadvezérség által kirendelve volt előbbi bizottság hívassék össze, s a határok őrizetéről az egészségi bizottsággal egyetértve gondoskodják a most kiküldött bizottság, intézkedéseit időnként felsőbb helyre

jelentvén. A királyi főkormánysház ily értelemben fölkérte a főhadvezérsház, hogy a székelység közt levő tiszteknek rendelje meg, hogy törvényhatóságukat azokra, akik a fegyvert letették, ezentúl ne terjesszék ki s a nép közt viszályra okot ne adjanak, sőt a békét és csöndet minden módon helyreállítani igyekezzenek. Egy május 31-én kelt leirat mellett leküldi a felség a csikgyergyó-kászoni egyházhelyes nemesek, primipilusok és pixidariusok említett felségi kérvényét és *Emlékiratát* is, hogy május 25-i leiratával kapcsolatban ezen panaszokra is terjessze ki figyelmét.

E bizottságnak szép feladata volt, ha a helyzet színvonalán állott volna; kezében volt az ország békéje, a székelység sorsa; megmondhatta volna a királynénak, hogy ez ügy országgyűlést illet, nem közigazgatást, alkotmányosan elintézendő, nem autocratailag, hogy a székelység mind egyenlő jogú és szabadságú, igazságtalanság követtetik el azokon, kikre a fegyvert ráerőszakolják. De nem azt tette; megtanította a hatalmat vérei járom alá vetése biztos módjára és eszközére. Nem törvényesen és hazafiatlanul járt el. Az erdélyi köz- és székely külön jogot ismerők előtt a gúny nyilat érdemlő ügyvédi tekervényességgel s végig hamisan okoskodva igyekezett kimutatni azon törvényes fogantyúkat, melyekbe fogantózzék a királyné és br. Buccow. Gróf Lázár és a bizottság ámitott, önző volt a maga és primorok érdekében, magának kereste a királyné kegyét, a primorokat kiváltságosította egyenlő jogú vérei fő-

lőtt, tanácsuk nem *jóhiszemű*, de az udvar politikájának kedvező volt s kedvesen fogadtatott.

Azt vitték végbe, amit báró Brukenthal első alkalommal tanácsolt volt Buccownak: „Maga s a Bellicum Consilium ne tegyen semmit, hanem a püspök [Bajtay] státuselnök, Haller és gróf Teleki Lászlóval egyetértve; addig is menjen be a székelyek közé ő maga, de jó securitással, vigye be gróf Lázárt, Telekit s Halmágyit: akasztassa, büntesse, dicsérje, praemiálja őket, ha így sem ér célt, akkor nem tudja, mihez kellene nyúlni.”

Gróf Teleki Domokos elől idézett művében e rész terjedelmesen van kidolgozva. Én itt is kerülöm az ismétlést, általa nem ismerteket óhajtok írni. A bizottság – akár Simon ügyvéd, akár a tudós Lázár legyen fogalmazója – vagy téved, vagy téveszt. A hon védelmezése végett katonáskodni közös kötelessége minden székelynek és minden magyar nemesnek – ez alapelvől indul ki a bizottság és királyné, s ebben igazuk van, de abban nincs, hogy mivel e kötelesség az egész nemességre illik, tehát tétessék területként annak egy részére, éspedig a gyöngébbre, ti. az egyházhelyes, lovas és gyalog rendre, hanem bele kell vala foglaltatni minden székely rendnek és az ott élő megyei nemeseknek is. Abban is igazuk van, hogy a fejedelem parancsára a székely nép lustára köteles volt előállani; de a fejedelemnek erre a jogot a törvény adta, országgyűlés határozta meg mindig a felülést, melyben a székelység részt vett; annak célját, és hogy melyik rend és nemes milyen számban és miként fegyverkezve

álljon ki. Tehát a bizottságnak abban nincs igaza, s alkotmány ellen cselekedett azáltal, hogy a fejcdelemnének azt tanácsolta, hogy ily fontos országos ügyet önhatalmúlag, rendeleti úton intézzen el. Jól tudta ezt a bizottság, s mégis tette; tervét 1763. január 29-én adta be a királyi főkormányshoz, ez véleménnyel udvarhoz terjesztette, egy katonai és polgári vegyes bizottság átvizsgálta, melyben részt vett gr. Bethlen Gábor, a kancellár és br. Brukenthal, ki hivatalos ügyben volt ott, a császárné helybenhagyta, s végrehajtását október 8-án kelt királyi leiratában br. Buccow erdélyi főhadvezér és a királyi főkormányshoz felügyelete s gróf Lázár János elnöklete alatt a hely színein működendő bizottságra bízta.

A legfelsőbb királyi leiratban ismét *nemzeti katonaságnak* van mondva a határőrség, ez van hangsúlyozva a felhívásban is, de az önkéntesség eszméje másfél évi öntettetés és a nép kétszínű hitegetése után már most végképp elejtve van; a királyné azt a közboldogság, a közbiztonság és egymással kölcsönös védelmi kötelezettségben állás tekintetével indokolta, célul tűzve ki a tiltott ösvények őrizését, a csempészet és pestis megakadályozását s Erdély és a birodalom közös védelmét; szándéka valóztatásánál alapul vette – úgy mond – Erdély törvényeit és helyhatósági szabályait, s érett megfontolás után úgy találta, hogy határőrizetre a többi nemzetek közt a székely különösen alkalmas, mint amely a régi idők háborúiban nem csekély hadi dicsőséget szerzett magának, s úgy törvényei, mint székely nemzeti

szokásai által kezdettől fogva minden kormányformák alatt köteles volt a hazát védelmezni,¹³ Ez okból bízta meg a bizottságot Csík-, Három- és Bardócszéken a nemzeti katonaság felállítására; s minthogy az első alkalommal fegyvert vettek közül sokan visszaadták s ezáltal mint vakmerők feddésre érdemesekké tették magukat, mások esküt is tettek s mégis visszaléptek, következésképp ezek is büntetésre méltókká lettek: a felség jónak találta mindkét rendbeliekkel kegyelmét éreztetni, aminthogy az egész székelység kebelében minden ily eltévedteknek közbocsánatot adott, oly föltétellel, hogy egy hónap alatt magukat a bizottság előtt a fegyver föl vételére jelentsek, az esküt újítsák meg s a felség rendeleteit, melyek által őket kiváló jótéteményekben kívánta részeltetni, jövőben híven teljesítsék, akik nekik rossz tanácsot adtak, fedezzék fel, az ezen intézménnyel egybekötött szabályzati pontokat teljes erejükből, vonakodás nélkül megtartani igyekezzenek, különben a törvények szigorát kikerülni nem fogják. A felség fenntartotta magának azok érdem szerinti megbüntetését, akik rendeleteinek nyíltan vagy titkon ellene szegültek, akik hívségükben megmaradtak s a fegyvert le nem tették, folyó évi adóját elengedte, szigorúan megparancsolván uraknak, nemeseknek és minden állásúaknak, hogy felséges akaratja és szándéka ellen a legsúlyosabb büntetés terhe alatt se titkon, se nyilván semmit tenni ne merészeljenek, sőt azt minden erejükből előmozdítsák, egyszersmind mellékelte királyi nyílt parancsának három pél-

dányát, melyekben el van mondva, mely módon és feltételek mellett hivatott fegyverre a székelység, milyen lesz jövő sorsuk és állapotjuk, végre, hogy a bizottság azok egy-egy hiteles példányát a három székely szék lakosainak megőrzés végett kiadja.

Ugyan e nap költ egy másik királyi rendeletben meghagyatott a királyi főkörmányszéknek, hogy azon helyek tiszteit, hol a határőrség felállítatik, értesítse arról, hogy a kinevezett bizottságnak legyenek mindenben segélyére, ahová az hívja, jelenjenek meg, egyszersmind hirdessék ki, hogy a felség annak hatalmat adott arra, *„hogy az izgatásban bűnösöknek találandók ellenében, nem figyelve a törvények ünnepélyességi alakjaira, a legsommásabb eljárást kövesse, s a megérdemlett büntetés végrehajtásában a felfolyamodási jog félretételével járhasson el”*. A királyi főkörmányszék erről október 31-én értesítette a bizottságot, Bajtay r. kat. püspököt, a csík- és háromszéki tárnokokat s a csík-, három- és bardócszéki tisztséget, a pénztárnokoknak szigorúan megrendelve, hogy azoktól, akik a fegyvert letették, múlt évi adóhátralékukat a bizottság odaérkezése előtt legfeljebb 15 nap alatt, ha mindjárt legszigorúbb végrehajtás útján is fölszedni kötelességöknek ismerjék.

A bizottság munkálatát 1763. november 1-én Nagyszebenben kezdte meg, felolvastatván ülésében azon királyi leiratot, melyben tudtára adatik, hogy 3-3 ezer főből álló két székely és két oláh gyalog s 1500-ból álló egy székely huszár-

ezred, együtt 15 000 főnyi határőrség alakítására van kibocsátva; felolvastatta utasítását, melyben meg van hagyva, hogy ellenzési kérdések, indokolatlan mozgalmak által munkájában magát föl tartóztatni ne engedje, s az udvarhoz intézett fölterjesztésekkel az időt hasztalanul ne vesztegesse, hanem legnagyobb eréllyel, hűsége és tekin- télye közbevetésével a rábizottakat hajtsa végre. A bizottság november 2–5-én előleges intézke- déseket tett, 17–18-án teendői sorrendjét állapí- totta meg, 20-án Székelyudvarhelyre, 22-én Csíksomlyóra, 26-án Dánfalvára, 27-én Gyer- gyószentmiklósra ment át, s tudtára adatta mind a fegyvert fölvevőknek, mind a fegyvert föl nem vevőknek, hogy új összeírás végett küldetett ki, hogy nemes és szabad székely, katona és nem ka- tona alája van rendelve s neki engedelmeskedni tartozik; tudtára adatta mindenkinek nyert hatal- mát, utasítása tartalmát, meghatározta: melyik falu mikor, kik vezetése alatt, miképpen megy összeírásra, ott kinek-kinek hogy kell magát vi- selni, kijelentette, hogy senkinek többek vagy az egész nevében fővesztés büntetése alatt egy szót is szólni nem szabad; aki meg nem jelenik, ke- mény büntetés éri; kijelentette, hogy amint a nyílt parancsból olvashatták s hallhatták: *„már most nem függ senkinek a maga tetszésétől: akar-e katona lenni vagy nem, mert ezen köte- lességet a szabad székelyektől a régi hadakozási szokások, a törvények súlyos büntetési terhe alatt kívánják meg, amit a választott nemzeti fe- jedelmek alatt is teljesítettek s most is büntetéssel*

is rá fognak kényszeríttetni.” A bizottságnak – úgymond – a törvények formáit mellőző hatalom van adva, s avval élni fog; ha a lustrára meg nem jelenőkre a törvény halálos büntetést szabott, mennyivel nagyobb büntetést érdemel, ha született katona vonja el magát a fegyver alól; a bizottság mindenkit komolyan intett, hogy magát és háza népét a bizonyos veszélynek ne tegye ki.

Ezek voltak a bizottságnak a katonákká összeírandókhöz intézett figyelmeztetései; egyszersmind az is tudtul adatott, hogy minden község összeírása és a fegyver kiosztása 3–4 század rendszeres gyalogság, huszárság és tüzérség felállított sorai közt fog történni. Ezek értelmében a bizottság november 29-én az összeírást és fegyverkiosztást elkezdette, s december 15-ig Gyergyó összes faluiban elvégezte, a zászlók fölszentelésére, a katonai törvények fölolvására és eskü letételére december 18-át tűzte ki, s végre is hajtott a akadály nélkül. December 19–24-én magánkérelmeket intézett el, 26-án átment Csíkba, Szenttamásra, hova Csíkszentdomokos és Jenőfalva községei is meg voltak összeíratás végett hívva, ami azonban csak 27-én kezdődött el, a nyílt parancs és egyéb tudnivalók s főleg annak, hogy *most már a katonává tétel nem függ kinek-kinek tetszésétől* – itt is megtörtént kihirdetése után, értesülvén, hogy Madéfalva népe nagyobb része nejét s gyermekeit otthon hagyva az erdőbe menekült: a bizottság követet küldött hozzájuk, s tudatta, hogy ha a falujokba rendelt katonaságtól tartanak, ok nélkül teszik, azok miatt

kedvetlenségök nem lesz; ha a katonává tételt kerülük, híjába mentek el, 24 óra alatt jöjjenek vissza, mert attól nem menekülnek; ha nem jönek vissza, nejeik és gyermekeik is – a fiúkon kívül utánok fognak üzetni, anélkül, hogy vagyonukból bármit magukkal vihetnének; ha akkor sem térnek vissza, a következő 24 óra alatt házaik lerontatnak, örökségük az otthon maradtaknak vagy hazatérőknek adatnak.

Midőn a bizottság 28-án az összeírást az alábbi falukban folytatná, új hír jött, hogy a madarasiak és rákosiak is kivonultak az erdőbe. A bizottság nyílt rendeletben szigorúan megtiltotta, hogy senki madéfalvi, madarasi s más erdőkre menekülteknek élelmet fő- és vagyonvesztés büntetése alatt adni ne merjen, aki egy ily menekültet elfog s a bizottság elé állítja, 1 aranyat kap, a faluk bírái, ha elfoghatják, vigyék a katonatisztekhez vagy bizottsághoz; akinél elmenési szándékot vesz észre valaki, tüstént fogja el, ha mégis elment, barmait hajtsák tisztjükhöz, ha vagyonukat elvinni engedik, az otthon maradók fizetik meg. A bizottság küldötte jelentette, hogy Madéfalván férfi nincs, csak nőknek s gyerekeknek mondhatta meg a vele közlött parancsokat. Újból biztost küldött hozzájuk, de december 29-én ismét csak arról értesült, hogy senki oda az erdőből vissza nem tért; azért egy század Okell-ezredbeli katonaságnak megrendelte, hogy a madéfalviak nejeit és gyermekeit a faluból s házaikból kergesse ki, s ha a férjek másnapig sem térnek vissza, házaikat rontsák le, telkeiket adják birtoktalanoknak vagy

tartsák meg fiaik számára, őket pedig, bárhol megtalálják, fogják el s büntessék meg a törvény szerint. Nemsokára jelentetett a bizottságnak, hogy a madéfalvi nők és gyerekek kétségbeesett jajgatás és sírás között a faluból kikergettettek. December 30-án Csíkdánfalván a bizottság folytatván munkáját, Balázs Ádám alkirálybíró jelentette, hogy Moldva felől, Csíkszépvíz mellett, Pálos nevű erdőben nagyszámú népet találván, amidőn nekik a bizottság rendeletét megmondotta s őket hazatérésre felkérte, azt felelték, hogy ők katonák sohasem lesznek, s míg erről nem biztosíttatnak, haza nem mennek, egyszersmind beadtak egy *Emlékiratot*, melyben az ő katonaságra erőltetésüket a törvényekkel, szabadságaikkal és a királyné esküjével meg nem férőknek nyilvánítván: kijelentik, hogy ők adózni készek, de katonákká nem lesznek, ha a bizottság akasztófával fenyegeti is őket, elébe sem állnak, ha erővel fel nem vitetik, kötelezőnek nem tartják, tiltakoznak minden erőszak és hatalmaskodás ellen – hozzájuk a bizottság hijába ne fáradjon.

A bizottság nagyobbban látván a nép ellenállási vakmerőségét, mint vélte, másfél osztály vasas némettel, két század Okell-ezredbeli gyalogsággal szaporította a Madéfalva környékén levő katonaságot, s azután elvégezte a nevezett 3 falu megkezdett összeírását. December 31-én arról értesült, hogy az erdőbe kihúzódott nép kérelmére január 1-ig várja a választ, a hozzájuk küldött bizottsági követet szidalmazta s eltávozásra kérte. Január 1-én a bizottság Dánfalván folytatta

az összeírást, egyszersmind felolvastatott az erdőkre menekülők kérése, melyben előadták a bizottságnak Gyergyóban elkövetett erőszakos eljárását, miképpen kényszeríti a népet a fegyver felvételére, övéiket ősi hajlékaikból kihányatva, kéri a bizottságot a Krisztus kínszenvedésére, szüntesse meg az erőszaktételt és törvénytelen végrehajtásokat; törvénytelen ségei jogosítnák az erőszakot erőszakkal torolni meg, de ők nem tettek eddig semmit, bízva a királyi kegyelemben; most azonban látják, hogy minden kérésök hasztalan, választ sem kapnak rá; tiltakoznak tehát, ők semmit sem kezdettek, nem is kezdenek; de ha a sok erőszak akaratjukon kívül valami nagy nak megkísérlésére kényszeríti, okai ne legyenek. Ismét és ismét tiltakoznak. A bizottság azt határozta, hogy ha engedelmességre nem térnek, a büntetést ki nem kerülük. Január 2-án az erdők-ből titkon bejött néhány egyénnek a bizottság megkegyelmezett, de jónak látta azokhoz közelebb menni, január 3-án Csíktaplocán folytatta munkáját, midőn híre jött, hogy Háromszékről 100 lovas és nagyszámú nép – 1300–1500-ra menő – jó vasvillával fölfegyverkezve a csíkiak segélyére, s hogy Udvarhelyszékre is segélyért írtak. A bizottság mindkét szék főkirálybírájához írt, hogy ezt akadályozza meg. Január 4-én másfél század vasas német megérkezett, Taplocán s az erdők alatt helyeztetett el, hogy a falvak az erdőkben levőkkel ne közlekedhessenek. Eközben a bizottságnak értésére esett, hogy a háromszékiek és kászoniak közül 500-an tömegesen kérni

akarnak jőni hozzá, szabadkozva, hogy ők rosszat elméjükben nem forralnak, bátorítani jöttek megrettent testvéreiket, nem akarván nemzektől elválni, kéri a bizottságot, rosszra ne magyarázza, s intézkedjék úgy, hogy velök valami gonosz ne történjék. A bizottság tudtul adta, hogy csoportosan elébe ne jöjjenek, ha nem akarják, hogy ágyúval távolítsa el; január 5-én értesült, hogy követét a nép bántalmazta; „távozz tőlünk – mondá megvető hangon –, te sem vagy jobb a többinél!” Gr. Mikes szintén megírta a népnek 3-án eltávozását, tudatva, miként biztatták egymást, „hogy a szomszéd háza ég, vigyen magával minden legalább 8 garast, követeiket, ha nem akarnának menni, kényszerítsék”. A bizottságnak tudomására jött, hogy 5-én estve mind a háromszéki és kászoni, mind a csíki népség egyesülve, mintegy kétezeren a hegyek közül Madéfalván az Olt mellé leereszkedvén, ott és a közeli helységekben a bizottság és Udvarhelyszék s Gyergyó közé helyezkedett el az ő szeme láttára, a vasas németek is figyelemmel kísérvén mozdulataikat, január 6-án azonban mindnyájan Madéfalván egyesültek.

Nem tűrhette tovább a bizottság e vakmerőséget – így szól a hivatalos jegyzőkönyv –, e nap jó reggelén egy nemes székely és egy kálnoki ezredbeli huszár által azon parancsot küldötte a madéfalviakhoz és akiket befogadtak, a háromszékiekhez, nyilatkoztassák ki két követők által még ma: „1. akarnak-e a királyi rendeletek és nyílt parancs meghallgatására megjelenni? ha

igen, mikor?; 2. megtiltotta, hogy idegen helységbelit házához senki be ne fogadjon s jó szívvvel ne lássa; 3. kik határőr házához mentek volna, rögtön eltávozzanak onnan; 4. kik e zavarok okozóit felfödözik, bűnbocsánatot és 20 arany jutalmat kapnak, kik elfogják 100-at, s öfelsége különös kegyelméről biztosítatnak; 5. a háromszékiek atyailag intetnek hazamenetelre, hogy az őket itt érhető veszély elől magukat vonják el.” A küldöttek indulása percében László József csíki. Nagy József háromszéki követek érkeztek a madéfalviaktól, kérve, ne magyarázza balul a bizottság, hogy az ünnep miatt kérésöket be nem adhatják, holnap teszik azt, legyen kis várakozással, semmi rossz nem forog elméjükben, ők könyörgésökkel a bizottság elébe akarnak borulni. A bizottság ismételte írásban kelt határozatát, a követek is kérésöket ráírták a hozzájuk intézett rendelet egyik példányára, s eltávoztak. A bizottság – így szól az eredeti jegyzőkönyv – a népet sem írott parancs, sem izenet által jó útra téríteni nem bírván: aggódva, nehogy az udvarhelyszékiektől kért segély Parajdon, az ittlevők Dánfalván át Gyergyóba menjenek s az ottaniakat is pártütésre bírják, azt is vevén észre, hogy a már fegyvert vettek ingadoznak, a lázongók száma és bátorsága naponta nő, a vidék terméketlenségénél fogva szükségtől és rablástól lehet tartani, sőt attól is, hogy ezek másokat is pártütésre bírnak, továbbá értesült a bizottság, hogy Háromszéken új mozgalmak vannak készülöben, a rossz példa minden esetben a bizottságot munkájában akadá-

lyozza, végre megfontolva azt, hogy ha a pártosok most kíméletesen elcsöndesítettén, össze is íratnak s a fegyvert fölveszik, később nagyobb mozgalmaktól és összeesküvéstől lehet tartani, nyilván ki levén fejezve a nép kérelmében, hogy ők akasztófa-büntetésre sem veszik föl a fegyvert, ha erővel fölvétetik, annak megtartására magukat kötelezettnek nem tekintik s következményei ellen tiltakoznak – a bizottság mindezeknél fogva hosszas tanakodás után elhatározta, hogy a pártos mozgalmat, mielőtt többek veszélyével lenne egybekötve, katonai erővel elnyomtatni rendelje. A bizottság a királynéhoz tett tudósításában azt írja, hogy e lépés felett sokáig tűnődött, de a köznyugalmat kevesek veszedelménél többre becsülték s a székelyeknek a múlt századokban is szokásos lázadását elnyomni jobbnak látták, annyival inkább, mert ily irányban maga a felség utasította. Parancsul adatott tehát Caratto alezredesnek, hogy másnap – január 7-én – hajnalban a madéfalvi lakosokat s az ott levő háromszékieket, valamint más csíkiakat és kászoniakat, kiknek mintegy fele fel volt fegyverkezve s számuk a 2000-et meghaladta, az iderendelt katonasággal és két ágyúval támadja meg, mégpedig úgy, hogy 1. akik tüzelőfegyverrel találtak, főként a háromszékiek, kiknek az idejövésük miatt bűnök nagyobb, különbség nélkül ölessenek meg; 2. a paraszt fegyveresek a huszárok és vasas németek által megvagdalva, utasítsanak hazájukba; 3. a többi nem fegyveresek megfélemlítve és megszalasztva kergettsenek

szét, ha pedig 4. kétségbeesetten ellenállnának, hogy a királyi katonaság veszélynek kitéve ne legyen, a pártütőket a falu felgyújtásával kell a házaikból kiszorítani.

Caratto alezredes január 7-én a bizottságnak jelentette, hogy amint az ágyúk dörgéséből s a kis puskaropogásból észrevehette, ő ma hajnalban a madéfalviakat és minden az éjen ott voltakatonaságával megtámadott, kik nemcsak védelmezték magukat, de az első sorban levők tüzeltek is, s egybegyülekezve – amint a bizottság a királynéhoz tett jelentésében írja – kivált a háromszékiek egymást buzdították, hogy senki magát meg ne adja, a házak ablakaiból lövöldöztek ki, kénytelen volt tehát lövetni s a falu mintegy harmadrészét fölégetni. Az elesetteket megszámlálni nem lehetett, mert amint a bizottság a királynéhoz tett jelentésében írja, nagy térségen terültek el hulláik, elfogatott 400-nál több, a többiek szétszórattak, a katonaság közül csak egy huszár hadnagy s egy vasas német sebesülvén meg s egy más vasasnak lova szúratván át. A megsebesült foglyok a bizottság rendeletére példaadásul s rokonaik által könnyebb gyógyíthatás végett mind elbocsáttattak, valamint a többiek is a háromszékieken s néhány gyanúsabb helybelin kívül, akik kihallgatás végett fogságban hagyattak. A szomorú végrehajtás a bizottság által a faluk népeinek tudtul adatott, azon intéssel, hogy rajta okulva, honjukba térjenek s a királyi parancsoknak engedelmeskedjenek; mert akik ezentúl is házaiktól távol lesznek, mint öfelsége ellenségei ke-

ményen megbüntettetnek; háromszékit senki be ne fogadjon, hanem fogja meg, s kötözve vigye a bizottsághoz; hol a férjek otthon nincsenek, e rendeletet a nők adják tudtokra, hogy a veszedelmet kikerülhessék. A háromszéki főkirálybíró ezekről értesítettet, azon meghagyással, hogy a népet halálbüntetés alatt intse otthonmaradásra s további pártütéstől óvakodásra. Az elesettek eltemetése rokonainak megengedettet, Römer kapitánynak pedig meghagyatott, hogy akiknek rokonaik nem voltak, főként a háromszékieket, Madéfalván a királyi út mellett ásandó sírba temettesse el.

Zöld Péter szentléleki plebánus, aki e szerencsétlenséget végigélte, és Lostainer, szintén egykorú tanú, a bizottsági jegyzőkönyv ezen előadásától sokban eltérőleg beszél el ez eseményt. „A székelység – írják ők – a Szalonka-havasról június 5-én jött le a madéfalvi síkra, január 6-án reggel a bizottság, a nép hozzá ment két küldöttének azt felelte, hogy az erdőkről hozzá intézett kérvényére 7-én ad választ; de már azon éjen éjfélkor nagyszámú katonaság szállotta meg Madéfalvát, s hajnali 4 órakor körülvén, annak Vargaszeg nevű részét fölgyújtotta. A nép fölriadt álmából, a gyűlés elsőbjei közül némelyek a menekülést, mások kérelemmel a bizottság elébe járulást ajánlották, hogy ha szabadságukat nem, nyerjék meg legalább kegyelmét már jól-rosszul rájuk tapadt engedetlenségökért. Amint ezen kérelmet kezében tartva szépvízi előkelő székely Boros István társai közül előlépett, a golyó azon-

nal leterítette, a többiek futni kezdettek ki a faluból, de bármerre mentek, fegyver elől fegyverbe rohantak, mert az egész falu katonaságtól volt körülvéve, s akiket le nem lőttek, az égő falu lángja mellett karddal vágták le, kegyelmet nem adva, pedig a nép kérte a kegyelmet, fennhangon kiáltva: »ha mind elveszünk is, senki ujját ne emelje a királyné akarata ellen; mi nem harcolni jöttünk ide, hanem könyörögni!« Elhánytak fegyvert, botot, hogy ellenállásnak nyoma se legyen, pardont kiáltottak, békezáslóul fejeik kendőt tettek pálcájokra; mindhijában, mint az áldozatra szánt barmokat, ölték és vágták addig, míg az öldöklés megszüntetésére parancsot kaptak. A megmaradtakat a katonák Taplocára hajtották, a vértől ázottakat sebeik bekötése végett különválasztották, a többieket a csíkszeredai várba vitték, hogy másnap a gyengébbeket félholtan kellett onnan kihurcolni. 183 maradt halva, ezeken kívül azok, kik halálosan megsebezve az Olt vizébe úzettek, vagy az erdőbe menekülve sebeikben ott haltak el; 45-öt temették az országút melletti sírba, a többieket véreik s rokonaik elvitték s eltemették. A csíksomlyói guardián Mihályfalvi Antal aznap 29 sebesültet kötözött be... E vész után 640-en menekültek Moldvába, kikkel ott volt Zöld Péter, az egyedül hívnek maradt szentléleki plebánus...”

A bizottság a német tisztektől január 8-án a háromszékiek új mozgalmáról értesült, hogy azok a csíkszékiek segítségére akarnak jöni, lőport készítenek, s a fegyvert fölveteket halállal fenyege-

tik. A következés ezt az irányzatos hírt alaptalan-
nak s inkább a tiszték agyrémének, mint valóság-
nak bizonyította. Az odavaló főkirálybíró is kül-
dött be tudósítást január első napjain történt za-
vargásokról, írta, hogy ő maga is udvarában nagy
sokaságtól megtámadtatott, s csak az állandó tör-
vénszék behozatása elleni nyilatkozatuknak
jegyzőkönyvre vételével csöndesítette el őket; de
amint a Csíkból megsebesülve hazaérkezettek
bűnös tettök hathatós körlevelét magukkal elhoz-
ták – írja gróf Mikes –, az egész nép annyira
megdöbbsent, hogy maguk kérték a fegyvert. A
bizottság örömet vette tudomásul e változást, s
megírta, hogy február elején fog összeírás végett
oda átmenni... A madéfalvi vér-executio Csíkban
is megtörte a nép lelkét, annak első hatása alatt
az összeírás, fegyverkiosztás, zászlószentelés és
eskütétel január havában teljesen bevégeződött,
minden ellenállás nélkül. A január 31-i ülésben
felolvastatott a királyi főkormány rendelete,
melyben tudatta, hogy a felség Gyergyóban a
határőrség felállítása szerencsés sikerülését tet-
széssel értette meg, s a bizottságnak továbbra is
buzgó eljárást ajánlott. A bizottság kézcsókolás-
sal fogadta ezen kegyelmes királyi tetszésnyilvá-
nítást, semmit elsőbbnek és főbbnek nem tart –
mondá –, mint hogy feladatát mihamarabb bevé-
gezze. Ugyan e napon Háromszékkal tudatta,
hogy február 3-án megy át, ami meg is történt, s
az összeírás és fegyverkiosztás, a zászlószentelés
és fölesketés február folyamában március 6-áig

ott, március 18-án Bardóc-fiúszékben is akadálytalanul bevégződött.

A bizottságnak a madéfalvi eseményről szóló jelentését a felség január 28-i királyi leiratában kedvetlenül tudomásul vevén: azt váratlannak mondotta, s további munkásságát úgy rendeli irányozni, hogy a helyreállított béke fenntartassék s jövőre megszilárdíttassék, ami csak az elnyomott mozgalom indítóinak kitudása és szigorú megbüntetése által érhető el. Ez okból a főbizottság felügyelete alatt egy vegyes büntető bizottságot nevezett ki azon meghagyással, hogy az tisztében szigorral járjon el, a bűnösökön a büntetést hajtsa végre, s hirdettesse ki, hogy a felség abba is beleegyezett, hogy aki csak egy lázasztó szót szól, ami a nép közt nyugtalanságot idézhetne elé, fő- és vagyonvesztéssel büntetessék, valamint az is, aki ha ilyent hall, föl nem jelenti. 37 pontból álló utasítás szabatott elé, melyen példátlan szigor vonul végig; kötelességül volt téve kinyomozni: kik voltak a nép vezetői, tanácsadói, kik izgatták s bátorították, az ilyenek bejelentőinek 100 r. forint díj ígértetett; továbbá kik voltak a kérvények, emlékiratok, tiltakozások szerzői és terjesztői, végre kik mentek ki legelsőbben az erdőkre, ki nek tanácsára, mi volt céljuk, kiktől küldözték leveleiket. A bizottság kínvallatást (tortúra) is használhat az igazság kitudására előleges följelentés mellett. Megparancsoltatott, hogy a gyanúsokról készítsen jegyzéket, április 3-án egyszerre fogassák el a katonai és polgári tisztek, s vitessék őket a csíkszeredai várba. A bizottság-

nak 30 gyalog és 1 huszár káplár 6 legénnyel adatott rendelkezése alá.

Ezen büntető bizottság jegyzőkönyveiből csak töredékekhez jutottam, miből kitűnik, hogy a főbizottság által felköltött zajjal az eredmény nem volt arányban, hogy itt inkább a vértett igazolása forgott fenn, mint államveszély. Mint a katonásítás, annak érdekében elkövetett tömérdek törvényszegés és embertelenség, a jogai védelmét könyörgéssel inkább, mint fegyverrel megkísérlő székelységnek forradalmi szándékkal, sőt lázadással vádolása és felkoncoltatása: úgy most bűnösként befogatása és megbüntetése mind a német tisztek műve volt. Ők Buccowval és Brukenhallal, ezek a királynéval hitetvén el a becsület- és jogérző nép lázadásban létét. Pedig hogy ez nem volt való, tanúsítja a székelységnek az egész mozgalom alatti csöndes magatartása, ahonnan segínyt remélhetett, minden hatóságnál fel a királyi székig esengő kérelmezése s legmeggyőzőbben a katonásító bizottság véleménye, melyet az udvar azon kérdésére adott, hogy a 3 felhívott székely szék szabadságát a lázadás indokából nem lehetne-e végképpen elvenni s őket, mint a horvátokat és szerbeket – egészen katonai állapotba helyezni. E vélemény az volt, hogy az nem tanácsos és nem kivihető, mert a székelyek ellenállását voltaképpen lázadásnak mondani nem lehet.

Összesen néhány tény lett kiderítve e nyomozás által, de ezek is terhelik inkább, mint mentik az akkori kormányférfiakat. Négy római katoli-

kus plebánusról kijött, hogy a népet a fegyver föl nem vételére izgatták, kérvényeket írtak, az erdőkbe menekülésre s egy csepp vérig ellenállásra ösztönözték: Zöld szentléleki, Beke delnei, Némethi szentmiklósi, Szász somlyai plebánusok. A szabad székelyek közül főbűnösökként tüntettek föl: szépvízi Szócs Péter és Miklós György, szentmiklósi Ferencz Antal, taplocai Gerő István és Tamás, menasági Jakab Mihály, Bálinth István és György, Lázár István, vacsárcsi Bíró István; bűnrészesek gyanánt: menasági Lázár András, szentmiklósi Bíró Mihály, madéfalvi Ferencz András és Szentes Miklós.

Az összes elfogottak közül egyheti várfogság után a büntető bizottság elbocsátott 37-et, fogságban maradtak 38-an, elszökött 4, még nem volt elfogva 12; ezen jegyzőkönyv szerint Madéfalván elesett a főbűnösök közül: vacsárcsi Lázár István; menasági Csiszár István, szépvízi Boros István, szentmiklósi Demeter János, Mindszenti Csedő István, szentsimoni Gergely Pál és madéfalvi Radó Mihály. A főbűnösök és bűnrészesek s a megsebesült katonák fennebb említett számaránya az elesett és megsebesült székelyekéhez mérve nem visz-e önkénytelenül azon nézetre, hogy itt fegyveres ellenállás nem lehetett, különben a – bizottság ítélete szerint – fele részben fölfegyverkezett 2000 székely fegyveres önvédelmének nem annyi katona esett volna áldozatul, és ha e jogvédelem formaszzerű lázadás lett volna, végig más jellege lett volna a küzdelemnek és végső katastrofának, s nem bocsáttattak volna

lassanként szabadon állítólagos bűnösök és bűnrészesek.

Nevezetesen a büntető bizottsági jegyzőkönyvnek kibujdosási adatai. *Felcsíkból*: Szenttamásról, Madarásról, Dánfalváról, Szentmiklósról, Szentmihályról, Vacsárcsíról, Rákosról, Madéfalváról, Delnéről és Szépvízáról, *Alcsíkból*: Szentlélekről és Menaságról 50 szabad székely költözött ki Moldvába családosul, vagyonostul, kik név szerint fel vannak sorolva, s akik e községek legerősebb nemzetségei voltak. Ugyanekkor kiköltözött két tekintélyes szabad székely családosul, mindenestül, eltávozásuk okaiul ezeket hozván föl: „1. lassanként észrevették, hogy minden székely jogaik fölforgattatnak, kiváltságaik megrontatnak, véreik a székely szabadság ellenére ítélet nélkül elfogatnak s büntettetnek; 2. mert a büntető bizottság soha eddig nem hallott módon jár el ellenök; 3. erőszakosan s a királyné esküje ellen vétették föl velök a fegyvert; 4. boldog emlékezetű Leopold császárral és királlyal kötött egyezés ellenére az adó mellett katonáskodási teher is rájuk tétetett, mely okok arra bírták, hogy minden javaikat s édes hazájokat is elhagyni jobbnak látták, mintsem e törvénytelen ségeknek magukat önként alá adják”.

E példát azután többen követték. A határon őrt álló Rómer kapitány, a székelyek ezen nagy üldözője maga jelentette a büntető bizottságnak, hogy a kibujdosás Csíkból és Háromszékről egyre tart; egész családok rakott szekerekkel karavánonként mennek idegen földre. Tarkó havasán is

láttak a határőrök ily bujdosókat; a gyimesi vesztegintézeti igazgató április 30-án hivatalosan jelentette, hogy egy moldvai lakostól hallotta, hogy csak rövid idő alatt 70-nél több család költözött hozzájuk; tegnap is – úgymond – 30-nál többen jöttek a határrácshoz, s midőn eltávozásuk okát kérdezték, azt felelték rá: „van föld Moldvában is, meg tudnak élni ott, ha hazájukban nem lehet. Egyéb kérdéseikre nem feleltek...” Ha meggondoljuk, hogy amaz időben az első kísérletkor – 1762. április 11-től november 1-ig – közel 300 család távozott el a 3 székely székből, a büntető bizottság most 70 család kibujdosását állapította meg hivatalosan, az imént idézett csíki emlékiratok pedig 640 egyént jegyeztek föl; ha ezekhez hozzáadjuk a Madéfalván elesetteket, kiknek számát a bizottság jegyzője, 180-ra, a történetíró Benkő József 186-ra teszi, 34 sebesültet említvén – az 1764. január 7-e mint a madéfalvi vérítélet napja méltán tehető a székely nemzet története leggyászosabb napjai, a *Székely Támad* és *Székely Bánja*¹⁴ szomorú emléke mellé. Vesztett a véráldozat és megaláztatás által a székely nép és Erdély, de szegényebb lett száz meg száz munkás kézzel s hű hazafival a nemzet. S mindezt azért, mert ellenségeinek gonosz szándékai elébe nem volt képes saját erkölcsi egyesült erejét és alkotmányát állítani: megoszlott s legyőzetett. Mikor az egyházhelyes székely nemes, a primipilus és pixidarius székely rend hozott törvény nélkül, rendeleti úton jogai-ban megtámadtatott, a primornak és az ország

összes nemességének védelmére kell vala sietni, mert az mindnyájok ügye volt, de hogy maguk menekülhessenek, veszni hagyták rokon társukat.

A székely törvényhatóságoknak közgyűlésökben azonnal bátor szót kell vala emelni, mely a trónig hasson s a katonai hatalom erőszaka ellen a törvény paizsával megvédni korán, a baj kezdetében a megtámadottakat. 1762 elején még lehetséges lett volna, ami később sikertelennek bizonyult, de egy, a magyar természetben levő sajnálatos gyöngeség, egy ember ambíciója következtében. A székely megtámadott rendek passiva resistentiája 1762. október végén br. Buccowot, 1763. május elején magát a királynét szándéka félbehagyására bírta amiatt, mert a siker iránt bizonyosak nem voltak; ekkor gr. Lázár nevét és tekintélyét odaadva Buccownak és katonáinak, őket vészes céljuk elérésére segítette.

A székely határőrségi intézmény fölállítása már eszméjében hibás volt, mert a tervezők egy önérzetes, értelmes, birtokos és szabadságszerető népet a behívott bánáti, illyr és szerb, meg a birtoktalan és műveletlen erdélyi oláhval egy jogi nézőpont alá helyeztek, s hogy belőle nem óhajaik szerinti eredmény jött ki, nehezteltek érette s nem saját tévokoskodásukra, hanem a székelyekre lettek bosszusak. Az elsők nemesi szabadságukat, ősi birtokukhoz korlátozhatatlan jogukat s polgári állásuk számos előnyét veszítették el, az utóbbiak földet, jogot, mentességet nyertek. Itt van természetes oka, hogy ez intézmény a külön-

böző nemzetiségektől különbözően fogadtatott, míg az egyik üdvözölte, a másik csak egy vérfürdő physikai nyomására adta a járomba büszke nyakát. Másik elkövetett hiba az volt, hogy a demokratiai egyenlőség alapján álló egy nemzet kisebb vagyoni értékű és társadalmi állású három osztályára vagy rendjére – egyházhelyes nemes, primipilus, pixidarius – tétetett egy oly terüh, melynek viselésére jogilag a menten maradt negyedik rend – a primori – is vagy köteles lett volna, vagy mindenkinek mentesnek kell vala maradni, szintúgy, mint az adományos magyar nemes ment volt. Súlyosbította ezt az a körülmény is, hogy az ország paraszt állapotú lakóiból állított rendes katona a kiszabott évek letelte után a fegyver terhe alól fölszabadult, de a határórré erőszakolt szabad s nemes székely – nyomorékság esetén kívül – haláláig hordozni kényszerült. Sőt azon esetleges anomalia is járult e sérelemhez, hogy Udvarhelyszék nagy része s Marosszék egészen ment maradt e terühtől távol fekvésük miatt. Végre a felállítás módja sértette a nemzetet, melyről nélküle rendelkeztek, az alkotmányt, amely a honvédelmet törvényhozási s nem administratív ügynek szabja meg, s a királyi tekintélyt, mert a császárné és királyné koronázásakor az alkotmányra s a székely jogok tiszteletben tartására megesküdt, most mégis egyik legfontosabb törvényhozási jogától zárta el az evvel bíró nemzeteket azáltal, hogy a határőrséget törvény alkotása nélkül állította föl s a polgárok százezreinek személyes jogai, élete és vagyona

felett rendeleti úton, királyi önhatalomteljjel intézkedett. Ez fájt a székelységnek, ez űzte sok hű fiát a madéfalvi sírba és száműzetésbe. S ezért a felelősség másodsorban gróf Lázár Jánosra súlyosodik. A papság, nemesség, a tisztségek és székgyűlések, az erdélyi udvari kancellária mind lendítettek valamit, legalább akartak lendíteni a székelység ügyén, csak a királyi főkormánynak és gróf Lázárnak nem volt a küzdelem egész lefolyása alatt egy mentő szava, egy rokonszenves nyilatkozása is az elnyomott igazság mellett s Erdély megsemmisített alkotmánya védelmére. A SICVLICIDIVM – chronosticonnak meglehet hogy nem, de amit az jelent, a székely nemzet madéfalvi gyászos történetének szerzője valóban ő. A katonásító bizottság jegyzőkönyve, az ő magánfölderjesztései, Bajtay püspökkel levelezése, chronosticonja azt minden kétely fölé helyezik. Mi bírta rá a fölvilágosult és gazdag s még előlött székely eredetű főurat, tudni nem lehet. Jutalom nem, mert egy korábbi hivatalával járó 1100 forintnak a hivatal megszűnése után megadatását sem nyerte meg az udvartól, ámbár akkor kérte ezt 1764 vége felé, amikor a fegyverfölvétel körüli szolgálatai elég eleven emlékezetben voltak, az erdélyi udvari kancellária egyebek közt ez érdemét is hangsúlyozva adta elő a felség előtt, s ő azt eléggé indokolva írásban kérte. A viszonyok félre- vagy az alkotmány nem ismerése sem lehetett ok, mert éleseszű volt és korában egyike a legtudományosabb férfiaknak. Azt hiszem: lelki cynizmus, udvari kegykeresés, megmutatása an-

nak: mire képes ő, és a székely nép közül kiemelkedők azon csaknem általánosan tapasztalható jellemvonása, hogy a néptől, melyből valók, rokonszenvök idővel egészen elidegenül s egyik a másikat kölcsönösen nem tűrheti. Azonban bármi volt, ez azt a sok rosszat, mit ő nemzetének okozott, jóvá nem teszi s a történetírás sújtó ítéletét irányában szelídebbre nem változtatja. A gróf Lázár neve Buccow és Brukenenthaléval egyszerre említettik, s egyenlőképpen megróva a székely történetben, s ha majd a csíkiak Madéfalván vértanúiknak új emléket állítanak, joguk lesz és tisztökben álland róla mint nemzetök szabadsága megsemmisítése eszközéről emlékezni meg.

AZ ERDÉLYI HÍRLAPIRODALOM TÖRTÉNETE 1848-IG

I. AZ ELSŐ HÍRLAPOK MÁSUTT ÉS ERDÉLYBEN

Míveltségünk nemzeti szellemünk műve, de Németországtól vette az irányt. Hírlapirodalmunk története is e tényt igazolja. Ott a nyomtatás feltalálása után már 1488-ban voltak úgynevezett röpívek (*Fliegende Blätter*); a legrégebb 1493-ról a lipcsei egyetem könyvtárában van. A hírlap (*Zeitung*) 1505-ben jött használatba; 1529-ben Nürnbergben, 1535-ben is ott jelentek meg ilyforma lapok; de ezek történeti eseményleírások voltak könyv- és füzetalakban, nem időhöz kötve. Az első nyomtatott hetilap (*Wochenschrift*) 1605-ben jelent meg Mayna melletti Frankfurtban; a tudományos irány 50 év múlva az 1682-től 1782-ig terjedő *Acta Eruditorum* és az 1739–1752 közt fennállott *Göttingaer Zeitung* című folyóirat szerkesztőiben találta meg első képviselőit.

A franciáknál a legrégebb röplap 1507. április 9-én Genuában jelent meg, ámbár állítják, hogy 1492–93-ban is volt már; valódi újságlevelök 1623-ból való, s címe ez: *Nouvelles ordinaires des divers endroits* s a 200 évig fennállott *Gazette de France*, mely 1631-ben indult meg.

Az olaszok legrégebb újsága Velencében jelent meg 1526-ban, *Notize Scritte* cím alatt 1668–1692-ből valók; a *Giornale dei Litterati de Fr. Nazar* és a *Biblioteci volante* 1667–1718-ból.

Angliában lord Burleigh alapította a legelső újságot 1588-ban; a *London Gazette* 1665-ből való.

Magyarországon a II. Rákóczi Ferenc főemberei által szerkesztett *Mercurius Veridicus ex Hungaria*¹ című 1705–1710-ből volt az első, azután a *Nova Posoniensia* 1721-ből, a *Mercurius* című 1731-ből és 1735–38-ból, a *Presburger Zeitung* 1763-ból s az 1780-ban megindult *Magyar Hirmondó*.

Erdélyben a legrégebbi a Szinnyi által ismertetett azon lap, melyben ily hely fordul elő: „A boroszlói könyvárusok panaszoltak azon fiúk ellen, kik nemcsak árulják úton-útfélen a magyar és erdélyi újságokat, de éneklük is.” Ugyancsak 1593-ban Baumann könyvnyomtató ellen is panaszoltak: „aki templomi ministrans gyermekekkel árultatta az Erdélyből érkezett újabb híreket”. Jól jegyzi meg Szinnyi, hogy ezek röpívek voltak, mint a németországi, imént említett első századbeliek, aminőket Fraknoi a nemzeti múzeum hírlapgyűjteményében már 1526-ból a mohácsi vész leírásáról fedezett föl, mire az állhatatlan lelkű s jezsuitáktól sugalmazott Báthori Zsigmond uralkodási korszaka adott alkalmat az udvarában élő németeknek és olaszoknak; de én nem tartom bizonyosnak, hogy Erdélyben nyomtattak-e vagy csak tárgyaik voltak erdélyiek, miket élelmes német nyomtatók Lipcsében vagy Norinbergában* nyomtattak, s úgy árultatták a városokban. Ez érdeklődés oka

* Nürnberg (szerk. megj.)

az volt, hogy a fejedelem már ekkor alkudozott Rudolf császárral és királlyal Erdély átengedése s a török ótalom alól elvonása iránt, mi 1598-ban tényé is vált, habár múltól is. Ezt a Rudolfpártiak nem késtek *Siebenbürgische Zeitung* cím alatt Norinbergában 3 1/2 4-edrét levelen megjelent nyomtatványban mint érdekes napi eseményt a közönséggel tudatni. A címlap szerint abban elő volt adva: „miképpen adta át Báthori Zsigmond Erdélyország, Oláhország és Moldva fejedelme, székelyek ispánja sat. a római császári követeknek országait,² kincstárát, ékszereit; hogyan esküdt meg az ország a császár hűségére, s miképpen ajándékozta meg a fejedelem annak biztosait lovakkal, jószágokkal és egyébvel sat.” Világos, hogy itt nem mai értelemben vett hírlapról, de röpívről vagy röplapokról van szó, s azok is nem Erdélyben nyomtatván: az erdélyi hírlapirodalom történetének innen kezdését csak némileg indokolják.

Hogy a XVII. században Erdélyben akármilyen alakú, ott nyomtatott hírlap lett volna, eddig semmi nyoma nincs felfödözve.

III. AZ ELSŐ HÍRLAP. HÍRLAPALAPÍTÁSI KÍSÉRLETEK ERDÉLYBEN A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN

Megvolt az erdélyi hírlap szükségének érzése mind a kormánynál, mind a honlakosoknál. Az elsőt hivatalos közlések gyakorisága s azon körülmény ösztönözte rá, hogy akarata és rendeletei

köztudomásra juttatásának ez volt a minden országban alkalmazott legcélszerűbb eszköze; utóbbit a magán és közérdekek, a hazai és külföldi napi események s általában az ország politikai és társadalmi, tudományos és irodalmi állapotainak ismerése és gyarapítási vágya.

Az eszme II. József császártól indult ki, s előbb a nagyszombati közönség, különösen az ott székelő királyi főkormányzók kebelében fogalmazott meg. Midőn az uralkodó 1782-ben ott járt, kifejezte, hogy Erdélynek jó lenne újságot állítani. Hochmeister Márton könyvnyomtató, a kormányzói nyomtatványok szállítója, a megvalósításra vállalkozott, engedélyt kért rá, s *Siebenbürger Zeitung*³ cím alatt kiadhatását 1783. november 20-án a királyi főkormányzók megengedte, meghagyván gr. Kemény Farkas tanácsosnak mint a könyvvizsgáló bizottság elnökének, hogy megvizsgálván előbb az előfizetési fölhívást: a nyomtatást engedje meg. A kiadó egyszersmind szerkesztő is volt, a lap kis 8-adrét alakú, előfizetési ára félévenként 2 forint 15 krajcár, külföldieknek postán elküldve 3 forint 15 krajcár, megjelent hétfőn és csütörtökön; tartalmát tették: politikai hírek, természeti ritkaságok leírása; egyes férfiak szakdolgozatai sat., melléklapja: *Intelligenzblatt*, ennek tárgyai: piacok áruhirdetése, áruk érkezése és indulása, piaci árfolyam változásai, szülöttek és halottak följegyzése, árverések, a kormány és magánosok hirdetései sat. Azonban a postadíj a nagyszombati postahivatal által magasra szabotván: a

kiadó az udvarnál panaszolt, idézve, hogy a pozsonyi magyar újság (*Magyar Híradó*) egy példány után csak egy forintot fizet; minek következtében a postadíj a pozsonyinak mértékére szállíttatott le, ti. minden fél esztendőben minden egy példánytól fizetendő 1 forintra.

Néhány nappal az engedély kelése után, 1783. december 15-én Trattner János Tamás bécsi udvari könyvnyomtató és könyvárus is engedélyért folyamodott az erdélyi udvari kancelláriához Dalmácia, Horvátország és Szlavónia, Erdély nagyfejedelemség, a Temesi Bánság és Trieszti Tengerpart részére, mindenkinek saját nyelvén kiadandó politikai, gazdasági és kereskedelmi hírlap kiadhatása végett, kérve, hogy az illető országok legfőbb kormányzói és az alárendelt hatóságok arra utasítsanak, hogy a kiadó könyvvezetőjének, ha hozzájuk folyamodik, a szükséges tudósításokat és felvilágosításokat adják meg, a hírlapvizsgálók a fennálló szabályokat pontosan megtartván, hogy azok késedelme a lapok megjelenését ne gátolja. A kancellária a programot 1784. január 4-én a terv kivihetőségéről véleményadás végett az erdélyi királyi főkormányzókhoz beküldötte, mely azon föltevés mellett, hogy a lap pontosan s a viszonyokkal megegyezőleg lesz szerkesztve, azt kívánatosnak nyilvánította, azon reményét fejezve ki, hogy óhajtott eredménye lesz. Az udvari kancellária azonban a felség egyenes parancsára július 24-én kelt leiratában azon oknál fogva, hogy a köztörvényhatóságok tisztvi-

selői hivatalos teendőikkel eléggé el vannak foglalva, a kiadónak velők levelezését nem engedte meg, sőt arra utasítottani rendelte, hogy hírlapjának dolgozó társakat más úton keressen; a vizsgálatra nézve pedig azt rendelte, hogy a vizsgálók a lap megjelenését késedelmezés által ne hátráltassák ugyan, de a legnagyobb figyelemmel legyenek arra, hogy semmi nem illő ki ne nyomassék. Trattner ennek következtében szándékáról lemondott.

Azon kérdésre: vajon ő külön nemzeti nyelvű újság alatt magyart értett-e, minthogy német már volt, vagy németet, ami a létezőnek káros lett volna? – felelni nem lehet, mert a szándék nem jutott el a megvalósulás azon pontjáig, ahol erről nyilatkoznia kellett volna. Hogy az erdélyi magyarság már azon korban elismert nagyfokú műveltsége s irodalomalapító buzgósága mellett is külön lapot nem kezdett, egyik oka az, hogy a királyi kormányzék csaknem az egész században a német ajkú Nagyszebenben tartózkodván, s a társadalomnak magas állásánál fogva vezetője kellett lenni; ott a német nyelv általános társadalmi és irodalmi nyelvvé lett; a másik oka az, hogy az anyaországban lévén magyar újság, s Erdély hű érzületű magyarsága, részint a politikai viszonyok kényszere s az anyaország nagyobb erkölcsi erősűlya folytán, részint az írók kis számának megosztlása által azok hatását gyöngíteni nem kívánván, természetes volt, hogy nemcsak számos erdélyi olvasó fizetett azokra elő, de írói is csatlakoztak. Így lettek a *Magyar*

Hírmondónak dolgozótársai megalapítása után azonnal Esztelneki Szacsvey Sándor, Pánczél Dániel, Andrád Sámuel, Benkő József, Gyöngyösi János és többen, akik közül az első már 1784-ben azon hírlap egyik szerkesztőjévé, később, 1787-ben Bécsben nemcsak annak, de az általa megindított *Magyar Múzsának* is főszerkesztője és tulajdonosa; Pánczél 1793. március 27-én kelt udvari engedélynél fogva a *Magyar Merkur* tulajdonos alapítója lett, és munkatársat nyervén meg: az erdélyi magyarság saját szellemi s kivált hírlapirodalmi központjának Pozsonyt és Bécszet tekintette, hol a magas politika fő vérforrása volt s a magyar felsőbb társadalom életerei egybetalálkoztak.

Egy más dolgozatomban, *Szacsvey Sándor életrajzában* én ezt bőven kifejtettem⁴ s indokoltam; itt is hátrább tényekkel lesz az igazolva. Szándékozott 1787-ben langendorfi Lorenz Lajos brassói polgár az ottani Albrich-féle nyomdában 1788. január 1-től kezdve szintén német hírlapot kiadni, melyben – amint írta – inkább külföldi s jelesen moldva-oláhországi híreket akart közölni az újságok kedvelőiért s a történelem érdekében, anélkül, hogy más hírlapnak ártani kívánna; ez ügyben azon országokat be is utazta, s magának egybekötöttéseket szerzett. Kérte azért a királyi főkormányszéket engedélyadásra, de az megtagadta azon okból, hogy a hírlapkiadás előjoga már Hochmeisternek van adva, s ha vállalkozó szándéka mellett kíván maradni, nincs más mód, mint hogy azt a neve-

zett laptulajdonossal igazítsa el s tett fáradsága és költségei kárpótlását attól eszközölje ki.

Ez idő tájban a földműves oláh nép számára oláh újság alapítását is kezdeményezte egy Nagyszebenben avégre alakult társaság, melynek tagjai magukat nem nevezték meg; ennek 1790. január 1-én (ónaptár szerint) kell vala megindulni oláh nyelven. Gr. Bánffy György erdélyi kormányzó 1789. május 26-án tett e tárgyban legelőbb az udvarhoz melegen ajánló fölterjesztést, kérve Hochmeisternek szabadságot a nyomtatásra, s a lapnak Erdélybe, Bánátba és Bukovinába postadíjmentesen szétküldhetésére. [...] Az udvari kancellária, mielőtt határozná, felvilágosítást kért arról: ki lesz a szerkesztő, ki a vizsgáló, a vállalat a célnak megfelel-e, a papság értelmi felfogását nem haladja-e felül, felvilágosítás helyett nem fog-e tévelyekre s balmagyarázatokra utat nyitni, Kurtzböck bécsi kiadó oláh könyvnyomtatási kiváltságát nem fogja-e sérteni?

Eközben a társulat az udvari kancelláriához is folyamodott; azon évi július 30-án adta be kérvényét, mellékelve a programot is, melyben írja; „hogy a nemzet, melynek számára e lap megindulna, nincs a míveltség azon fokán, hogy közötte az olvasás és írás általános legyen, tehát főleg a papoknak van szánva, akik tartalmát a néppel hetenként közlenék; fő tárgyai lennének: a napi események, a jó erkölcs és a földművelésről felfogásukhoz mért oktatás. Poppa Miron nevű, *Valye Formosa*⁵ völgyi derék pappal kezdődnék a lap; el lenne beszélve felőle: hogyan élt ő házá-

ban, gyermekei közt s szomszédaival; hogy folytatta gazdaságát; mit tett termékeny és rossz években, miként engedelmeskedett előjáróinak, a szegényeket mint segítette, ellenségeihez mily kímélő, mértékletes, igazságos, szóval: mily igaz oktatója és atyja volt népének! Ezzel szembe lenne állítva egy ugyanottani részeges, veszekedő, rossz társaság kedvelő ember, aki a dolgot kerüli, engedetlen a felsőbbekhez, s annak szomorú kimenetele, hogy az olvasó az elsőt megszeresse s a szép és jó követésére, az utolsót megutálja s életmódjának kerülésére a szép és rút példa által serkentessék. Elősorolták továbbá, hogy közölni akarják: a hadi híreket, kormányi előléptetéseket s egyéb tanúságos és érdekes dolgokat; az alattvaló kötelességeit a felsőbbek iránt; utasításokat, mint orvosolják sérelmeiket; a gazdaság ágai közül ismertetnék a földművelés, méh- és juhtenyésztés helyes módjait, terveket és javaslatokat közölnének sat., közölnék a felsőbb és legfelsőbb rendeleteket oláh nyelvre fordítva, hogy könnyebben elterjedjenek; becsületes és szorgalmas alattvalókat példaképpen állítnának olvasóik elé, hogy azokat követni igyekezzenek sat., kiadójuk Hochmeister Márton lenne. A társaság csak a lap költségeit fedezné a bevételből, díjat nem kíván, ingyen áldozná idejét s munkáját, a fennmaradó tiszta nyereséget derék és szorgalmas földművesek jutalmazására fordítná, s minden évben, kiosztván, a lapban is közzétenné.”

Még nem volt tárgyalva ez ügy, midőn a kormányzó felvilágosító jelentése fölérkezett; abban

minden akadály el volt hárítva, s ez alapon gr. Pálffy főkancellár 1789. szeptember 17-én előterjesztését a felséghez megtette, előadván, „hogy az erdélyi kormányzó a lapot engedélyezhetőnek látja, mert – úgymond az okosan lesz szerkesztve, a királyi főkormányzásoknak egy héttel előre bemutatják, vizsgáló lenne az oláh nemzeti iskolák felügyelője, Eustatievich, s azon szabályokat követné, miket a német lap vizsgálója; Kurtzböck kiváltsága nem terjed ki Magyarországra és Erdélyre, hol kizáró kiváltsággal egy lap sem bír (feltűnő, hogy csak az imént Hochmeister előjogát éppen a királyi főkormányzók maga állította); a kancellária mint dicséretes szándékot méltányolva emelte ki a társulat önzetlenségét, ajánlva a postadíjmentes szétküldési kedvezmény megadását”. A császár szó szerinti határozása rá ez volt: „Helybenhagyom a kancellária ajánlatát, de a postadíjmentes szétküldés nem engedhető meg, hanem a társulat fizessen egy méltányos átalányösszeget.” Ezt a királyi főkormányzók egy forintban állapítván meg, ami a lap árát 2 frt-ra emelte volna: a társulat kiadási szándékától elállott, mert – úgymond – nem remél annyi előfizetőt, hogy a költség fedezve legyen, de reméli a császári felség ismeretes érületétől – írja nyilatkozatában –, hogy később a most elhalt nagy kiterjedést ígérő szándék föllevenítésének módját fogja találni. Följelentvén ezt a királyi főkormányzók az udvari kancelláriához, az jan. 18. 1790. a visszalépést tudomásul

vette, s így az *oláh nyelven írandó hírlap* kiadása meghiúsult.

Úgy látszik azonban egy ma is fennlevő hiteles adatból, mit velem a tudós Baritiu György, az *Observatoriu* és *Transilvania*⁶ érdekes szerkesztője s az erdélyi román hírlapirodalom atyja volt szíves közölni, hogy azon lapnak egy száma – a legelső – 1791-ben megjelent, de ezt, minthogy engedélye nem volt, azonnal be is tiltották. Kár, hogy a címe sem az én adataimban, sem közlő tisztelt barátom levelében nincs megírva. Ezen, az erdélyi hírlapirodalom történetében igen becses lapszámot 1852-ben az egyik vízaknai oláh templomban találták meg. Ha a fennlevő szám 1791-ből való, nem tudom okát, mint történhetett, hogy az 1790. január elején bevégződött hivatalos tárgyalás után éppen egy évvel jelent meg egyetlenegy szám. Vajon nem téves-e ez? Az előttem álló adat teljesen bizonyos, annak száma a tévedést kizárja.

Sikeresebb volt egy *nagyszebeni magyar újság* iránti kísérlet. 1790. január 28-án Hochmeister folyamodott a királyi főkormányshoz annak május 1-től kezdődőleg kiadhatásáért; tartalma, postai viteldíja és megvizsgálása úgy volt elintéztve, mint a már létező német *Kriegsbotheé*; a királyi főkormányshoz február 4-én az udvari kancelláriához terjesztette a kérést, de folyamodó a kormányzóhoz is írt, pártfogását kérve. Ez válasziratában tudatta, hogy mind ő, mind a királyi főkormányshoz bizonyosan pártolni fogja az ügyet, s úgy a hazában, mint az udvarnál jóakaratot szerez számára; meg lévén győződve, hogy

Hochmeister magát mindig loyális és hasznos állampolgárnak bizonyította, felteszik róla, hogy a leggondosabban ügyel rá, hogy semmi gyanús s kivált a mostani mozgalmas időben nem illő közlés abban meg ne jelenjék s visszaélésre a lap alkalmul ne szolgáljon. Azonban Hochmeister nem elégedett meg e határozással; felfejtette, hogy ha ez újság csak a *Kriegsbothe* magyar fordítása lesz, átfordításával igen sok idő telik el, s a közlések annyi érdeklődést nem keltenek, hogy ő e vállalat költségét kockáztathassa, ezért külön kiváltságot kért egy *nagyszebeni magyar hírlap* kiadhatására. A királyi főkormányshé melegen ajánlta; amire az udvari kancellária 1790. március 4-én 1 frt. postai díjfizetés s a vizsgálati szabályok megtartása föltételével a kiadást megengedte; a kérdés azon ágát ellenben, hogy személyes kiváltságot nyerjen azon célra, megtagadta, s kötelezte, hogy a lapot a vizsgálónak pontosan mutassa be, ha hadi híreket közöl, terjessze elébb a főhadvezér elé. Ily magyarázat mellett az *első erdélyi magyar újság* létrejött, s első száma 1790. április 3-án *Erdélyi Magyar Hírvivő* cím alatt 8-adrét alakban Nagyszebenben megjelent. A lapon a szerkesztő neve nincs kitéve, Sándor István Fábián Dánielt és Tsereti Eleket mondja szerkesztőknek, s azt is írja, hogy e *Hírlevelek* kevés idő múlva megszűntek; de mikor, ő nem jegyezte fel; Szabó Károly egyetemi tanár úr, aki velem ezeket szíves volt közölni, szintén nem tudja. A 11., 12. számhoz mellékelt toldalékon még az is olvasható, „hogy már a jövő

hónapban *Hírvivő*jüket minden héten kétszer, úm. hétfőn és csütörtökön bocsátni fogják, nem drágábban, hanem az eddig meghatározott áron”.

A következő esztendőre ígérték a szerkesztők: „a) tudósításokat a török háborúról, b) a rövid időn beállandó erdélyi országgyűlésről; dicsekszenek, hogy hírvivőik nemcsak Pozsonyban, Budán, Pesten, Kassán és Nemes Magyarországnak, úgy Erdélynek is majd minden részeiben számos olvasókat nyertenek, hanem Bécsbe és a tábori piacokra is a magyar hadi seregeinkhez szép számmal kivitettetnek.” Tehát a munkát „továbbra is nagy örömmel és minden unalom nélkül ígérjük folytatni.” Említik, hogy az udvartól szabadságok is az írásra, mely elkésett volt, már megérkezett. „Az előfizetés Hochmeister Márton nagyszzebeni könyvnyomtatónál... a hátra levő hat hónapra december végéig postán 3 német forint, a helyben levőké 2 német frt. és 40 kr.”

E rendkívül ritka erdélyi magyar folyóiratot tudós megmentője, Szabó Károly Krasznán a Cserey-könyvtárnak a földön hevert és rothadó papírszemetei közül szedegette össze. Lehet, hogy több is volt, de rothadás miatt elpusztult.

E lap keletkezési ideje ezek szerint bizonyosan tudva van; megszűnése s szerkesztőinek kiléte homályos. Ezek nyomozását s eredményét hátrább időrendi helyén előadom.

Ugyanaz 1790. évben november 18-án az erdélyi királyi főkormányshékhöz intézett jelentésében tudatta az *Ephemerides Budenses* című politikai lap kiadóhivatala, hogy 1791. január 1-

én Budán e cím alatt latin nyelven (*latio sermone*) írt hírlapot szándékoznak kiadni: ők a közügyért teszik az áldozatot, s remélik, hogy ha azt többen megtudják, törekvésüket jó néven veszik. Kéri a királyi főkörmányszéket kihirdetésére. Ez a kihirdetést meghatározta, de a mellékletek elmaradván a beadvány mellől, azokat köröztetni nem lehetett; a vállalat tehát csak tudomásul vétetett.

A lap kiadója a Trattner János nyomdája volt, megjelent hetenként egyszer pénteken, 4-edrét alakban, előfizetési ára félévre helyben 3 frt, vidékre 5 frt. volt. Sem szerkesztő, sem az írók neve kitéve nem volt; júniusi előfizetési felhívásukban azt mondják, azért nem közlik ezt, mert az olvasóra nézve nevek tudása nem szükséges. A megjelent számokból látják, hogy kötelességüket teljesítették; most felvett új dolgozó társaikkal még inkább elérni remélik kitűzött céljokat... Később kiderült, hogy Spiegelberg nevű volt a szerkesztő, s első számait kormányi és cenzurai engedély nélkül adta ki, miért a nyomdatulajdonos meg is feddetett.

Mint az erdélyi hírlapirodalom történetét ennyiben érintő mozzanatot, megemléltendőnek véltem.

IV. A HÍRLAPOK ELLENI KETTŐS VISSZAHATÁS

Bármennyire igénytelenek, olykor naivok a hírlapok közlései ez időben, mégis nagy visszahatást keltettek, midőn egyesek és testületek hi-

báit vagy tévedéseit hozták napfényre; másfelől, midőn a kormányzás tényei vagy az uralkodó politika iránya ellen szólaltak fel. Számos panasz érkezett az ország főkormányához, melyben a közlött hírek becsületsértésnek nyilvánítatván: visszavonásuk s a szerkesztő és kiadó megbüntetése kéretett. A kormány maga is szigorú rendszabályokat hozott be, a külföldiek behozatalát megtiltván.

Kolozsvár volt az első, mely 1784. december 14-én panaszolt a nagyszebeni újság szerkesztője ellen, hogy a tanácsot azzal vádolta, hogy az éji örököt cigányokból és hitvány csavargókból állította ki. A tanács tagadta s bizonyította, hogy a polgárok fiaiból s jól fegyverzett mesterlegényekből voltak kiállítva, városi tisztviselők felügyelete alatt, kiket a közjó érdekel; kérte tehát becsülete megsértéséért az elégtételt, a hamis hír visszavonását s az író megnevezését, hogy ha szükségét látják, más lépést is tehessenek ellene. A királyi főkormányshoz a nagyszebeni tanácsnak a kinyomozást megrendelte, s meghagyta, hogy az újságíró tettét komolyan hibáztatva, tegye kötelességévé, hogy semmi az országot érdeklőt előleges vizsgálat és helybenhagyás nélkül ne közöljön, bántalmazó állítását vonja vissza s jövőre hasonlótól óvakodjék.

Brassó város is panaszolt ellene 1785. [évi] 9. száma egy közléséért, s büntetést kért rá azért, hogy amidőn a tanács Closius Traugott Márton ágostai hitvallású papot megintette, hogy téli időben harmadfél óráig prédikált, elannyira, hogy

hallgatói többen a hideg miatt megbetegedtek: a hírlapi tudósító védelme alá vette, s a tanácsot kisebbítve gúnyosan hányta szemére, hogy bezzeg a táncokban és nyilvános mulatóhelyeken tudnak egész éjszakán át mulatozni, ott nem unják magokat s betegségről sem panaszkodnak. A tanács felette érzi ugyan magát – úgymond – az efféle kenyérért inaskodó irkászok alaptalan vádaskodásain, s más viszonyok közt nem szólalna fel, de most oly bajos a népet engedelmességben tartani, hogy ha a tanács intézkedéseinek rosszálló megbírálása a királyi főkormányshéken kívül minden haszontalan újságírónak is megengedtetik, félő, hogy a társadalomban a rend és függés teljesen felbomlik. Kérte tehát a tanács becsületének a nagyszebeni hírlapíró által megsértéseért szigorú megfeddetését, rágalmozó szavai visszavonását, s annak, hogy a tanács a tisztviselők ellen megrovó közléseket tehessen, örökre megtiltását. A királyi főkormányshék, azon indoknál fogva, hogy a kérdéses cikkben sem a tanács, sem más megnevezve nincs, hanem a tény egész általánosságban van elbeszélve, a közlésben sérelmet nem látott s a panaszt félretétetni határozta.

Ha az ezen kori bureaucrátiának erejét, nyilvánosságtól irtózását s a lapirodalommal szemben való eme durva magatartását a mai állapotokkal összehasonlítjuk, okunk van örvendeni a szellem, a sajtó és az igazság bámulatos haladásán s döntő tekintélyre emelkedésén. Ezek kezében van ma a minisztereknek is sorsa, nyilvánosság elé kerül s bírálat és ítélet tárgya minden közügy

és közérdek, s nem meri kicsinyleni a hírlapírók higgadt véleményét sem egyén, sem semmi tesztület.

Még nagyobb zajt költött az *erlangeni* német újság 1784. nov. 30. 94-ik számában megjelent ezen közlése: „Felette csodálatos – így hangzik az – miképpen kerülhetett nyilvános lapokba csak kósza hírként is, hogy Erdély tartománya belső zavarai közepett, török védelemhez folyamodott.” Tovább ismét: „Mindebből csak annyi a való, hogy az itteni földesuraknak szerencsétlen jobbjágy alattvalóik iránti kegyetlen bánásai őket utoljára oly kétségbeesésre kényszerítette, hogy e kis tyrannusok közül néhányat agyonverték s azután egy, határaikon barangoló rabló-csoport-hoz csatlakozván, raboltak és égettek.” E súlyos és megbélyegző vád ellen az erdélyi, csaknem összes törvényhatóságok fölirtak az erd. kir. főkormányshékhöz, de legerélyesebben a törvényes kir. tábla 1785. január 28-án, Háromszék február 16-án, Alsó-Fejér vármegye március 3., Kolozs vármegye febr. 25. Az ország megbántott közérzületét leghívebben fejezte ki a kir. táblai felirat, melyben az egyebek közt így szól: „Az erdélyi magyarságra igazságtalanul fogott eme legszörnyűbb gyalázat, mit csak kigondolni lehetett, oly kimondhatlan fájdalommal és szomorúsággal illetett minket, hogy csaknem könnyeket facsart ki szemeinkből, szívünket mélyen megsebezte s egész lényünkre megrendítőleg hatott. Mert, fájdalom! midőn országunk közbátorságának szomorú gyászra változását, kegyetlenül megkínzott

nemességünket – hazánk polgárait, irtózatossal halál nemeivel megöletni láttuk, féktelen düh által, virágzó fejedelemségünk egy részének elpusztulását siratjuk, s most mi, kik ártatlanok vagyunk, még hozzá ily keserűen rágalmaztatunk, oly gyalázattal illetetvén, amit a magyar nemzet vele született nemes indulata, elviselni és tűrni nem tud: hosszas lenne, felséges császár! mind e bánalmainkat elősorolni; hisszük, hogy ennyiből is átlátja felséged méltó megbántatásunkat, szívére veszi panaszunkat s orvosolhatásáról kegyelmeesen gondoskodni méltóztatik...” Közölte-e a magyar udvari kancellária e panaszokat a felséggel vagy nem? nyoma nincs, ő a kancellária nevében az erd. törv. kir. tábla elnökéhez intézett február 10-i leiratában azon nézetét fejezte ki: „hogy a sértés ellen a nagyszebeni és más hírlapokban, annak eszélyes és alapos megcáfolásával lehet és kell orvoslást szerezni s a sértett becsületért ez úton elégtételt venni...” Azon körülmény, hogy az oláh fölkelést az akkori közvélemény a császárnak a jobbagyság iránti ismeretes rokonszenvével hozta kapcsolatba, valamint az általam mindjárt közlendő rendelet azt gyaníttatja, hogy ha elő is adta a magyar kancellár e panaszokat, azokra a császár aligha reflectált, s még azon évben aug. 24-én megparancsolta a magyar kancellárnak: „hogy a jobbagyok felszabadításáról kiadott nyíltparancsát betű szerint s az országban divatozó minden nyelven nyomassák ki a hírlapokban.” Erdélyre nézve az eredeti fogalmazványban a kir. főkormányshékhöz intézett rende-

lethez eme hozzászólás todatott: „Ezekhez a földbirtokosok addig is alkalmazkodjanak, míg az úrbemek elkövetkező behozataláig a további szabályozás meglesz.” A felszabadító császári rendeletnek, a földesurak ellen, állítólag a jobbágyok kínzása miatt föllázadt oláhság érdekében ily feltűnő módon kihirdettetése, az erlangeni közleménnyel kapcsolatot árul el s a panaszló erdélyi törvényhatóságok sérelmének hírlap útján orvoslása ajánlását – első tekintetre szabadelvű látszata mellett is – gyanús színűvé teszi.

A kormányt saját tekintélye, a közbékc és kedélyek nyugalmanak érdeke szintén utalta arra, hogy a lapvizsgálatot szigorúbbá tegye. 1785. június 3-án kelt kancelláriai rendelet következtében s ama tapasztalatnál fogva, hogy a pozsonyi újságban gyakran, kivált az erdélyi oláh zavargásoknál helytelen közlések tétettek, az erdélyi királyi főkormánysszék meghagyta az újságíróknak, hogy az ország közállapotát érdeklő dolgokat, kiváltságuk elvesztése büntetése alatt, bármi nyelven addig ne közöljenek, míg a királyi főkormánysszék azt meg nem engedte. Egy azon évi szeptember 19-én kibocsátott másik udvari rendeletben az újságvizsgálóknak kötelességévé tétett, „hogy a legfelsőbb rendeletek és utasítások közül azokat, melyeket csak a végrehajtó közegeknek kell tudni, közöltetni ne engedjék, s mint-hogy a felség ezt kifejezetten megtiltotta, azért a vizsgálóknak meghagyatott, hogy minden nyomtatott újságot magukhoz beküldessenek”; másfelől csak a belföldi lapokból engedtetvén meg a

hírek közlése s a vizsgálat a lapok megjelenését szerfelett késleltetvén: Hochmeister, a nagyszombeni újság kiadója április 5-én és 12-én mind a királyi főkormányshoz, mind az udvari kancelláriához folyamodott, kérve, hogy a közlésben szabadabb kezet engedjenek, mert ha neki csak a más újságok által közlötöket szabad kiadni, lapját senki olvasni nem fogja; máris a bécsi udvar legfőbb postahivatalától kivett bizonyítvánnyal igazolja lapja előfizetőinek rendkívül megapadását; ő csak olyat ír, ami az államra és felségre nézve hasznos s a népnek felvilágosítására céloz, ha akarja ellenére téved, kész jóvátenni; az udvari kancelláriához intézett beadványában e tárgyról szólva határozottan kijelentette, hogy a vallás, állam és erkölcs ellen nem ír, csak polgártársai javát s a közérdeket mozdítja elő, kéri tehát, hogy ezentúl újságját vizsgálatlanul adhassa ki, különben kénytelen a kiadást félbenhagyni. Az elsőre a királyi főkormányshoz április 21-én azt határozta, hogy nem kívánja őt hírlapja kiadásában gátolni, csak azt akarja, hogy semmi meg nem vizsgált és helyben nem hagyott dolgot ne közöljön; az udvari kancellária pedig április 27-én költ rendeletében meghagyta a királyi főkormányshoz, hogy lapjának megvizsgálatlanul kiadhatása iránti kérését utasítsa vissza, de minden lehető könnyebbítést szerezzen meg neki, hogy határozott napokon megjelenni kellő lapja ne késleltessék.

A kormány azonkívül, hogy az újságokat saját politikája szellemében irányozta, egyszersmind

hirdetései ingyen közlését is kívánta, s legtöbb esetben már engedélyét is ahhoz kötötte; a bécsi és osztrák tartománybeli újságokba iktatott magyar- és erdélyországi közlések díját s a közlés német szövegét 1787. június 25-én költ udvari rendelet értelmében a közlendővel egyidejűleg beküldeni rendelte; 1788. december 11-én költ udvari rendelet értelmében a gráci, laybachi és klagenfurti újságokba egyszeri hirdetésért 1 frt. 30 kr-t, háromszoriért 4 frt. 30 kr-t szabván meg. Az újságok postai kincstári illetéke tárgyában az udvari kancellária 1789. jún. 30-án kelt rendeletében, eltérőleg az eddigi módtól, amaz általános elvet mondotta ki, „hogy minden postahivatal és postaállomás, mely írásbeli rendelettel nem mutatja ki, hogy neki a postadíjmentesség engedélye megadatott, postadíj fejében a költségek levonása után fenn maradó tiszta jövedelem negyed-részt a kincstárnak július 1-től kezdve beszámolni köteles.”

A hírlapirodalom ezen kori történetének még két nevezetes mozzanatát említem meg.

Egyik az, hogy a kolozsvári lyceumban a világtörténelem tanárának a tanítás érdekében a közoktatási alapból (*Studiorum fundus*) különböző európai hírlapokat rendelt meg maga a királyi fő-kormányshé. Bolla Márton kegyesrendi tanár 1786. június 9-én előadta, „hogy neki kötelességévé van téve, hogy az újabb történetet hallgatóinak adja elő, de annak eszközei, az újságok megszerzésére költség nem adatott, s ő csekély fizetéséből egy-két szükségesebbet csak nagy ön-

megtagadással járatott, kérte tehát a múltban erre tett költségei megtérítését s jövőre költség utalványozását, mert a mai kor történetét könyvekből megtanulni nem lehet, az ifjúságnak pedig tudni kell, mi történik jelenben, nemcsak hazánkban és az osztrák örökös tartományokban, hanem más országokban is; ez általános eseményekből kell megismerni a század szellemét s a jelenkor embereinek gondolkodás- és cselekvésmódját, amit a tanár csak a többféle újságok egymással összehasonlításából taníthat meg, s csak ez úton választhatja el a valót és helyest a műveltebb nemzetek törekvései közül.” A királyi főkörmányszék ez előterjesztés következtében 1786. december 20-án megrendelte br. Jozsinczy Sándor lyceumi igazgatónak, hogy Bolla Márton kegyesrendi atya és történelmi tanár előadásához most és jövőben a megkívántató újságokat az iskolai szükségekre kiszabott 500 forint általányból szerezzze meg s kimutatott újságköltségét térítse vissza.

A másik mozzanat az állam- és kormányellenes vagy más tekintetben káros irányú külföldi lapoknak a viszonyok szerint esetről esetre kitiltása és újból megengedése, amiből később a bécsi legfőbb udvari rendőrség által kiadni szokott tiltott lapok és könyvek jegyzéke (*Verzeichniss-Katalog*) lett. Hadd hozzak fel egy-két példát.

1786-ban megtiltatott volt a leydai francia hírlapnak az osztrák örökös tartományokba és Magyar- s Erdélyországba behozatala, most 1792.

július 11-én költ erdélyi udvari kancelláriai rendeletben az indok megjelölése nélkül ismét megengedettett. 1793. április 6-án költ s 1796. szeptember 2-án ismételt erdélyi udvari kancelláriai rendeletben a mainzi és a franciák által elfoglalt német és belga tartományok területein megjelenő összes újságok behozása tiltatott el, s ennek országszerte kihirdetése rendeltetett. Ugyanazon évben november 20-án a párizsi *Moniteur* és *Journal de Paris* gyalázkodó és közállamellenes elvi tartalmukért tiltattak ki, járatásuk csak némelyeknek engedtetvén meg; azonban e tilalom zaj nélkül végrehajtása parancsoltatott főleg a határszéleken a 30-adi hivatalok útján. 1794. június 11-én a *Warschauer Zeitung für Pohlens freie Bürger* című hírlap tiltatott ki azon okból, hogy az a lengyelországi erőszakos tetteket lelkesedéssel közölte, az orosz cári udvarról illetlenül nyilatkozott, s mind iránya, mind ímodora az, ami a francia *Moniteur*é. Ez indokból záratott ki június 21-én udvari rendelettel a *Journal historique de Varsovie* című francia újság is. A *Staats- und Ministerial Zeitung* címűnek az örökös tartományokba behozása meg lévén tiltva: ez a tilalom 1796. október 21-én költ udvari kancelláriai rendelettel Erdélyre is kiterjesztetett. 1791. június 30-án az olasz forradalmi lapok zárattak ki Erdélyből. 1798-ban a morva kormányzó a *Mainzi Újság* sértő kifejezésekkel teljes egy számát a bécsi udvarhoz beküldvén: ez alkalomból megújítottak a fennebbi tilalmi rendeletek, azon világos értelmezéssel, hogy az akár

Franciaországban, akár a franciák által elfoglalt más tartományokban kiadott újságokat a birodalomba sem behozni, sem olvasni nem szabad, amire a királyi főkormányshéz kettőztetett figyelemmel ügyeljen. 1798. augusztus 21-én kelt erdélyi udvari kancelláriai rendeletben a katonaság kíséretében belopózkodó kóborló egyéneknek a határoktól eltiltása s idegen nyelven írt tiltott könyvek, ártalmas iratok és hírlapok netalán általuk becsempészésének megakadályozása rendeltetett, s ez a bécsi főhaditanács azon évi augusztus 12-i jegyzékirata következtében mind a hadtestparancsnokoknak, mind a tartományok főhadvezéreinek és a határszéli harmincadi hivataloknak szoros kötelességévé tétett. 1798. szeptember 21-én költ erdélyi udvari kancelláriai rendelettel a kávéházak bérlőinek s más nyilvános olvasóhelyek tulajdonosainak hagyatott meg, hogy a megengedett politikai hírlapokon kívül semmi irodalmi napilapot vagy röpiratot tartani ne merészeljenek.

A tilalom ezen különböző neme és politikai-rendőri iránya világosan mutatja, hogy a kormány csaknem elzárva akarta tartani az osztrák birodalmat és Magyarországot a külső népek lapirodalmának behatásától, benn pedig éppen annyira ellene volt a sajtó szabadabb mozgásának, mint a burocratia és magánosok; azok kik a társadalomnak irányt adtak s a hatalmat bírták, a létező közállapotokat és politikai rendszert a nyilvánosság leggyöngédebb érintésétől is féltették, s ellenkező véleményeket, bírálatot és szaba-

dabb társadalmi intézmények érdekében az eszmecserét nem túrték.⁷

V. ÚJABB HÍRLAPALAPÍTÁSI KÍSÉRLETEK. NÉMET LAPOK TERJESZTÉSE

Toldy Ferenc egyik nagybecsű művében azt írja, hogy Kolozsváratt 1791-ben *Magyar Hírvivő* című újságot szerkesztettek Fábián Dániel és Tserei Elek. Szabó Károly elébb említett tudósításában kételkedik azon, ha igaz Sándor István följegyzése, hogy ezen újság kevés idő múlva megszűnt Nagyszebenben. Az én nézetem is ez; okaim rá ezek. A királyi főkormányzék és erdélyi udvari kancellária levéltárában ilyeneknek nincs nyoma, sem annak, hogy a nevezett két egyén lapszerkesztésre felhatalmaztatott volna. Fábián a Continua Táblán levéltárnok (*Registrar*) volt II. József visszahívó királyi rendelete megjelenésekor, Tserei allevéltárnok (*Vice Registrar*). Kérték az alkotmányos kormányzat keretébe elébbi fizetésökkel és rangjokban megmaradólag fölvetetésüket; de csak biztatást kaptak, sőt inkább március 26-i királyi rendelet által mindketten ideiglenes nyugalomba tétettek, s míg az országgyűlés Kolozsváratt megnyílt, ők Nagyszebenben maradván, bizottságokban dolgoztak, vagy a hivatalnál másokat helyettesítettek s azért fizetésüket vették; de később az állítólag szabályellenesen fölvevett résznek visszafizetésére szorítottak; az országgyűlés megnyíl-

takor pedig mindketten Kolozsvárra mentek át. Ez 1790. november hónapban történt. Április 3-án 1790-ben indulván meg a *Hírvivő*, lehet, hogy felsőbb helyre tett jelentés és onnan nyert engedély nélkül, a kiadóval kötött magánszerződésnél fogva a lap szerkesztését vitték, de annak sehol nyoma nem látszik. Hogy 1791-ben Kolozsvárat szerkesztették volna, lehetetlennek vélem. Fábián ugyanis már március 5-én erdélyi udvari kancelláriai titkárrá neveztetvén, Bécsbe küldetett. Tsereitől, a nyugalmi állapotban vett activ szolgálati fizetési többlet visszaköveteltetvén: a királyi kormányshoz szolgálataira való hivatkozással védelmezte, s az udvar ennek folytán felszólította őt azon indokok és tett különös szolgálatok fölsorolására, melyeknél fogva kérését teljesíthetőnek vélné. Ő előadta különféle közszolgálati érdemeit, de az újságírásról nem emlékezik; pedig azt hiszem, ha lett volna – főleg felsőbb engedély mellett – szerkesztő, azt érdemként fölhozni el nem mulasztotta volna. Fábián sem említette hasonló nyilatkozatában újságírási érdemeit.

Azt gondolom, hogy Toldy az 1791. évet 1790 helyett írta, a két névváltozatban előforduló hírlap egy, és hogy az a szerkesztőknek Nagyszombatból eltávozásakor megszűnt.⁸

Akart kiadni mulattató újságot András Sámuel is *Magyar Democritus* cím alatt, s gr. Teleki József pártfogóját Bécsben 1792. június 4-én kelt levelében fölkerlte, hogy engedély kieszközlésére gróf Teleki Sámuel erdélyi udvari kancellárnál

érette közbenjáró legyen. Tervét a levélben így adta elő: „Én ezt – úgymond – szándékozom három szakaszra osztani és az *elsőben* ugyan mindenkor a hasznos és szükséges dolgokat, a *másodikban* az iminnen-amonnan szárnyaló kül-híreket, a *harmadikban* pedig a mulatságosokat közleni a nemes nemzettel, hogy abból nem valami egy olvasás után elhányni vagy tépni való papiros, hanem óság korában is kedves és hasznos időt töltő s firól fira megtartásra méltó könyvek kerekedjenek. Mely célra oly készüléssel vagyok, hogy egész bátorsággal ígérem, és mihelyt rá a szabadságot megnyerem, azonnal elindítatom.” E céljának bővebb megbeszélése végett kihallgatást kért a gróftól, és azt, hogy a kancelláriához írandó kérelmét pártfogólag ajánlja. Folyamodott is, az ajánlat megtörtént, de az engedély megtagadtatott, mit gróf Teleki Józsefhez írt egy későbbi levelében, melynek nincs kelete, érzékenyen panaszolt el, azt írva, hogy ezen kifejezés: „In des Bittstellers Gesuch kann nicht gewilligt werden” nem jelent absolut megtagadást. Ő tehát újból folyamodott, némi elkeseredéssel sürgetve, hogy amint karácson előtt is egynek adatott engedély, adassék neki is, s kérte a grófnak pártolását. De most más című és irányú lapot tervezett, s címét így állapította meg: *Hasznos, Híres Mulattató*. Ezen levelében hosszasan adja elő szerkesztői nézeteit s az alapítandó lap tartalmát. Címlaprajzot (Frontispicium) – úgymond – nem adna mindig, inkább ritkábban, de akkor szépet, minden szép kézbe valót. A

lap kezdődnék valamely kalendárium formában az ABC rendje szerint, p.o. a) Ebben lennének a holnap napjait jelentő számok, b) a hét napjait mutató jelek s az égi jegy, melyben a nap jár, c) magyarországi és erdélyi új kalendáriumi nevek, d) az időjárás jövendölései a magyar kalendáriumoknak, e) az erdélyi kalendáriumi jövendölései. f) A bécsi névkalendárium, g) kat. és protestáns kalendárium, h) magyarországi, erdélyi és ó névkalendáriumok, i) zsidó és török kalendáriumok, k) a szerkesztő kalendáriuma, melyben a folyó holnapról olyakat jövendöl, melyekből az olvasónak haszna vagy mulatsága vagy mindkettő legyen. Az alak 4-rét lenne, s a kalendárium után a felosztás az, amit elsőben tervezett újságában is valósítani akart. Látni való, hogy ez az újságirodalomban egészen új irányt képviselt volna – körülbelül mai oktató mulató lapjaink embriója volt abban tervezve, de ami hihetően a vállalkozó agg kora és már ekkor Bécsben több magyar lap létezése miatt nem valósult, legalább én a közlevéltárakban semmi nyomát nem láttam.

E korszak legnevezetesebb tünete az oláhoknak más úton céljuk felé lankadatlan törekvése.

Megkísérlette 1793. december 1-én az erdélyi udvari kancelláriához beadott kérvényében oláh újság kiadhatására engedély kieszközlését Müller-scheimi Molnár János szemész és a kolozsvári királyi akadémiában szemgyógyászat tanára, és annak Magyarországra kibocsáthatására is engedélyt kért; de kérvénye visszaküldése mellett

december 23-án kelt udvari rendeletben a királyi főkormányzónak meghagyatott, hogy őt tanári tiszte pontos teljesítésére utasítsa; miközben április 9-én 1794-ben a felséghez folyamodványt intézett s annak felterjesztését a királyi főkormányzótól kérte, ígérvén, hogy ha engedélyt nyer, az uralkodóház iránti hűsége bebizonyításául a francia háború költségeire 1000 rénes forintot azonnal lefizet, újsága hasznából pedig az erdélyi iskolai alapba évenként 208 firt-ot ad; kérte tehát az ügy kedvező elintézését, nehogy valaki által megelőztessék. A királyi főkormányzónak azon kijelentéssel adta vissza azt, hogy nincs szokásban, hogy magánosok kérvényét a felség elébe ő terjessze.

E tárgyalás alatt a királyi főkormányzónak arról értesülvén, hogy bizonyos Jorgovics Pál nevű egyén, a bécsi illyr nyomda javítnoka már nyomja is a kiadni szándékolt oláh újságot, sőt néhány példányt Adamovics Gerasim nagyszzebeni nem egyesült görög püspökhöz is Nagyszzebenbe elküldött, másfelől a kérelmesnek udvarhoz folyamodása előre látható lévén: a kormányzó e tényállást az erdélyi udvari kancelláriának megírta, egyszersmind azon ajánlatot téve, hogy Molnárnak oláh lap kiadását, ha rá engedélye nincs, szigorúan tiltsa meg; mert a mostani idők körülállásai és a dolgok nagy változásai napról napra súlyosodnak, s az ily újságok terjesztése, ha valaha, most ugyan nem tanácsolható, mikor a francia szabadság veszélyes eszméi oly hirtelen terjednek, s a lap káros elbeszélései és balmagya-

rázatai az elmék különféle megzavarodását, a vélemények megrendülését és köznyugtalan-
kodást idézhetnek elé, elannyira, hogy nyomós
okok vannak arra, hogy az újságoknak apadása
kívánatos inkább, mint szaporodása. Ennek
következtében Jorgovicsot lapjának kiadásától
egészen eltiltotta.

Most viszont egy bukaresti tudós társaság tett
egészen más irányú kísérletet, ami gr. Mittrow-
szky erdélyi főhadvezérnek is értésére jutván, ő a
kormányzót rá figyelmeztette s attól öntájékoz-
hatás végett és hogy szükség esetében e mozga-
lommal szemben egyformán járjanak el, tőle
felvilágosítást kért. A kormányzó 1794. decem-
ber 27-i átiratában így adta elé a dolgot: „Au-
gusztus havában Barth Péter nagyszebeni könyv-
nyomtató a királyi főkormányzókhoz beadott
kérvényében előadván, hogy őt egy oláhországi
tudósokból álló társaság felszólította egy philo-
sophiai, matematikai, történeti és földrajzi
könyvekből összeszerkesztett időszakos irat,
vagyis újság (*Zeitschrift*) kiadásának elvál-
lalására: kérte, hogy annak a nagyszebeni tanács
felügyelete alatt kinyomtatása annyival inkább
engedélyeztessék, mert Erdélyben egy példány
sem adatik el, és ebből senkinek kára nem
következik; ellenkezőleg. Oláhországból némi
pénz jő be az idevaló nyomdák és papiros-
malmok javára; a társaság kész egy idevaló
kezest is állítani arra nézve, hogy e lapokba
semmi bele nem iktattatik, ami az erkölcsökre
nézve káros, s a királyi főkormányzótól elő-

szabandó föltételek is pontosan meg fognak tartani. A kormány azon tekintetből, hogy ha itt az újság nyomtatása meg nem engedtetik, a társaság módját találja majd azt máshol kiadni, Oláhországban nyomdát állít fel s Erdélyből e jövedelmet is elvonja, a fennforgó újság kiadhatását az írt föltételek alatt Barthnak megengedte, a vizsgálatot és felügyeletet Adamovics Gerasim görög nem egyesült püspökre bízta, szigorúan megparancsolván, hogy semmi olyan kinyomtatását meg ne engedje, ami a vallást, fejedelem személyét és jó erkölcsöket sérti s az országnak káros, a nagyszebeni tanácsnak pedig meghagyta, hogy az újságlapokból egyetlen példány is Erdélyben el ne adassék, ki ne osztassék vagy valakinek át ne engedtessek. Ebből látható – úgy végződik az átirat –, hogy Molárnak nincs joga lapkiadásra, s hogy a Barthnak adott engedély oly természetű, hogy azáltal az erdélyi újságok száma nem növekedik. Az oláh hírlap szétküldése benn az országban nem engedtetett meg.

A bécsi kormány is tett lépéseket 1801-ben az *Allgemeines Zeitungsblatt für Innern Oesterreich* és a *Grätzer Zeitung* Erdélyben elterjesztésére. A királyi főkormánysház az udvari kancellária utasítása folytán felhívta a törvényhatóságokat előfizetésre, s ha akadályok lennének, elhárításukat ígérte. A tudósítások szerint semmi foganata nem lett a köröztetésnek; Kolozs megye 1802. március 22-én azon jellemző jelentést tette, „hogy ott igen kevesen tudnak németül; a

nemjáratás fő akadályja az, hogy azon újság nem küldetik magyar nyelven; de ha a királyi főkormánysház azt elhárítná, akkor bizonyosan többen járatnák.” A királyi főkormánysház kijelentette, hogy Kolozs megye a rendeletet balul magyarázta, s a jelentést egyszerűen levéltárra tette.

Ezen különböző irányú törekvések néhány lelkes erdélyi főurat azon elhatározásra bírtak, hogy társaságba állva, egy magyar nyelven írandó hírlapot adjanak ki. Gróf Teleki Ferenc és Pál, gr. Bethlen Imre, br. Bánffy Dénes és József, br. Jósika János és Csreay Miklós 1803. április 19-én kérték a királyi főkormánysházat, hogy *Diarium Hungaricum* cím alatt megindíthassák postadíjmentesen. Ez a kérést az udvarhoz terjesztette ajánlólag, honnan május 20-án ama legfelsőbb elhatározással érkezett vissza, hogy „mivel minden újságnak, Diariumnak és időszakinak postadíjt fizetni kell: a kérés nem teljesíthető”. Így az erdélyi magyarság reményei is teljesületlenül maradtak.

Azonban a megújult francia háború s e nemzet élénk politikai sajtója mély mozgalmat idézett elő mind az ausztriai örökös tartományokban, mind Magyarországon és Erdélyben. Ez itt is hazafias irányú újságok létrehozását tette szükségessé. Francia hírlapok azon hírt terjesztvén, hogy az osztrák birodalom népei elégedetlenek: Ferenc császár méltán tartott ennek káros hatásától, s jónak látta szintén hírlapilag hatni a közszellemre. A cél jó volt, csak a választott eszköz nem. 1809. január 5-én kelt kéziratában

ugyanis felhívta az erdélyi kancellária útján a királyi főkormányzékot, hogy a *Vaterländische Blätter für den Oesterreichischen Kaiserstaat* című hazafias irányú lapot, melyben az államkormányt érdeklő tények és eszmék tétetnek közzé, Erdélyben is terjessze avégre, hogy a haza ismeretét és azon alapuló hazaszeretetét mozdítsa elő.

E célra a felség szükségesnek látta, hogy minden jó és hasznos, ami a népek művelődése, gazdagsága, békéje és biztonsága, valamint az ifjúság oktatása, az egyházi ügyek, tudomány, művészet, ipar, kereskedelem, földművelés, honi mesterségek és szegények ápolása tekintetében létezik és fennáll, említettessék meg; a hazafias cselekedetek, alapítványok, közintézetek részéssítettessenek köztiszteletben, az érdem ismertessék el, a közfigyelmet felkeltő események pedig, melyek rosszra magyarázva károsan hatnának, a dolog valódi állása szerint adassanak elő; az osztrák államot illető hasznos hírek világosítottassanak fel, s így az okosan alkalmazott nyilvánosság által a közvéleménynek kellő irány adassék, egyúttal a közönség a mondottak iránti bizalomban megerősítettessék. A királyi kormányzék meghatározta, hogy az előadók a szakmájokban ezen kérdéseket illető nevezetesebb mozzanatokat jegyezzenek fel, adják be a kancelláriának, s az jelentéssel terjessze az udvarhoz a nevezett lapban közlés végett. E felhívás 1811-ben megújított, kész hirdetmény küldetvén le a lapokban egész kiterjedésben közlés végett;

ebben hangsúlyozva volt, hogy a császár teljesen meg volt elégedve a lap szerkesztésével, s a neki beküldött példányt tetszőleg fogadta; ki volt fejezve, hogy csak a tényeknek megfelelő nyilvánosság képes a balga és veszélyes hírek hatását ellensúlyozni és ártalmatlanná tenni. E lapot tehát ismételve ajánlta az erdélyiek részvevő figyelmébe. A királyi főkormány megtette kötelességét, de a remélt siker most is elmaradt.

Máskor röpiratban cáfoltatta meg a legfelsőbb kormány az államra nézve káros és hamis híreket terjesztő lapokat, s azoknak a törvényhatóságokban és lapokban közlésével a közönség megnyugtatását rendelte.

Meg máskor ugyanazon lapban és az erdélyi lapokban is nagyítás és szóvirág nélkül nyilvánosságra hozatni rendelte azon hazafiak neveit, akik a birodalom fennállása érdekében tartozásaikon feljül bármit ajánltak, ajándékoztak és végbevittek; a királyi főkormányshoz ezeket össze kellett gyűjteni s időről időre jelentéssel folterjeszteni, sőt a lapszerkesztőket az ilyek közlésére is serkenteni. Erdélyben azonban magyar újság nem volt, a kormányi hirdetések nem jutottak el a szívekig, s a cél így sem lőn elérve.

Ez a császárt arra bírta, hogy egyfelől 1809. június 22-én völkersdorfi főhadiszállásán kelt saját legfelsőbb kézírata által *Oesterreichische Zeitung* cím alatt egy új politikai lap megindítását rendelte el, arra az előfizetési felszólítást

maga szétküldetni s az egyes országok fő kormányzói által a szerkesztőt hiteles adatokkal és dolgozatokkal elláttatni parancsolta; másfelől királyi gondját az egyes országok hírlapjaira mint a nyilvánosság szükséges orgánumaira is kiterjesztette. – Az erdélyi udvari kancellária még azon évben, július 12-én a felség azon akaratát tudatta a királyi főkormánysszékkal, hogy a tartományi hírlapok jövőben mind tárgyaikra, mind alakjukra nézve úgy legyenek szerkesztve, hogy a mívelt közönség is olvashassa. Meghagyta a királyi főkormánysszéknek: adjon mihamarább felvilágosítást arról: mit tett a Nagyszebenben megjelenő hírlap jobban szerkesztése tárgyában. Ez átírt a szász nemzeti ispánhoz⁹, felhívta őt, hogy az imént érintett célból a nagyszebeni újság kiadójának hagyja meg, hogy azt nyomassa szebb papirostra, s ne csak más lapok közlését adja, hanem szerezzon magának hiteles levelezőket, s mind benn az országban, mind Moldvában és Havasalföldön s török tartományokban történt dolgokat, nemkülönben a hazai ásvány- és növényvilágban tett felfedezéseket, a mesterségek és tudományok, az ipar és kereskedelem előhaladását s más hasonló mozgalmak hírért lapjában közleni igyekezzék. Míg azonban ezek valósíttathatnak, a királyi főkormánysszék azt is meghagyta az ispánnak, hogy a nagyszebeni hírlap mind kiadójától, mind szerkesztőjétől kérjen be véleményt arról: mit látnak szükségesnek arra, hogy a felség szándéka elérjék? A szász ispán fölterjesztette Lerchen-

feld szerkesztő és Hochmeister kiadó jelentését, mely szerint azok egyebek között ajánlták, hogy a lap a lengyei császári királyi kiváltságos *Intelligenzblatt* példájára az eddiginél szebb papirosra, szép olvasható betűvel, magyar és német nyelven, hetenkint egy ív terjedelemben lenne kiadandó, két levél politikai és tudományos, kettő kormányi hivatalos s a közönséget érdeklő hirdetési tartalommal; s minthogy most csak 150 előfizetője van, e számot csak úgy vélik gyarapíthatónak, ha az ország közhatóságai és a helyi előljáróságok hivatalos közlésekkel s előfizetéssel segítnék. A kiadó, Hochmeister, azt is kinyilatkoztatta, hogy ha az újság ezentúl a királyi főkormányshé felügyelete alatt szerkesztetnék s Kolozsvárott az egyetem nyomdájában nyomatnék, ő kész evégre legalább három mázsa német betűt a legjobb állapotban díj nélkül átadni. Ha pedig az tovább is Nagyszébenben nyomatnék s jutányosabban vállalkozó nem akadna, hajlandó az eddigi nyomtatási árban kiadni. Mindkét esetben kész kiadói jogáról az ügy érdekében lemondani.

Ez ajánlat 1811. október 15-én volt téve. A királyi főkormányshé ekkor Szacsvey Sándort, a *Magyar Kurír* egykori szerkesztőjét is jónak látta a dolog felől megkérdezni, aki véleményét 1812. február 4-én adta be a királyi főkormányshékhez, mely azt egész terjedelmében elfogadván, az udvarhoz felterjesztette.

Eközben Hochmeister legfelsőbb helyen azon kedvezményt kérte, hogy levelezéseit s a leve-

lezőknek küldendő tiszteletpéldányokat postán díjmentesen küldesse el. A felség a kincstár megkárosítása indokából megtagadta, s egyszersmind a királyi főkörmányszéknek meghagyta, hogy ezen újságnak a felség intentiója és a felterjesztett javaslatok értelmében szerkesztése iránt intézkedjék, s az újságok censurájáról utasítást dolgozván, helybenhagyás végett terjessze fel, amit az ki is dolgozott és felterjesztett, s az erdélyi udvari kancellária 1813. június 4-én költ rendeletében változtatás nélkül helybenhagyván, azon meghagyással küldötte le, hogy az országban hirdettesse ki, s a könyvvizsgáló bizottságoknak azon utasítással küldje meg, hogy jövőre nézve mind az újságok szerkesztésében, mind azok megvizsgálásában zsinórmértékül az szolgáljon. A királyi főkörmányszék nézete az volt, hogy az újságnak Kolozsváratt kellene kiadatni; tudtván tehát körrendeletileg a célt és Hochmeister fennebbi ajánlatát a hazai törvényhatóságokkal s a bevett vallások püspökeivel, felkérte őket, hogy a tanárokat, papokat és más alkalmas férfiakat szólítsák fel avégre, hogy a maguk hasznára és felelőssége alatt a szóban levő lapnak a létező utasítás szellemében szerkesztését és a királyi lyceumi nyomdában Kolozsváratt nyomtatását vállalják el s szándékukat a királyi főkörmányszéknek a továbbiak elintézése végett jelentsék be. Július 20-án küldetvén ki a körrendelet, több hónap telt el, míg a tudósítások mindenhonnan beérkeztek, s az eredmény az lett, hogy a lapnak szerkesztője az egész országban

nem akadt; csak annyit jelentett ki néhány törvényhatóság, hogy ha más megindítja, ők annak közhasznúvá tétele tekintetéből tudósításokat s kisebb dolgozatokat küldeni készek.

Hochmeister fennebbi ajánlatának fogamatát nem látván, november 18-án újabban az udvarhoz folyamodott, s bemutatván programját: mi-képpen akarná ő a nagyszebeni német újságot díszesb alakban s a helyi érdekeknek megfelelőbben szerkeszteni, kinyilatkoztatta, hogy ő ugyan késznek mondotta magát lapkiadási jogáról a jó ügy érdekében lemondani s a kormányzó kívánságának eleget tenni, de minthogy még semmit nem hallott ajánlatának felhasználásáról: hajlandó kísérletet tenni, a mellékelt program értelmében, a következő évben lapjának újbóli kiadására; de hogy helyi hírei érdeke-sebbek legyenek, a kormányzót az iránti intéz-kedésre kérte, hogy úgy a kormányzók, mint az alsóbb hatóságok a nevezetesebb eseményeket és hirdetéseknek neki bérmentve küldjék meg, ő utóbbiakat díj nélkül közli, s reméli, hogy ekkor a művelt olvasóközönség is meg fogja újságját rendelni. A lap – úgymond – 1813. január 1-től kezdve 4-edrétben fog hetenkint fél íven, fél ív melléklettel megjelenni, mindig hétfőn, díszesen kiállítva; tartalma Erdély természeti ritkaságaira, termési és fogyasztási viszonyaira, kereskedelmi és iparügyére, a helyi árakra és eseményekre vonatkozó adatok és közlések lesznek; ára helyben fél évre 2 for., postán vidékre küldve 3 forint.

A királyi főkormányzók a jelentkezést az

udvari kancelláriához felterjesztette, honnan 1813. február 5-én észrevétel nélkül érkezvén le: a főkormányzék szintén egyszerűen tudomásul vette. Hochmeister lapjai *Siebenbürger Bothe* cím alatt német nyelven tovább is folyamatban s a magyar lap alapítása nagy időre ismét hallgatásban maradt.

VI. E SIKERTELENSÉG OKAI. A „MAGYAR MERKURIUS” MEGALAPÍTÁSA BÉCSBEN S VISSZAHATÁSA AZ ERDÉLYI HÍRLAPIRODALOMRA

Ha okát kutatjuk, hogy Erdélyben ez idő szerint más mint német újság gyökeret nem verhetett, sőt létre sem volt hozható, a következők és adatok arról győznek meg, hogy sem a magyar, sem az oláh újság alapítói nem választottak helyes utat; másfelől az oláh nép a műveltség oly fokán állott, hogy önámítás nélkül valóban nem volt remélhető akkora olvasóközönség, mely a kiadás költségét fedezze, az pedig, hogy idegen állambeli társulat adjon ki belföldi lapot, az állam szuverén jogával s politikai érdekeivel egyeztethető nem volt. A magyar lapokra nézve a fiskális szemponton kívül azon lényeges akadály forgott fenn, hogy Pozsonyban és Bécsben már voltak magyar újságok és sem a kormány nem kívánta szaporítani, gyöngítésökre, sem a tulajdonosoknak és szerkesztőknek nem állott érdekekben új lapok keletkezése, mint ami

a még akkor kevés magyar írói erőt megosztotta s az előfizetők száma csökkenésével fennmaradásukat kockára tette volna.

Két konkrét esetben tűnt ki ez világosan. Először midőn Szacsvay Sándor a *Magyar Kurír* szerkesztőségétől elmozdítatván, az a magyar udvari kancellária nagy erő kifejtése következtében, az erdélyi udvari kancellária ajánlata mellőzésével, az ő dolgozó társa, Pánczél Dániel hátrányára, Détsy Sámuel bölcsész- és orvostudornak adatott; másodszer 1810, midőn Détsyt is Szacsvay sorsa érvén: az ő vétségéért Pánczélétől is elvétellett egy ideig saját lapja (a *Magyar Mercurius*) kiadhatási joga. E kevéssé ismert esemény megérdemli a földerítést.

Szacsvaytól 1793. február 1-én kelt udv. kancell. rendeletnél fogva vétetett el a szerkesztőség. Pánczélnek már febr. 4-én be volt adva ugyanahoz azon állomásért való folyamodványa, aki – amint magát kifejezi – térden állva kérte neki adatását. Indokai közt egyik [2.] az: „Mint hogy a magyar hírlapok *nevezetes része Erdélybe* szokott küldetni, Szacsvay is erdélyi volt, az igazsággal egyező, hogy a lap szerkesztése javalma szintén *erdélyinek* adassék. Ő erdélyi és székely...” Az erdélyi udv. kancellária febr. 6-án a magyarországihoz küldötte át a folyamodványt, érvelése súlyát szintén arra fektette, hogy Pánczél születésére nézve *erdélyi*. [Szacsvay is az volt – jegyzi meg a kancellária – a *Kurír* rendszeren *erdélyi újságnak* tartatott, *Erdélyben, ahova legtöbb jár*, e lap megszűnése – amint

halljuk – a kedélyekre kellemetlen hatást gyakorolt], s hallomás szerint különböző gyanítások okává lett. Nem tagadható – így folytatja hogy a közmegnyugvásra sokat tenne, ha a hírlapok minden országnak történeteit és eseményeit a magok igaz világában adnák a közönség elé s az erdélyi ügyekben idő előtti hírek által okozott hamis gyanúsítások az erdélyi és magyar kancellária által közösen gyakorolt vizsgálat által megszüntetnének.

A felség, a magyar udv. kancellária ajánlatára, február 28-án költ rendeletnél fogva Dr. Détsy Sámuelnek adván a szerkesztőséget, az erdélyi kancellária ajánlatának csak egyik kevésbé fontos részét fogadta el, t. i. megengedte: „hogy a vizsgálatot, amennyiben Erdélyt illető cikkek jönének elő, az erdélyi kancellária által kinevezendő vizsgálóval intézzék el s a magyarországi előtt mind az, mind a szerkesztő magát igazolja.”

Ez állomásra az erd. udv. cancell. március 9-én Cronenthal János szász nemzetiségű erd. udv. tanácsost nevezte ki az erdélyi hírlapügyekben s a kir. főkormányshéknak megírta, hogy ezt hirdettesse ki.

Ekkor Pánczél, mint erdélyi, március 8-án kelt folyamodványában engedélyt kért egy magyar újságnak Bécsben a maga neve alatt kiadhatására, indokai közt a 2-ik pont alatt azt hozta fel: „Mindkét itteni magyar újság szerkesztője magyarországi, s minthogy ezek Erdélybe egyenlő számban járnak, a méltányossággal ellenkez-

nék, hogy e jótéteményből az erdélyiek kizárasanak....” 3-ik indoka volt: „Az innen kinevezendő censorok rendeleteinek megtartását ígéri s magyarországi dolgokról a magyar kancellária tudta s beleegyezése nélkül semmit nem közöl.”

Az erd. udv. kancellária a m.-országihoz 1793. március 9-én intézett átiratában melegen ajánlta az engedélyezést, azzal indokolva: „hogy Pánczél az elmozdított Szacsvainak dolgozótársa volt, s mivel utóbbi a vizsgálati szabályok ellen vétett, keresetét s élete fenntartása eszközeit egészen ártatlanul amaz is elvesztette; kérését tehát, hogy *Magyar Mercurius* című újságot adhasson ki, teljesítendőnek vélné, úgy, hogy a magyarországi tárgyú cikkeket vizsgálja meg a m.-országi censor stb...” Ennek következtében Pánczélnek a fennforgó újság szerkesztésére és kiadására 1793. március 27-iki udv. kancell. rendeletben az engedély megadatott, s ő azt 1798-ig önállóan adta ki. Minthogy ez időben Bécsben három magyar lap állott fenn s a vizsgálat egyformátlansága miatt sok panasz fordul elő: egyik nagyobb áldozattal és a közönség iránti több figyelemmel többet, érdekesebbet s szabadabban közölvén, mint a másik: ez féltékenységet ébresztett, melynek éle éppen Pánczél ellen irányult. Feljelentették a m. udv. kancelláriának, hogy az ő censora többet enged közölni s ezért lapját inkább szeretik; kérték, hogy az ő lapját is a m.-országi censorok vizsgálják, annyival inkább, mert M.-országról több az előfizetője.

Erre a *Magyar Mercurius* is a m.-országi vizsgáló alá rendeltetett. Ez őt arra bírta, hogy lapját a *Magyar Kurír*-ral egyesítvén, csak esetre adandó lapjának ismét külön kiadhatási jogát tartotta fenn. A *Kurír* azontúl megvizsgálva a m.-országi vizsgálótól, a jog megkülönböztetése végett, az ő nevének is külön aláírása alatt jelent meg 1809-ig. Ekkor a háború kitörésével Détsy-től, a szabályok megsértése miatt s ellene tett panaszok folytán, a szerkesztés joga elvételével, s a *Magyar Kurír* kiadása ideiglenesen fölfüggesztetvén: a büntetés Pánczél is vele egyformán érte. Ő tehát folyamodott az erd. udv. kancelláriához s kérte, bírt engedélye alapján, a maga lapjának külön kiadhatását s e célból neki más vizsgáló kinevezését. Ez április 14-én átírt a m. kir. kancelláriához, kérdezve: ha nem hibázott-e Pánczél is a szabályok ellen? 1810. 920. udv. szám alatt a m. kir. udv. kancellária átíratára a legfőbb udv. rendőrhatóságtól azon értesítés ment az erd. kancelláriához, hogy a szabálysértés nem Pánczél terheli; ő inkább azért mozdított el, mert ésszel és szakmájára képességgel nem bíró ember... Megjegyzendő, hogy a felség a felfüggesztett újság szerkesztése jogát Márton Józsefnek adta át, oly módon, hogy a lap fele jövedelmét a két régi szerkesztőnek adja. Ennek végrehajtása előtt mindkettő felfolyamodott ellene. Pánczél kérésében felhozta, hogy a hadi híreket 1805-ig ő szerkesztette, az udvar kifejezett kívánságára, amit szeretett a közönség, ő a censura ellen soha nem vétett azokban a számok-

ban, melyeket ő írt alá, 17 évig egy statistikai vagy geographiai hibát nem követett el, a kincstárnak lapja kiterjedése által sok hasznot szerzett, amit számokkal mutatott ki; kérte tehát, hogy már egy éven túl terjedő szenvedéseit enyhítse az erd. udv. kancellária az által, hogy önfenntartása egyedüli forrását tevő magyar hírlapja szerkesztési jogába visszahelyeztessék.

Eközben az erd. udv. kancellária átíratára április 27-én a m. udv. kancellária felelt, tudatta, hogy Pánczél a szabályokat nem sértette ugyan meg, de a felség mindkettőt elmozdította s most az ügy újból legfelsőbb elhatározás alatt áll. Az erd. kancellária e tárgyban május 10-én fölterjesztést tett a felséghez s abban Pánczél joga érdekében felhozta: hogy ő a hazai tudományokat végezte, 1789 és 1790-ben a pesti egyetemen matematikát, gyakorlati geometriát és gazdaságot kielégítő sikerrel végzett, Bécsben szintén 20 év óta él, jó és tiszta magyar irállyal ír, szerény és feddhetlen jellemű; mikor 1798-ban a *Magyar Kurírral* lapját ideiglenesen egyesítette, a *Magyar Mercurius* kiadási jogáról nem mondott le, a m. kir. kancellária által 1798. július 6-án költ rendeletben biztosítatott, hogy ha Détsy meghal vagy a szerkesztésről lemond, Pánczél folytathassa, s ő a *Magyar Kurír* általa szerkesztett számait külön azért írta alá, hogy Détsy felelősségében részes ne legyen. A kancellária azon állítást illetőleg, hogy ő ne lenne tehetséges ember, a következő tényekre hivatkozik: Pánczél sok válságos esztendőben szerkesztette a maga

lapját, anélkül, hogy ellene panasz lett volna, számos olvasója volt s lapja tetszett, önhaszon nélkül és önfeláldozólag hasznos irodalmi, gazdasági és teológiai tartalmú cikkeket közölt s magyar irályáért többfelől dicséretet nyert; bárha mikor ő lapját megindította, Bécsben két magyar lap állott fenn: a *Magyar Kurír* és *Hírmondó*, ő a magáét mégis kivívta, annak sok előfizetőt szerzett, kiknek szaporodása azt mutatja, hogy szeretik. A közönség ismeretei gyarapítása végett két gyönyörködtető lapot is tartott fenn: *Bibliothéka* és *Múza* név alatt, melyek elsőjében a magyar és M.-országot s társországait illető könyvek bírálatát adta, a másokban magyar, e nemes nemzettől becsült verseket gyűjtött össze és adott ki, amiket örömmel és tetszéssel fogadtak és olvastak, s amit a kancellária több tagja is tud s megvallja, hogy ma is szükséges lenne ily újság, szóval: 5 évig a *Merkurius Hungaricus* önálló kiadója, azután a *Magyar Kurír* társkiadója volt. Ha nem lett volna újságírói tehetsége, lapja nem állhatott volna fenn. A kancellária meg van győződve, hogy őfelsége szelíd kormánya alatt más vétségeért senki a maga kiváltságát el nem vesztheti, miután ellene sem a magyar udv. kancellária, sem a legfőbb udv. rendőrhivatal semmi terhelőt fel nem hoztak... Volt még az erd. udv. kancellária érvei és indokai közt egy nevezetes, mit mint kiválóan fontost s ideillőt, megemlítek. „A legfelsőbb udvar érdekében áll – úgymond –, hogy necsak Pesten jelenjék meg a *Hazai és Külföldi Tudósítások* című magyar

újság, hanem hogy egy pár magyar lap Bécsben is adassék ki, melynek közvetítésével a jóhangulat és a nemzet irodalmi, erkölcsi és ipari műveltségén nagyot lehet segíteni. A tapasztalás megtanított arra, hogy a *Magyar Kurír*on kívül s mellette bárki legyen annak szerkesztője, a *Magyar Merkurius* bizvást megállhat, sőt több tekintetben szükséges, hogy egy magyar lapot erdélyi ember szerkesszen, aki hazáját és szükségeit ismeri és okos vizsgáló vezetése alatt annak javára és a kedélyek jó hangulatára sikerrel hathat; ajánlja tehát, hogy miután Détsy ügye amúgyis külön fog elhatároztatni, Pánczél kérése is intéztessék el külön, úgy, hogy ő 1793-ban nyert jogába lépjen vissza s oly hibáért, mit nem követett el, ne büntettesék...” A felség neve alatt június 16-án ez íratott a kancelláriai előterjesztésre: „Határozatomat a *Magyar Kurír* szerkesztése iránt, m. kir. udv. kancelláriám előterjesztésére június 12-én megtettem, oly módon, hogy azt Détsy és Pánczél, mint eddig megosztva szerkesszék.”

Pánczél ismét folyamodott s régi joga fölevenítéseül *Bécsi Hírmondó* cím alatt új lap kiadhatásra kért engedélyt. Az erd. udv. kancellária 1813. január 29-én pártolólág írt fel érdekében, előbbi érvein kívül idézte a m. udv. kancellária 1798. július 6. 6798. sz. a. költ azon határozatát, mely szerint az a két külön újság egyesítését úgy erősítette meg, hogy azon általuk addig külön kiadottak továbbra ezen közös cím alatt *Magyar Kurír* adassanak ki, s nem fog

akadály tétetni abban, hogy ha valamelyik meghal vagy a szerkesztésről lemond, a másik ezen cím alatt folytathassa. Minthogy pedig Détsy halála esetére a *Magyar Kurír* kiadási jogát időközben nejeire szállíttatni kérte: az erd. udv. kancellária a dolgot úgy vélte mindkét felet megnyugtatólag elintézhetőnek, ha egyiknek a *Magyar Kurír*, másiknak a *Bécsi Hírmondó* című lap szerkesztésére és kiadására külön jog adatik; ez esetben Détsy még életében gondoskodhatnék lapja mellett egy szakértő s felelni képes egyén alkalmazásáról, akinek közreműködése által az özvegy és árvák a lapkiadás javalmában tovább is részesülnének. A feleség azonban, a magyar udv. kancellária ajánlata következtében, február 3-án oly értelmű legfőbb elhatározást bocsátott ki az erd. udv. kancelláriához, hogy Détsytől megtagadván a lapnak örökösire átruházhatása iránti kérését, azáltal az ő felterjesztése is tárgytalanná lett. Pánczél annak következtében tovább is a *Magyar Kurír* s melléklapja társszerkesztője maradt 1827. december 15-én történt haláláig.

A történeti igazság kívánja, hogy ne hallgassak el egy körülményt, ami az erdélyi magyar hírlapirodalom történetében igen fontos, azt t. i. hogy az erd. és magyar udv. kancellária a bécsi magyar hírlap kérdésében Szacsvay elmozdítása óta ellentétes nézetben voltak, s az egyik erdélyi, a másik magyarországi szerkesztőnek akarta kezébe juttatni; végre a magyar kancellár akarata érvényesült s előbb Détsy, azután Márton József nyerte meg a jogot, s így a politikai sajtó

vezetése egészen az anyaországi tudósok kezére ment át.

Minthogy a bécsi német félhivatalos lapokat Erdélyben megkedveltetni s a magyarságban a nemzeti lap utáni vágyat elaltatni nem lehetett: a legfőbb kormánynak érdekében állott, hogy a magyar politikai közvéleménynek Bécsben külön orgánuma legyen, mert így inkább ellenőrizhette úgy a francia nagy forradalom láttatlanul is mindinkább terjedő eszméit, mint a nemzeti ébredező szellemet, irányozhatta és mérsékelhette a politikai törekvéseket, a kormányzati központosításnak pedig súlyt és erőt adott a különböző nemzetek irodalmának ezen központosítása. A pénzügyi tekintetekre nem gondoló nemzetnek szintén tetszett ez állapot, mert az eseményekről első forrásból, gyorsan értesült, s tudta, hogy ha panaszol vagy hasznost tervez és ajánl, az az újságok útján döntő körökbe hamarabb eljut, s orvoslásra vagy cselekvésre könnyebben sor jó. Így történt meg az a különös eset, hogy ami otthon egész Erdélynek nem, Bécsben egy erdélyinek sikerült, Pánczél új lapját megalapította s évek során fenntartani bírta. Bízvást elmondható, hogy az erdélyi magyarság szellemi életkörének központja ez évtizedek alatt a haza határain kívül, a császári fővárosban és Pozsonyban volt. Sőt a kis ország belső történetében is azon szinte csodálatos jelenség fordult elő, hogy Nagyszeben szász és német lakosokból álló városnak német nemzeti színháza az erdélyi magyar kir. főkormányzók s különösen gr.

Bánffy György kormányzó buzgólkodása következtében épült fel. Egyik alkalommal Bécsben létekor t. i. felhatalmaztatván a fejedelemtől arra, hogy a városnak, mint a magyar kormány székhelyének ezen közművelődési intézetet létesítse: „1787. július 13-án jelentette, hogy e célra igen alkalmas helyet talált, t. i. a temető-utca kijáratánál egy régi romladozott nagy várbástyát s azt a város e célra már szerződésileg át is adta; talált a megépítésre vállalkozót is t. i. Hochmeister Márton nyomdatulajdonost, aki azt az elébe adott terv szerint azonnal megkezdette s remélhető, hogy még ősze teljesen elkészíti; de mint-hogy az tetemes költségébe kerül, egyfelől hogy azt létrehozassa, másfelől a kormány részére szükségelt nyomtatványokat pontosabban kiszolgáltathassa, papírgyár felállítására a tartományi pénztárból nemrég 8000 forint kölcsönt kért, aminek most még 4000 frttal pótlásáért folyamodott, mit a kormányzó annyival inkább ajánlott, mert elég biztosítéka van, ő lévén a kormányi nyomtatványok szállítója, követeléseiből részenként könnyen levonható s más országok nagy városainak is hasonló célra adatott már ily úton a felség segélyt.”

Nemsokára azonban a politikai és háborús események ezt lehetlenné tevén: a kormányzó, Hochmeister kérésére, 1787. november 30-ki fölterjesztésében e helyett a kormányi nyomtatványoknak hat évre kizáró joggal neki átadását hozta javaslatba, mely esetben Hochmeister kölcsönkérési szándékától elállana s a szín-

házépítést is végbevinné, ami már is annyira előhaladt, hogy december 1-én az előadások elkezdődnek. A felség az ajánlatot elfogadván: 1788. április 3-án kelt udv. kanc. rendeletben Hochmeisternek a 6 évi kizáró szabadalmat megadta; Nagyszeben magyar befolyás következtében egy közhasznú intézettel gazdagodott, a német színészetnek állandó színpad, a német irodalomnak és műveltségnek díszes hajlék s a polgároknak hasznos szórakozási hely állított a közönség megterhelése nélkül, mely célt az erdélyi magyarság harminc évi küzdelem után nagy magánáldozatok árán ért el, a maga erején s kölcsön segélyével emelvén Kolozsváratt a magyar színművészet számára nemzeti színházat. Nagyszeben az erdélyi kir. főkormányshé hásszas ott tartózkodásának s az ott hivataloskodó magyar főnemességnek köszönheti széplését, vagyonosodását, hírlapját és színházat, szóval: nemzeti erejét és műveltségét. Itt is kitünt, mily nagy befolyása van bármely város emelkedésére, ha az a kormány székhelye. Ennek tulajdonítandó 1790-től 1848-ig Kolozsvár rendkívüli haladása, s ennek hiánya miatt máris észrevehető vagyoni hanyatlása.

VII. A HÍRLAP-CENSURA ÉS TILALOM ERDÉLYBEN

Mielőtt a következő korszakra mennék át, meg kell ismertetnem az előbbinek censurai és lapti-

lalmazási viszonyait, mint a lapalapítás és a közművelődés gyorsabb terjedése akadályait.

E korszakban a *Magyar Kurír* és *Hadi Történetek* vizsgálására Szekeres udvari tanácsos neveztetvén ki: II. Lipót 1790. aug. 6-án egyidejűleg hat pontból álló vizsgálati szabályzatot bocsátott ki, melyek a magyar hírlap-világban egészen új mozzanatokat jelölnek. „A lapok csak mindenkinek tudtára adható köz híreket közöljenek – így hangzik az első – oly fontos hírt, ami idő előtti félelmet, gyanút vagy bizalmatlanságot keltene fel az országban, közölni engedni nem szabad, valamint szerkesztői észrevételeket sem, mert azok, kivált alsóbb osztálynál, különböző hatást gyakorolnak s rossz következményeket idéznek elé. 2. Mellőzni kell azon belső híreket, amik a kormány vagy intézmények tekintélyét a nép előtt vagy a fejedelem iránti köteles tiszteletet, hűséget és engedelmisséget sértik, vagy arra károsan hatnak. 3. A földesurak ellen engedetlenséget vagy zavargást támasztható körülményeket nem kell közölni, sőt az itt-ott tán létező paraszt nyugtalanságokat is csak nagy óvatossággal lehet megemlíteni. 4. A magyar országgyűlés tárgyalásairól idő előtt semmi sem közölhető, a közlő nézetei főleg nem; sem a beszédek, melyek kedélyingerlők s gyanakodást ébresztenének, kivéve, ha az országgyűlési *Napló*ban kiadattak volna. 5. Nem közölhető ami a keresztény vallást sérti, a különböző vallásúak szívében egymás iránt gyűlölséget ébresztene, semmi oly kifejezés, ami más nemzetek megve-

tését vagy lenézését tanusítaná. 6. Más országok forradalmairól csak a bécsi újságban megjelenteket lesz szabad közölni. Ezen általános elveken kívül a hírlapvizsgáló legyen okos, szerény, a megvizsgált cikk eredetijét mindig kérje be, s hasonlítsa össze a megjelent- és megvizsgálttal, nehogy mást mutassanak be s mást nyomassanak ki.”

II. Lipót király távollétében e tervezetet Ferenc császárnak mutatta be a kancellária, aki az utasítást helybenhagyta, de a hírlapírónak és kiadónak tudtára adatni rendelte, hogy ha külön lapot ad ki megvizsgálatlanul, magának a lapnak ki nyomtatása is meg fog tiltatni.

Ezen szabályokba ütközés áldozata lett elébb Szacsvay, azután Détsy.

A vizsgálat mellett a kitiltás is mint óvó rendszabály fennállott ezidőben, sőt akkor már rendszerre kezdett válni. 1802. február 18-án kelt rendelettel február 1-től kezdődőleg kitiltatott egyszer-mindenkorra a később híressé vált Fessler és Fischer Berlinben kiadott *Eunomia* című hírlapja, oly megszorítással, hogy külön engedélyjeggyel se legyen szabad az országba bebocsátni. 1804. június 19-én kelt udv. rendelettel kitiltatott a beyreuthi újság (*Beyreuter Zeitung*) s a lapok az előfizetőknek olvasás végett július 1-éig csak azon esetben rendeltettek kiadatni, ha semmi kifogást érdemlő bennök nem volt. 1807. július 3-tól a varsói lengyel és francia újságok. Ezen esetről esetre való kitiltás mellett 1807-től kezdve a bécsi legfőbb udvari rendőrség ki szok-

ta dolgozni s az udvari kancelláriáknak megküldeni a megengedett újságok jegyzékét, mely március 14-ki udvari rendelet mellett az erd. kir. főkorm. székhez is lejutott, a fejedelem nevében készült oly átirat kíséretében, mely a vizsgálati szabályelveket foglalta magában. Egy másik október 25-ki erd. udv. kanc. rendelethez mellette volt a megengedett külföldi újságok jegyzéke, s az udvari legfőbb rendőrség egy átírata, melyben a legfőbb udvari postahivatal megkeresésére kitiltott újságokat illető következő szabályzatok foglaltatnak: „Meg nem tiltattak mindazon újságok, melyek ezen jegyzékben benne vannak s a feleknek a vizsgáló híre nélkül is kiadhatók; azok ellenben, melyek nincsenek benne, rossz szellemökért, vagy mivel kellőleg meg nem vizsgáltattak, tilalmasok s csak külön engedély mellett adhatók ki. A bécsi legfőbb postahivatalnak jog adatott arra, hogy hirdethessen más külföldi tudós műveket és hírlapokat is; de mivel ezek a rendes vizsgálat alá bocsátandók, megvizsgálás és a fél évi jegyzékbe iktatás előtt a feleknek ki nem adhatók.”

E rendelet 1809. március 17-én a kir. főkormányshékhöz külön is megküldetett, azon meghagyással, hogy a nagyszebeni főpostahivatalt a legszigorúbban intse meg, hogy a külföldi újságokat az előfizetőknek megvizsgálás és átboctatás előtt súlyos felelősség terhe alatt ki ne adja. E tilalom alól csak a kir. kormányzó és erdélyi főhadvezér volt kivéve.

A tilalmi sőt valóságos kémkedési rendszer

egyik nemigen épületes nyilvánulása volt azon 1810-ben kelt udv. rendelet, melyben a kir. kormányzó az újságok névsora felküdésére utasított, ami a kedélyeket keserítette, a gyöngékre torturaszerű hatást gyakorolt, de legnagyobb ártalmára a hírlapirodalom ügyének volt.

Irodalomtörténeti szempontból szükségesnek látom két évi megengedett lapjegyzék tartalmát közölni, és pedig a második vagyis nyomtatott jegyzékből, mint ami az elsőt is magában foglalja. Az első csak kéziratban adatott ki s ezt az erdélyi főpostahivatal küldötte fel a kir. kormányzóhoz azon megjegyzéssel, hogy ilyen jegyzéket minden postahivatal évenként, vagy ha változás történt, fél évenként kapni szokott a bécsi legfőbb udvari hírlapkiadó hivaltaltól. A másik már nyomtatva jelent meg s úgy küldetett szét a főpostahivatalokhoz, a jegyzék alján megtartás végett közzétett kilenc pontból álló s az előfizetés módozatait magába foglaló értesítéssel, melyben a lapokra előfizetni kívánók panaszok kikerülése tekintetéből figyelmesekké tétettek: 1. Az újság megrendelésének legtovább december és június 15-ig meg kell tétetni s a levélnek a meghatározott előfizetési pénzzel együtt egész bizonyossággal Bécsbe megérkezni. 2. Az egy *) csillaggal jelzett újságok és irodalmi művek egész évre, a többiek fél évre, t. i. január 1-től június végéig és július 1-től december végéig fizetendők. 3. Negyedéves előfizetés sem bécsi, sem távoli vidéki előfizetőtől nem fogadtatik el. A távol lakó előfizetők újságaikat nyomtatott

boríték alatt veszik, az általok kijelölt cím alatt. Azok, kik oly helyeken laknak, hová naponként megy posta s lapjaikat naponta megkapják, fizetnek éven át 4 frtot, a hetenkint négyszer szétküldésért egy éven át 3 frtot, a napontai bepecsétlésért, ha kívántatik, egy évre 2 frt, hetenkint négyszeriért 1 frt 30 krt, kétszeriért egy éven át 1 frtot. 5. Ha a Bécsben lakók házaikhoz kívánják az újságokat küldeni, a naponkénti elküldésért fizetnek 4 frtot, egy éven át hasonló négyszeriért 3 frtot, kétszeriért 1 frt 20 krt. 6. Azon előfizetők, kik az újságjegyzékben kitett előfizetési pénzt nem a kellő mennyiségben küldik be, magoknak tulajdonítsák, ha újságaikat a hiány ki nem pótlásáig nem kapják. 7. Mint-hogy a literatúrai újságok és napilapok (*Journal*) vizsgálat alá tartoznak, megérkezésük napján nem adattatnak ki s nem küldetnek szét. 8. A bécsi cs. kir. legfőbb udvari postahivatal melletti fő újság kiadóhivaltól a lapnak elvitelére délelőtt 10-től 12-ig, délután 3-tól 5 óráig terjedő idő határoztatott meg, a külső előfizetőkre nézve pedig szerdát és szombatot, mint főpostanapokat, továbbá a vasárnapokat kivéve, délelőtt 10-től 12-ig, d. u. 3–6-ig. 9. A kiadóhivatal az újságoknak pontos kiadásáról és szétküldéséről gondoskodik; ha hibáján kívül még is megtörténnék, hogy valamely újság nem küldetik meg vagy nem adatik ki, ez esetben a hiányzó szám azonnal jelentendő, különben hosszabb idő után e hiány nem pótoltatik ki.

Önként értetik, hogy ezen módozatok kötelező

ereje a becsi legfőbb udvari postahivatal által az ausztriai örökös tartományok egész területére kiterjesztetett, a Magyar- és Erdélyországban levő postahivataloknál azonban ez országok illetékes udvari kancelláriája útján fogatosítottak.

A kormánynak a lapirodalomra egyfelül a censura, másfelől a posta útján való előfizettetés sokféleképp nehezítő, sőt terhelő rendszabályai által gyakorolt ezen kettős erkölcsi nyomását azért tartottam szükségesnek ismertetni, hogy e tekintetben mai messze előrehaladottságunk és a sajtószabadságnak a műveltség és civilizáció terjesztésében való nagy befolyása annál inkább kitűnjék; a külföldi és osztrák örökös tartományokbeli, valamint a magyarországi és erdélyi politikai és más lapokat pedig azért, hogy saját tudományosságunkat s műveltségünket amazokéval ez adatok alapján összehasonlítván: azt ami igaz a tényekben nyilvánul, önmagunknak önmagunk s mások előtt is megvallani ne vonakodjunk, mert a javulás útjára egyedül ezen önmegismerés vezet. Ebből kitűnik, hogy az osztrák örökös tartományokba és Magyarországra a kijelölt években járt 4 francia, 5 angol, 1 lengyel és 49 nagy-németországi német politikai újság és napilap, míg a belföldiek létszáma ez volt; az örökös tartományokban 6 olasz, 1 lengyel, 2 cseh, 19 német, Magyar- és Erdélyországban 1 magyar, 1 latin és 2 német nyelven írt politikai hírlap és napilap; – külföldi tudományos és gazdasági s más tárgyú újság, hírlap

és haviirat volt e szerint: 2 francia, 1 angol és 39 nagy-németországi; belföldiek az örökös tartományokban: 1 francia, 16 német, Magyarországon és Erdélyben egyetlen ily lap volt, a Schediusé, az is német nyelven írott. A Döbrentei által szerkesztett *Edélyi Múzeum* alapítása is ez időre esik, s bár magában becses, az általános ítéletet, ami rólunk az előadottakban mintegy kifejezve van, meg nem változtathatja. Ez adatok szerint a műveltségben és civilizációban az első hely a német, francia, angol és olasz nemzeteket illeti meg, s mi csak azután következünk a lengyel és cseh nemzettel.

Előttünk állnak tehát az okok, melyeknek egyenes következménye volt, hogy Erdélyországban szinte fél század alatt csak egy rövid életű magyar hírlap jöhetett létre. Az erdélyi magyarság írói: szerkesztők, munkatársak, levelezők Bécsben mint központban 2–3 magyar lapot tartván fenn részint maguk, részint anyaországi testvéreiktől segítette, ott művelték a magyar irodalmat, terjesztették nyelvünket, s az uralkodó székvárosában kívánták szolgálni a nemzet ezen ügyét. E fényoldalára azonban az akkori irodalmi viszonyoknak árnyat vet az, hogy a szűkebb kis hazában nyomtatásra vállalkozó magyar ember nem akadván, a magyar faj a közművelődés e hatalmas tényezője iránti nem érdeklődése miatt hátrányban maradt, a szász nemzetiségűektől felülmúlva, a pénz közéjük vagy Bécsbe vándorolt ki, minket szegényítve, amazt gazdagabbá és erősebbé téve.

E korszakbeli posta- és újságügyi minden közintézkedés azon tényt igazolja, hogy a bécsi császári kormány Erdéllyel mint kiskorúval bánt, az örökös tartományokkal egyforma közjogi viszonyban állónak tartotta, a legfőbb központi hatóságok a kir. főkormányshöz, néha alsóbb hatóságokhoz is megtalálásokat intéztek, s ha teljesíteni vonakodtak, az udv. kancellária és erd. főkormányshöz védelem helyett, az alkotmányos önállás sérelmével rászorította. Ily eset volt az, midőn a bécsi udvari postaügyi számvevőség azon célból, hogy az újságokból befolyó jövedelem mennyiségét megállapíthassa, felszólítván az erdélyi főpostahivatalt saját újságbevételei kimutatására s az nem teljesítvén: az erd. udv. kancellária azon évi február 24-én kelt udvari rendeletben meghagyta a kir. főkormányshöz: hogy azon főpostahivatalt azon engedetlenségéért komolyan feddje meg s szorosán utasítsa oda, hogy nemcsak az újságok jövedelméről kívánt kimutatást jelentés mellett azon udvari főpostai számvevőséghez azonnal küldje fel, de szükség esetében a kívánt fölvilágosításokat is maga vonogatása nélkül adja meg, – miről az értesítvén: április 27-én jelentette, hogy ő ezen kívánságnak még azon évi január 9-én évnyedes számadásainak azon számvevőséghez felküldése által eleget tett. A kir. főkormányshöz a jelentést tudomásul vevén: az országot az absolutismusnak kényére hagyta.

Így bánt a kormány a sajtóval is. Saját céljaira, a külföldi érdekében, mint alkalmas eszközt

felhasználta; de hogy az a nemzeti érdekeket erélyesen szolgálja, ellenére volt, s szigorú censurával és tilalommal akadályozta meg.

Ily viszonyok között ment át Erdély a XIX. század harmadik tizedébe.

VIII. A NEMZETI SZELLEM ÚJABB ÉBREDÉSI KORA. ÁLLANDÓ MAGYAR HÍRLAP ALAPÍTÁSA ERDÉLYBEN

A bécsi béke és Szent Szövetség leigázta Franciaországgal együtt a népeket is. Ferenc császárt nem érdekelték többé a nyilvánosság és a hírlapok. A francia izgatás megszűntével a hazai hírlapok és ellensúlyozó röpiratok terjesztésére többé nem volt szükség, a közérdekek helyére az uralkodók érdekei léptek. A censura teljes ridegséggel járt el tisztében, a laptilalom szigorúbbá lett, a politikai láthatár szűkre húzódott össze, úgy tetszett, mintha síri csend borult volna Európára. Erdélyben különösen elnémulni látszott minden nyilvános élet 1814-től 1821-ig. Ekkor a bécsi kormány germanizáló törekvései felébresztették a nemzeti szellemet. A kormány azonnal észrevette, és sietett önértékében hasznosítani. Bogdánffi Gábor kolozsvári postamester volt az első, aki *Erdélyi Hírmondó* cím alatt politikai magyar újság szerkesztésére és kiadására vállalkozott; kérését a királyi főkormányshoz április 23-án ajánlólag terjesztette az erdélyi udvari kancelláriához, mely az engedélyt

1821. december 21-én megadta oly módon, hogy a főlap hetenként egyszer jelenjék meg fél-fél íven, postai előfizetési díja, mint a *Siebenbürger Bothe* című német lapé, legyen 3 forint a birodalmon kívüli országokban, hol bélyegilleték fizettetik, e cím alatt egy évre 1 frt. 44 kr. fizettetvén. Ez újságba – mond a rendelet – csak az osztrák censura által átbocsátott külföldi tudósítások iktathatnak be, s minden számot be kell mutatni a könyvvizsgáló bizottságnak. A szerkesztési jog is a kiadónak adatott meg, s ez vele 1822. február 25-én közöltetett. Annak, hogy mikor indult meg, meddig állott fenn, s mikor szűnt meg, a közlevéltárakban nyomára nem találtam.

Négyévi időköz után 1826. március 20-án Méhes Sámuel, a kolozsvári ev. ref. collegiumban physika és mathesis tanára folyamodott *Heti Tudósítások* című magyar hetilap kiadhatásáért, éspedig hogy a közönség olcsóbban jusson hozzá, azt kérve, hogy amint a hetenként kétszer megjelenő nagyszebeni német újságért egy példánytól postadíj fejében 1 forint vétetik: ezen arány szerint az ő újságától csak 30 kr. vétessék, s lapja megjelenése az ország törvényhatóságaiiban kihirdetessék. A kérés a királyi kincstárhoz tétetett át, mely május 11-én azon tudósítással küldötte vissza, hogy a lapnak csak 30 kr-val díjazása meg nem engedhető, mivel a nagyszebeni német újság is hetenként csak egyszer jelenik meg s a *Magyar Híradó* postadíja

is nagyobb összegben szabatott ki. Ez akadály a lap megjelenését lehetetlenné tette.

Ugyanez évben augusztus 15-én Kis-Szánthói Pethe Ferenc, korábban Bécsben a *Magyar Kurír* szerkesztőtársa néhány érdeemes hazafi unszolására kért engedélyt *Hazai Híradó* című, hetenként kétszer egy-egy íven, gazdasági toldalékkal bővítve megjelenendő magyar politikai lap kiadására, melynek tárgyai: 1) politikai válogatott esetek és történetek bel- és külföldről, kivált pedig a keleti és déli szomszéd országokból; 2) felsőbb rendelkezések, idézések, személyleírások, haszónbérek, árverés sat. A *Toldalék* vagy a felélesztendő *Nemzeti Gazda* tárgyai: gazdasági, kereskedési, technológiai s más tanulságos értekezések, melyek egy vagy két árkusónként mellékeltenek, úgy, hogy egy éven át legalább 26 árkust tegyenek, ígérve, hogy ha pártolás lesz, képek és rajzok sem maradnak el; ára egész évre 12, fél évre 6 frt. A királyi főkormányshék készségeel adta meg az engedélyt, mint oly vállalatra, mely a nemzet mívelődésére irányul s a hivatalos körozvények kinyomtatása által a kormány érdekét előmozdítja s a kincstárnak is sok költséget takarít meg. A lap vizsgálójává Szabó János apát-kanonok s annak lemondásával Ajtai László királyi főkormányshéki titkár neveztetett ki: 1827. január 1-i megjelenése kihirdtetett.

Ugyanazon kiadó november 23-án a lap évi postadíját 3 váltó forintban kérte megállapíttatni 3 pengő forint helyett. A királyi főkormányshék ajánlólag írt a királyi kincstárhoz, indokul fel-

hozván, hogy Pethe a királyi főkormányshéz beleegyezésével, a közjó tekintetéből adja ki újságát, a kormányi kihirdetéseket díj nélkül nyomatja és így hivatalos jelleggel bír. A kincstár felírt a bécsi udvari kamarához, mely más újságok példájára minden egyes példánytól 48 kr. fizetését határozta. Nemsokára ezután a hírlap szerkesztője azt kérte a királyi főkormányshéztól, hogy neki újságát és annak mellékletét saját betűivel nyomtatni engedjék meg, amit április 18-án kelt rendeletben meg is nyert oly feltétellel, hogy a kormányi hirdetéseket tartozék ingyen nyomtatni, s másféle művet vagy hirdetéseket ne nyomasson közkereset alá vetetés büntetése alatt.

Két évvel később gróf Bethlen Imre történeti tárgyú időszakí iratot szándékozott kiadni, melynek tervét és indokát engedélyért való folyamodványában részletesen kifejtette. Látván – így szólott érdekes programjában –, hogy a magyar történetírók műveikben az erdélyi eseményeket csak annyiban említik, amennyiben azok Magyarország történeteire befolyással voltak, sőt azt is gyakran hiányosan teszik, holott a nemzeti fejedelmek alatt Magyarország történetei Erdélyével gyakran szorosan összefűződtek, s így ezeket sem az anyaország írói nem méltatják eléggé, sem Erdélynek magyar nyelven írt története még eddigelé nincs, ami pedig mindkét országra nézve szükséges és kívánatos lenne, azért, mert csak így jöhet létre az egy korona alatt egyesített két országnak és az

egész magyar nemzetnek, történetének és nemzetiségének méltó emlékoszlopa: ezen cél elérése, a nemzeti nyelv öregbítése és a magyar olvasás elősegítése végett egy hónapos írás kiadására határozta el magát *Magyar Klió* cím alatt, melynek tárgyai lennének: 1. erdélyi és m.-országi kiadatlan oklevelek, levelezések, a latinok helyes fordításban, megjegyezve, melyek? honnan vétettek? más szükséges felvilágosító jegyzésekkel együtt. A birtokosok leveles-ládáiban a történetírás számára, sok hasznos levél van, mit azok nem vonnának meg. 2. Vannak mind a magyar királyok, mind az erdélyi fejedelmek korszakából oly történeti leírások, melyek oklevelekkel világosítva szintén hasznosak lennének. 3. Ide tartoznának a küludvari s más hatalmasoknál volt magyar követek jelentései. 4. Az erdélyi 3 nemzet országgyűlései s azokban hozott végzések leírásai, az okokkal és környülállásokkal együtt. 5. Erdélynek együtt, vagy a megyéknek, városoknak külön a királyok és nemzeti fejedelmek alatti korszakból polgári és katonai, úgy kereskedési, gazdasági, nevelési és tudományos vagy topographiai szempontból megismertetése, az akkori társasélet, vendégségek, lakodalmak, háztartásmód, ruházat sat. felvilágosítására szolgáló leírások és oklevelek. 6. Erdélyi polgári, egyházi és katonai állású nevezetes emberek rövid életrajzai. 7. Erdélyi emlékkövek, feliratok ismertetése. 8. Az erdélyi magvaszakadt nemzetségek történetei okleve-

lekkel világosítva. 9: Erdélyi várak, várromok, erősségek, helységek története, I. József-ig.

Ezen cél elérésére a királyi főkormányzástól 1829. január 13-án kelt beadványában engedélyt kérvén: ez január 15-én ajánlólag az erdélyi udvari kancelláriához terjesztette fel, mely a bécsi udvari legfőbb rendőrhatalósággal közölvén, az azon észrevétellel küldötte vissza, hogy a kérdésben különösen a vállalkozónak erkölcsi jelleme és hivatottsága felől a kancellária illetékes határozni. A kancellária ennek folytán a királyi főkormányzást oda utasította, hogy gr. Bethlent szólítsa fel az iránt: minő anyagról rendelkezik immár kitűzött céljára nézve, azokat a királyi főkormányzást megvizsgálás végett mutassa be, mely e nyilatkozat és előkészületi adatok méltatása mellett tegyen az udvarhoz kimerítő tudósítást. A királyi főkormányzást ezt teljesítés végett május 29-én közölte gr. Bethlennek, aki jelentését október 22-én tette meg, mel-
lékelve a nyomtatásban is kiadott *felhívást*, melyben hivatkozólag Magyarország nagylelkű áldozataira, melyeket az a nemzeti nyelv és tudományosság előmozdítására tett, erdélyi honfitársait buzdítva kérte fel áldozatra és munkára, hogy a nemzeti tudományosság ott is előmozdítassék. A tartalmat a már ismertetett 9 pontban adta elé. Anyagi oldalára nézve úgy nyilatkozott, hogy az meg fogott volna jelenni holnaponként 8-adrétkben az enyedi kollégyom betűivel 6, legfeljebb 8 íven, a kiállítást olcsóbban adhatás végett díszesnek, de nem költségesnek tervezte,

nyerekedési cél nem forgott fenn, lettek volna évenként 50 forintot fizető *segedelmező tagok és munkás tagok*, kik magyar nyelven jól írnak s az ügyért ez áldozatot megtették volna. A segélypénz az előfizetés netaláni hiánya pótlására, a könyv olcsóbbá tételére, később némi tiszteletdíjra, a fölösleg történeti pályadíjakra fordítatott volna. Mindkétféle tagok Hegedűs Sámuelnél jelentkezésre – írásban vagy szóval – felhívtak. Mihelyt elegendően jelentkeztek, a *Magyar Klió* megindíthatása végett engedélyért a gróf folyamodott volna felsőbb helyre.

Felvilágosító nyilatkozatában a gróf mindenekelőtt a kérdés múltjával ismertette meg a királyi főkormányshéket. Nem új gondolat ez – úgymond –, s nem első kezdet, hogy a hazai történetírók okleveleket gyűjtenek s adnak ki. Magyarországon régebben Katona, újabban a nádor rendeletéből a két Kovachich tette, akik Erdélyt is beutazták, oklevélgyűjteményeiket kiadták, s törekvésök semmi akadályra nem talált a felsőbbség részéről. 1791-ben Erdélynek országgyűlése végezte el az ország történeteire tartozó oklevelek kiadását, maga gr. Bánffy, a kormányzó alkotott evégre társaságot¹⁰, amit nem tett volna, ha a felség is azt nem javasolta volna. Midőn ő a *Klió* kiadására törekedett, sem újat nem tett, sem gyanúsíthatót. Bővíteni akarta a *Klió* tárgyait, de csak azért, hogy általa a hazai történetek kidolgozását könnyítse; a mostani uralkodás érintve sem lett volna. Például idézte ily című művét: *Második Rákóczy György Ideje*,

ami a *Klió* számára volt írva, s reméli, hogy benne nincs semmi botránkozató. Nyomtatásban kiadott felhívását bemutatta felsőbb helyeken és más sokaknak, abból az irány tisztán látszott, hitte, hogy hazafiúi igyekezete pártfogásra talál.

A bécsi legfőbb udvari rendőrhatóság jegyzékiratának *első* ágára, hogy képességét és jellemét a kormányzék és erdélyi udvari kancellária ítélje meg – úgy nyilatkozik, hogy oly érzéketlen nem lehet, hogy annyi lényeges ügyben tett közszolgálatai után e kérdésnek csak föltevését is méltó fájdalommal ne vegye. A *másodikra* nézve, hogy kiadandó könyve anyagát vizsgálatra terjessze fel: nézete az, hogy egy folyóiratnak, melyet hónaponként adnak ki, s nem a kiadó egyedül dolgozza, tárgyai és anyaga előre egybegyűjtessenek, e munka természetével nem egyezik meg; ha a munka némely része készen is volna, akkor is az idő és tér s más tekintetek határozzák meg, mi mikor adassék ki. Ezt a kívánságot tehát annál kevésbé teljesítheti, minthogy az egész *Klió* kiadásának ily bizonytalanságában még senkitől munkát be nem vett; de ha a kiadás létesült volna, a censura minden darabot megvizsgálhatott volna. Magyarországon a *Minerva* ily okleveleket s tudósok biographiáit adja ki, s mégis senkinek eszébe nem jut, hogy a helytartótanácsához bekérjék előre megvizsgálás végett, hanem a szokott vizsgálat után történik a kinyomatása. Ő a *Kliót* nem nyereszkedésből akarta kiadni, a közjóért akart volna tenni lehetőségéhez képest; de hogy lelkiismerete csendes

bizonyítása szerint öfelségének híven tett sok szolgálatai után magát balvélekedésnek s ártatlan törekvésért félreismerésnek tegye ki, azt nem akarja, s hiszi, hogy ezt a királyi főkormánysház is át fogja látni.

Ezen nyilatkozatát tehát – úgymond – nem azért, mintha a *Klió* kiadhatására a szabadságot újból kívánná, minthogy magára nézve abból úgyszemmi haszon nem következik, tehát őt személyesen nem érdekelheti, csak a történelmi tudományosság előmozdítása lévén a cél: hanem hogy mind a felséges udvari kancellária, mind a cs. kir. legfőbb udvari rendőrhatalóság kérése indító okaival és a környölállásokkal bővebben megismerkedhessék, felsőbb helyre juttatni kéri.

A királyi főkormánysház december 7-én visszaírta, hogy a legfőbb udvari rendőrhatalósági jegyzékiratban kifejezett nézetek és elvek oly általános vizsgálati szabályokat illetnek, melyek szerint egy vagy más időszaki irat ki- vagy ki nem adhatása megítélendő; de az ő erkölcsi jellemére és tett szolgálataira, melyek mind a királyi főkormánysház előtt, mind felsőbb helyeken kedvezően ismeretesek, nem vonatkoztak; ennél fogva a királyi főkormánysház reméli, hogy a gróf azon teljesen meg fog nyugodni. Újabban is felkérte tehát az iránt határozott nyilatkozásra: akarja-e kiadni ezen kívánatos és hasznos munkát, vagy nem.

Látszik, hogy a királyi főkormánysház kívánta az erdélyi udvari kancellária által gr. Bethlen

aristocraticus gyöngéd érzelmén és loyaltásán ejtett sérelmet jóvátenni; de ő – nyilatkozataiból tisztán kivehetőleg – el volt határozva szándékáról lemondani, s hogy azt valósította is, mutatja az, hogy sem további feleletének, sem erre vonatkozó más tárgyalásnak nyoma a közlevéltárakban nincs. Hihető, s nem is lehet csodálkozni rajta, hogy e bizalmatlankodó, sőt faggató és egészen szokatlan eljárás őt szép céljától végképp elidegenítette.

Három évvel ezután, 1832-ben, Szilágyi Ferenc ily cím alatt adta ki becses történelmi zsebkönyvét s tizenhárom év múlva *Múlt és Jelen* című politikai-történelmi hírlapját; de hogy gróf Bethlen Imre meghiúsult vállalata volt-e az elsőre hatással, állítani nem fogja, aki az előszót és tartalmat megolvassa; a másodiknál van valami rokonság, de nem a főlapban, ami politikai tárgyú volt, hanem a *Hon és Külföld* című mellékletben, melynek körvonalai élénken emlékeztetik az olvasót az érintett vállalatra, de én ezt is az eszmék esetleges találkozásának hiszem; ellenben arról meg vagyok győződve, hogy a Nagyajtai Kovács István és gróf Kemény József *Erdélyország Történelmi Tára* című rendkívül becses vállalata¹¹ az alapeszme, előszó, beosztás és tárgyak feldolgozása tekintetében gróf Bethlen *Kliójával* egészen azonos. S ha e vélemény áll, akkor a kitűnő tudós és író gróf nemes törekvése nem veszett el egészen és nyomtalanul, sőt eredményében hasznos volt történetirodalmunkra nézve.

Így hiúsult meg a sokfelé szakadozott érdekű kis hazában e dicséretes és a magyar történetírással nézve sok hasznot ígérő vállalat is! Komolyabb irányú ismereteket terjesztő magyar lap még most sem jöhetett létre. Sőt alig háromévi fennállás után, előfizetőinek csekély száma miatt, a *Hazai Híradó* is ingadozni kezdett, részint a censura szigoráért, mely a közönséget inkább érdeklő cikkek és tárgyalások közlését nem engedte meg, részint azért, mert az ingyenhirdetésekkal a kiadóra szerfeletti munkát és költséget rótt. Például idézek egy megyei közlésből támadt kellemetlen hivatalos tárgyalást.

Az *Erdélyi Híradó* 1831. február 12-i számában Nagykárolyban január 24-én tartott Szatmár megyei évnegyedes gyűlésről br. Weselényi Miklós félhasábnyi tudósítást közölt, melyben gr. Károlyi György megyei követnek az országgyűlésen való hazafias magatartásáért a megye köszönetét fejezte ki, s a követi jelentést kinyomatni határozta; gr. Károlyi pedig követi napidíjait a megyei szegénységnek ajándékozván: a megye ezért köszönetet szavazott; ugyanakkor az újoncozásra nézve a kötéllel fogdosás vad szokása mellőzésével azt határozta, hogy jövőben az újoncsorozás sorshúzással menjen végbe. Ezért az író, a szerkesztő, kiadó, sőt a censor is kemény felelősség alá vonatott, hosszas tárgyalás indult a királyi főkormányzatszéknél és udvari kancellárián, aminek vége az lett, hogy mindenik megfeddett s jövőben ilyek közlésétől eltiltattak.

A lap ingyenhirdetéseire is akkor fordult elő egy kellemetlen eset.

Szintén 1831. március 12-én kelt királyi főkormányshéki rendelet által a kiadó rászoríttatván, hogy a kormányshéki hivatalos hirdetésekét engedélye értelmében díjmentesen tegye közzé: Pethe elkeheredett, s a kolozsvári tanács előtt május 17-én úgy nyilatkozott, hogy miután neki csak 120 előfizetője van, s a királyshéki főkormányshék egyedül való éjjeli-nappali barom (így!) munkáját figyelembe nem vette, meghajlik ugyan parancsolata előtt, s ha a hirdetésekét kivonatban, röviden, készen küldik be, közli június utolsó napjáig, de kijelenti, hogy akkor meg fog szünni a *Híradó* kiadásától; mit a tanács azon véleménynyel terjesztett fel, hogy jó lenne az ily közlésekért – mint más országokban is szokásban van – a laptulajdonosnak díjt fizetni s legalább annyiban rajta segíteni; de a királyshéki főkormányshék a javaslatot nem fogadta el, hanem a jelentést egyszerűen tudomásul vette. Ekkor Pethe Deáki Filep Sámuellel szövetkezett, és július 2-án beadott folyamodványában kérte a királyshéki főkormányshéket: engedné meg, hogy az *Erdélyi Híradót* ezentúl ketten egyesített erővel folytathassák oly módon, hogy ha Pethe meghalna, vagy igen elaggott vénség miatt a lap szerkesztéséről lemondani kényszerülne, a szerkesztés joga egyedül Deákira menjen át, az 1826-i engedély föltételei mellett, mit a királyshéki főkormányshék július 14-én meg is engedett; de mielőtt a szerződés életbe lépett volna, Deáki a

Magyarországon uralkodó cholera miatt Becsből Erdélybe vissza nem térhetvén: Pethe Méhessel lépett új egyességre, ketten kérték a folytatásra az engedélyt, s az időközben meghalt egyik vizsgáló, Ajtai László helyett másnak kineveztetését. A királyi főkormányshék az engedélyt október 12-én megadta, vizsgálóvá br. Naláczi József királyi főkormányshéki tanácsost nevezte ki, egyszersmind az időközben censorrá kinevezett egyik szerkesztő, Méhes, az előtte ismeretes szabályok szigorú megtartására utasított.

Meghalván nemsokára Pethe Ferenc, társa, Méhes, kérte, hogy miután a lap kiadási joga a Deákival s utóbb vele kötött szerződés értelmében rá szállott, az nála hagyassék meg s neveztesék ki új vizsgáló. Érdemleges választ nem kapott, de vizsgálóvá gr. Degenfeld Ottó királyi főkormányshéki titkár kineveztetett, oly meghagyással, hogy maga is censor lévén, a szabályokat megtartani igyekezzék. Alig néhány nappal ezután megújította a lap átengedése iránti kérését, bizonyítékokkal is kellően felszerelve, melyekből kitűnt, hogy Méhes a hírlapkiadás jogát Pethétől a sajtóval együtt megvette, ezt a kormányshék helybenhagyta, a szerkesztést egyedül vitte, a költségeket fedezte; semmi akadály nem forog tehát fenn – így szól a határozat –, hogy ő a lap szerkesztőjének ismertessék el s a szerkesztés joga neki engedélyeztessek. Eközben br. Naláczi Bécsbe udvari tanácsossá, gr. Degenfeld K. Szolnok megyei főispánjává neveztetvén ki: helyettük vizsgálókká Sebes Antal királyi

főkormányiszéki tanácsos és titkár Balássy Gergely neveztetett ki.

Csaknem fél század tűnt el az erdélyi magyarságnak egy politikai lap állandósítására irányuló küzdelmei alatt. – Mindent megkísérlett, más meg más alakban kívántak célt érni különböző társadalmi állású egyének, de állandót alkotni sem a magyar, sem a román nem volt képes. E küzdelem közt a *Magyar Kurír* és *Magyar Merkurius* erdélyi írói és szerkesztői, kiknek munkásságát az előbbieken ismertettem, a közmunkásság teréről lassankint letűntek, a magyarországi 1825-i reformországgyűlés nagy fontosságú törvényei, a gróf Széchenyi műveiben nyilvánkozó nemzeti szellem erős fuvallata elosztván a külföld varázsát, régi vonzerejét Bécs is elvesztette. Mintha önmagához s önmagába tért volna vissza a nemzet. – Az erdélyi írók és olvasók szükségét kezdték érezni annak, hogy mint (Magyarországnak) tüzetesen irodalomnak élő tudósai és írói, politikai, ismeretterjesztő és oktató mulattató lapjai és folyóiratai vannak az ország szívében, fővárosában: úgy a tőle elszakadt, politikailag elszigetelt és csaknem külön nemzeti életet élő, külön küldetést teljesítő erdélyi magyarságnak is, saját fővárosában, Kolozsvárra lennie kell íróinak, külön lapjának és helyi hírlapirodalmának. Pethe Ferenc az utat kijelölte, olvasóközönséget és sajtót, hozzá munkás és írói erőt teremtett, meggyőzte honfitársait arról, hogy az erdélyi magyarságban van életképesség és önművelési hajlam, s némi áldozattal és dolgoz-

va egy lap fenntartható. E lehetőséget Méhes hív polgári érzése, közügyszeretete, áldozatkész-
séggel párosult okos számítása teljes bizonyos-
sággá változtatta. Ő lapjának szebb alakot adott,
munkatársakul a legkitűnőbb nevű írókat nyerte
meg, külföldi hírek mellett a hazai politika és re-
form némely eszméit programjába felvette. Az
1830-ban elkezdődött megyei és székely szék-
gyűlések a honfiúi érzelmeknek új lendületet
adtak, a költők lelkesítő lantja a négy folyam és
hármás halom között megszólalt, s a nemzet régi
dicsőségét s a jövő reményeit, a haza búját és
örömét zengő dalok túl és innen a hegyeken
mind erősebb és erősb visszhangra, találtak a
szívekben; Magyarországon újabb meg újabb
lapok keletkeztek; báró Wesselényi Miklós, a
báró Kemények, gr. Telekiek, gr. Bethlenek
megyéről megyére jártak az alkotmányon ejtett
sérelemk orvoslatát indítványozva és sürgetve;
Szász Károly jogtanár, a nemzeti jogok bátor
hirdetője, az enyedi Dózsa Elek, a hírneves
székely szónok a marosvásárhelyi ev. ref. col-
légiumokban hazafias szellemben kezdték hir-
detni a magyar közjogot; terjesztve a kor új
eszméit, a politikai szabadság, gyűlésjog, hiva-
tal- és birtokképeség egyéni jogát, szóval: a
politikai élet megélénkült s az egyetemes mozga-
lom a hírlapoknak addig nem ismert vonzerőt és
új érdeket adott. A közműveltség tényezőiben
felismerhető volt a hajlam társadalmi és politikai
nagy átalakulásokra. Méhes lelkében éltek a kor
magasb eszméi s azon szép hivatás, hogy azok

megvalósulásának a kis országban fő eszköze lapja legyen, feddhetetlen polgári jelleme, független állása, tekintélyes vagyona következtében csaknem keresetlenül esett osztályrészébe. Szeretetreméltósága s elveinek mérsékeltége kedveltette őt a kormány és aristocratia köreiből, s az, hogy ő különösen a gróf Rhédey-Mikó háznál oly nagy kitüntetésben részesült, a pártok, polgárság, a nép és ifjúság előtt is tiszteletet szerzett neki, s szavának befolyást. Amit Hochmeister 40 év előtt Nagyszébenben a fejedelem felhívására, a magyar aristocratia, a kormányzók és szász nép segélyével annak érdekében tett meg, a *Siebenhürger Bothét* megalapítva, azt az erdélyi magyarság javára s a két ország érdekében Méhes saját erején és hazafisága által egyedül vitte ki. E derék embernek köszönheti Erdély, hogy végre magyar *Erdélyi Híradója* állandósított és magyar *hírlapirodalma* lett.

IX. A FEJLŐDÉS KORSZAKA. MÉHES HÍRLAPIRODALMI HATÁSA

A Méhes lapjainak állandósága az erdélyi magyarság önbizalmát fölébresztette, a közérzületben azon erős változás történt, hogy mindenki belátta annak szükségét, hogy a sajtó a napi kérdések s politikai eszmék közlönyévé, a közgondolkodás tényezőjévé legyen, s azontúl senki sem vonakodott a cselekvés és áldozat rá háruló részét elvállalni. Méhes érdemei mérlegét

magasra emeli az, hogy a magyarság kebelében kifejlett hírlapi és társadalmi mozgalom azonnal kihatott a szász és román nemzetiségű honlakókra is. Egymás után ébredt fel mindkettőnél a hírlapalapítás vágya. Előbb Brassóban indult meg a második német, csakhamar egy magyar és az első román hírlap; azután a görög katolikus püspök, Lemény János is Balázsfalván a második román hírlapot alapította meg. Az eddig kettőt is fenntartani alig képes Erdély nagyobb központjain több helyt egymás után a szabadság, a politikai jogok és közműveltség terjesztésének számos közegei lettek. Már az 1830–1840-es évek időközében Kolozsváratt és Brassóban négy magyar¹², két német és egy román hírlap terjesztette az ismereteket és világosságot, mívelte az eddig kevésbe vett polgárságot és teljesen mellőzött népet.

Első volt a Brassai Sámuel által alapított *Vasárnapi Újság*, melynek programja egy eddig sohasem hallott célt, a szegényebb sorsú és kevésbé művelt népnek művelését tűzte ki, melyet a természethistóriából, földrajzból, kiváltképpen pedig a mezőgazdaságból a nép felfogásához alkalmazott oly ismeretek közlése által kívánt elérni, melyek az alacsonyabb sorsú s főleg földműves embereknek szükségesek és hasznosak, közbe-közbe a legújabb politikai eseményeket is belevegyítve. A királyi főkor-mányszék az üdvösnek talált szándékot elő-mozdítani akarva, az engedélyt rá az 1833. évi december 18-i 12856. sz. a. megadta oly módon,

hogy az hetenként egyszer jelenjék meg egy 4-edrét íven, a szerkesztő az 1812. évi könyvvizsgálati szabályzatot szem előtt tartsa, vizsgálókul Sebes Antal királyi főkormányiszéki tanácsos, Malom Zsigmond és Lészai Lajos titkárok neveztek ki, a szerkesztő köteles volt a kormány hirdetéseit díjtalanul kinyomatni, a kincstári díj 14 krajcárban, az előfizetés egész évre 1 frt. 20 kr-ban állapított meg, a lapot a vizsgálóknak előre be kellett mutatni s egy példányt az erdélyi udvari korlátnokszághoz felküldeni. Ez engedély az udvari kancelláriának is feljelentetett.

Brassai előbb a királyi lyceum és ev. református kollégyom nyomdafelügyelőivel akart a nyomtatás iránt szerződni, de nem sikerült. Méhes szívésségéhez folyamodott tehát, s vele lépett szerződésre oly módon, hogy ő négy éven át a lapot kinyomatja, ha a királyi főkormányiszék abba beleegyezik. Ez azon indoknál fogva, mert a más két nyomda nem vállalkozott, s azon feltétellel, hogy Méhes nyomdai kiváltsága értelmében az *Erdélyi Híradón s melléklapján* és a *Vasárnapi Újságon* kívül semmiféle más munkát ne nyomhasson, 1834. február 24-én költ rendeletében megengedte, s ezt az udvari kancelláriához is följelentette. Mielőtt ez a kérdésben határozott volna, február 26-án tudósítástételt rendelt az iránt: mily alapon nyugszik a királyi főkormányiszékek ily engedélyeknek felsőbb helybenhagyás előtt megadási joga. Mire az azon évi december 30-án azon felvilágosító jelentést tette, hogy a királyi főkormányiszéki levéltárban

nincs oly rendelet, mely jogot adna arra, de a kormányzók e jognak mindig gyakorlatában volt. A legelső erdélyi lapot – a *Siebenbürger Bothét* – illetőleg nincs nyoma a levéltárban, hogy az engedélyt a felség adta volna, de az azután Pethe által 1826-ban alapítottat a királyi főkormányzók engedélyezte, anélkül, hogy az erdélyi udvari kancellária az ellen észrevételt tett volna, sőt egy később, 1829-ben költ rendeletben az udvar e jogot nyilván elismerte azáltal, hogy némely elveket állított meg, melyekhez a lap kiadási engedélyadás eseteiben magát tartsa.

E felvilágosításra csaknem két év múlva, 1837. szeptember 21-én adatott ki az udvari elhatározás, melyben legfelsőbb parancsra – mint a rendelet szól – visszairatott, „hogy állván az, hogy a királyi főkormányzók a szerkesztőknek erkölcsi jelleméről s józan politikai elvéről meggyőződést szerzett, és azon föltevés mellett, hogy az újságnak főleg irányára és szellemére szigorú éberség lesz fordítva és semmi megengedtetni nem fog, ami a kormány és fennálló igazgatási forma iránt gyűlölséget gerjesztene, végre azon föltétel alatt, hogy a szerkesztő figyelmeztessék arra, hogy ha ezen szabályelvektől eltér, engedélye visszavonatik, a már megadott engedély legfelsőbb helyen tudomásul vétetik, azon hozzáadással, hogy minden erdélyi lap szerkesztőire nézve mondassék ki az, hogy ha ezen föltételeket megszegik, engedélyük visszavonatik, jövőben pedig a lapkiadási engedélyt őfelségétől kell kérni s azon alkalommal mind a szerkesztő, mind

a főbb dolgozótársak jelleméről és politikai gondolkozásmódjáról hiteles tudósítás, lapprogram s egy vagy több szám lesz felterjesztendő, hogy így annak követendő irányát megismerni lehessen.”

E szigorú felsőbb rendelet gróf Bethlen Elek királyi kormányzéki tanácsosnak és Lészai Lajos titkárnak mint lapvizsgálónak is megküldetett.

Kolozsvár példája Brassót is cselekvésre bírta. Hessen választófejedelemségből, Bodenheimből beszármazott Gött János nyomdatulajdonos 1834. január 22-én engedélyért folyamodott *Siebenbürger Wochenblatt* című, hetenként kétszer, vasárnap és szerdán fél-fél íven megjelenendő politikai hírlap s a szintén hetenként megjelenendő *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde* című melléklap kiadhatása végett. Ez a Schobeln Ferenc senator nyomdáját vette meg, mely Erdélyben legrégebb, a nyomdászatban kitűnően járatos, nyomtatott német és oláh könyveket, a közönség őt sürgetően kérte, a tanács az ottani közönség nagy számánál fogva szükségesnek mondotta, mely éppen ezért fenn is fog állhatni; programjában a kiadó a tartalomról úgy nyilatkozott, hogy az első lap hazai és a bécsi újságokból vett híreket közöl, a 2. lapon mulattató elbeszéléseket és adomákat, a 3–4. lapon adás-vevési hirdetéseket sat., minden hónap végén a városban történt kereszteléseket s esketéseket és halottak neveit; árát 1 forint 20 kr.-ban szabta meg, s mihelyt 180 aláírója lesz,

engedélyért folyamodását megígérte, amit most teljesített. Nem lévén a programban semmi olyan, ami az 1812-i vizsgálati szabályzattal ellenkeznék: a királyi főkörmányszék december 30-án költ rendeletében az engedélyt megadta s a kiadót a fennálló szabályok megtartására, egy példánynak az erdélyi udvari kancelláriához felküldésére utasította.

Gött 1837. [évi] lapját oláhul is kinyomtatván: a brassói könyvvizsgáló hivatal július 27-én a királyi főkörmányszéknek jelentette, s minthogy utasítása erre nézve nem volt, azt és az oláh nyelvet teljesen értő vizsgálót kért. Ez az ügyet az udvarhoz terjesztette fel, honnan szeptember 20-án azon rendelet érkezett, hogy miután lapkiadásra engedély csak legfelsőbb helyről kérhető s a királyi főkörmányszék 1834. [évi], a német lap kiadhatása iránti engedélyében nem volt említés arról, hogy az oláhul is ki fog adatni, tegyen jelentést: kitől nyert engedélyt Gött lapjának oláhul is kiadhatására. Schnell ügyvédnek pedig, aki a vizsgálatot végzi, erkölcsi jelleméről és politikai gondolkozásmódjáról szintén nyilatkozzék. A brassói tanács a szerkesztőt kikérdezvén: úgy nyilatkozott, hogy ő oláh hírlapot sem korábban nem adott ki, sem most nem ad ki, hanem néhány lapot csak azért nyomatott, hogy ha engedélyt nyer, előfizetők szerzésére használja. Schnell ügyvédnek vizsgálatnál megbízatásáról pedig semmit sem tud. Ez eredményt a királyi főkörmányszéki elnökség szeptember 16-án 1837-ben az udvari kancelláriának megírta, s

onnan január 24-én 1838-ban azon rendeletet kapta, hogy amint a szerkesztőnek már meg van engedve, hogy lapját német és magyar nyelven is kiadja: úgy most annak oláhul kiadására engedély adatik, oly föltétellel, hogy a fennálló szabályokat tartsa meg, egy példányt az udvari kancelláriához mindig küldjön fel, a vizsgálattal pedig a főkormányszéki elnökség felelet terhe alatt oly egyént bízson meg, akinek erkölcsi jelleméről, józan politikai gondolkozásáról meg van győződve. Önként következik, hogy az így megvizsgálva kiadott hírlapok a posta útján a kiszabott árért külföldre is elküldhetők.

Ezen rendelet teljesítéséül a tanács a lap megvizsgálásával Wenczel József Brassó vidéki bírót bízta meg, amiben a királyi főkormányszék és udvari kancellária megnyugodott. Mihelyt Gött lapja ügyét így elrendezte, folyamodott lapjának a bécsi udvari legfőbb postaigazgatóság által kiadni szokott hírlapjegyzékbe (Post-Tariffe) beiktatása végett, hogy arra minden cs. kir. postahivatalnál előfizetni lehessen, amit azon évi október 24-én kelt udvari rendeletben meg is nyert.

Ezzel lényegében egyezőleg, de részleteire nézve kimerítő alaposággal adja elé a tudós Baritiu az erdélyi első oláh lap genesisét, mit idézett levele után egész kiterjedésében közlök mint hírlapirodalom-történetünk igen becses adalékát.¹³ A legelső erdélyi oláh időszakos lap – úgymond a *Foia Duminecci* (Vasárnapi Lap) nem politikai, de kizárólag szépirodalmi képes hetilap volt, a

németországi *Pfennigmagazin* mintájára alakult, s szerkesztője, Barac János, a brassai tanácsnál oláh nyelv fordító volt. Ugyanezen 1837. év július havában Orgidán Rudolf és Gött János felhívására Baritiu György életbe léptette a *Foia de Septemana* című, 4-edrétben megjelent első oláh politikai hetilapot; de csak két számot adhattott ki, mert nem lévén engedélye, a cenzorok betiltották; folyamodás következtében azonban megnyervén: 1838-ban ugyancsak ő megindította a *Foia pentru Minte Inima si Literatura*, című, 4-edrétű heti irodalmi lapot, s még azon év március havában a *Gazeta de Transilvania* című politikai hetilapot, mely 1842-n innen hetenként kétszer jelent meg. Eleinte mindkét lap ára évenként 5 forint volt convertibilis pénzben, azután 8 forint. Az első évben volt 300 s néhány előfizetője, ami lassanként 800-ra szaporodott, ami az akkori időben nagy szám s különös pártolás jele volt. Mindkét lap szerkesztője 1838 január havától 1848-ig maga az alapító volt.

Négy évvel később, 1838-ban első (1834. évi) engedélye s az 1812-i könyvvizsgálati szabályzat alapján, főleg Kovács Antal brassói apát-kanonok buzdítására Gött magyar politikai lapot is kezdett kiadni *Erdélyi Hírlap* cím alatt, *Multatató* szépirodalmi irányú melléklappal, hetenként fél-fél íven kétszer, az első szám január 4-én 1838-ban jelent meg, szerkesztője Köpe János brassói ágostai evangélikus gymnasiumi magyar nyelvtanár volt, második 1839-ben, Veress György ügyvéd. Minthogy jóakarói közül sokan

szükségesnek látták az általános engedély mellé különöset is kérni, ő a királyi főkormányshoz az iránt jelentést tett, s hogy kérése teljesített is, kitűnik az erdélyi udvari kancellária 1838. január 24-én 1893. sz. a. kelt leiratából, mellyel a német hírlapok oláhul is kiadhatása engedélyezése azzal indokoltatik, hogy a kiadó lapjának már magyar nyelven kiadására is fel van hatalmazva. Azonban a magyar lap kétévi fennállás után megszűnt, mint ma is élő utóbbi szerkesztője engem értesített, részvét és dolgozó-társak hiánya s a kiadó dologkönnyevése miatt.

A brassói nem egyesült oláhság részére 1838. január 24-én nemzeti nyelven kiadandó újság engedélyezése arra bírta Lcmény János fogarasi görög katolikus püspököt, hogy ő is hívei részére egyházközpolitikai és tudományos tárgyú újság kiadására engedélyt kérjen. 1838. augusztus 1-én kelt kérelmét a királyi főkormányshoz ajánlólag terjesztette fel az udvarhoz, honnan azon meghagyással küldetett vissza, hogy legelsőben szükséges annak tisztába hozása: mi azon lapot kiadni akaró társaság terve, célja, szándéka, ki lesz a felelős szerkesztő, olyan-e ez, akinek politikai gondolkozása biztos adatokból ismeretes, ki vizsgálja meg? Feltűnő az is, hogy a püspök az egyesültek részére kérte az engedélyt, egyebek közt azon indoknál fogva, hogy a nem egyesülteknek már van hírlapja; pedig mikor a brassói oláhságnak engedély adatott, szó sem volt arról, hogy az a nem egyesülteké lesz. Ez a püspökkel

1838. október 25-én közöltetett, aki a társaság tervét 1839. április 13-án fölterjesztette. E terv csekély változtatással az, melyet 1793-ban egy másik oláh társaság akart valósítani, de célját el nem érte, amit fennebb eláadtam. „A társaság – így szól a program – avégre alakult, hogy népök erkölcsi és értelmi kiműveléséhez csekély erejükhöz képest valamivel járuljon; munkájáért semmi hasznot nem kíván; ami lesz, a köznek ajánlja fel, új jeles művek kiadására vagy a szegények és közintézetek fölsegítésére, az év végén teendő számbavétel eredménye szerint: a lap címe *Nuncius* lenne, s oláh nyelven adatnék ki; két részből állana, egyik ti. az egyházi és politikai, a műveltebbek számára latin betűkkel, a másik, a tudományos, a nép kedvéért, hogy annál gyakorlatibb hasznú legyen s többektől olvastassék, ószláv betűkkel. A tartalom más hírlapokéhoz hasonló lesz. Ígérték, hogy politikai és dogmatikai polémiától távol tartják magukat; a tudományos részben a hasznos a tisztességgel lesz egybekötve, lesznek ékes irályú versek és elbeszélések, a haza történeteit, irodalmát és nyelvét, a mezőgazdaságot, közoktatást, új találmányokat sat. illető közlések. A censurai rendszabályokat szigorúan megtartják, névtelen cikkeket nem vesznek fel sat. Óhajtanák a felség azon kegyét megnyerni, hogy Moldva- és Oláhország fejedelemségeiből a szerkesztők főleg irodalmi lapokat kapjanak; szerkesztő Cipariu lesz; a lap ára népök vagyoni viszonyaihoz mért, a kiállítás a korhoz illő.”

Ezen tervet a püspök a következő megjegyzésekkel terjesztette fel: a) felelősek lesznek a szerkesztő tanárok s főleg a nyomda főnöke, Cipariu, akinek józan gondolkozásáról meg van győződve; b) vizsgáló a mind jelleméről, mind tudományáról ismeretes Alutan Constantin kanonok. Arra nézve, hogy a brassóiakat mint nem egyesülteket említette meg, kijelenti, hogy nem arra célzott, mintha azon hírlapnak vallásos célja lenne, hanem csak azt kívánta hangsúlyozni, hogy ha a nem egyesültek mint kevésbé pártoltak a nép művelését lapjuk által előmozdítják, nekik is engedje meg a felség, hogy ők is népükben az olvasási kedvet ébreszthessék, s a neki szükséges könyveket megszerezni nem képes papság a lapból a kellő ismeretek birtokába juthasson; végre, hogy a szerkesztőknek a szomszéd oláh tartományokból járó lapok meghozatalára engedély adassék, melyekre gyakran felelni, vagy állításaikat megcáfolni kell. A királyi főkörmányszék május 27-én ajánló fölterjesztést tett az ügyben az udvari kancelláriához, mely azt június 24-én véleményével a cs. kir. udvari legfelsőbb rendőrségi és vizsgáló hatósághoz küldötte át, s ajánlására a felség az engedélyt 1841. október 28-án kelt legmagasabb elhatározása által megadta, miről az udvari kancellária a királyi főkörmányszéket november 4-én azon hozzáadással értesítette, hogy felelős szerkesztő Cipariu Timothei legyen, s az egyházilag megvizsgált lapok a királyi főkörmányszék által kinevezett világi censorhoz

küldessenek fel felülvizsgálatra, szigorúan megtartván az 1841. március 5-i 809., udvari 3546. királyi fő kormányzékeny sz. a. kelt lapvizsgálati legfőbb szabályok, melyek tiltják a különböző vallások és pártok közötti gyűlölségbresztést; a szerkesztőknek a havasalföldi tartományok lapjaiból egy-egy példány megrendelése szintén megengedett. Gondoskodják tehát a királyi fő kormányzékeny vizsgáloról – így végződik a rendelet s annak idejében a lap két példányának az udvari kancelláriához fölterjesztését rendelje el.

E lap megindulása alkalmas világi vizsgálor hiányában az 1847. évig haladott, aminek elbeszélése később lesz helyén. Az 1838-ban kezdeményezett, de csak 1841-ben sikerült *Múlt és Jelen* című hírlap keletkezését is a következő szakaszra tartom fenn. Zárja be e részt néhány figyelmet érdemlő, a közmíveltség terjedésének nemigen kedvező mozzanat említése.

Nagy akadályul voltak abban, hogy a közönség a hírlapirodalom iránt inkább érdeklődjék s nagyobb részvétet tanúsítson, a postahivataloknál és postaállomásoknál tapasztalt visszaélések, melyek iránt a panaszok az udvari legfőbb postai hatóságig hatottak föl, melyekből kitűnt, hogy az előfizetők lapjai gyakran kimaradnak, vagy későn s bepiszkolva érkeznek meg, ami azt gyanítatja, hogy több postai hivatalnál a hírlapok nem kezeltetnek kellő pontossággal és szabályszerűen, hanem azokat felnyitják, elolvassák, s azután küldik el a tulajdonosoknak. Ezek meg-

tétetett, hogy ezentúl a vallásos polémiától tartózkodják s ily cikkeket lapjába fel ne vegyen, kiváltságának elvesztése büntetése alatt. A politikai élet élénkebb nyilvánulásának egyik alkotmányos tere az évnegyedes megyei gyűlések voltak; de ez is elvesztette a közönségre nézve minden érdekét azáltal, hogy 1836-ban, december 24-én Estei Ferdinánd főherceg ezen gyűlések tartásának csak ceremóniai része leírását és közlését engedte meg, ellenben a megyei tárgyalások és kelt határozatok vagy bárminő erre vonatkozó cikkek nyilvánosságra bocsátását szigorúan megtiltotta, s a vizsgálókat és szerkesztőket azokért felelősekké tette. Másfelől rendkívül érzékenyek voltak a visszaélések és tévedések közzétételére az egyének úgy, mint a testületek, sőt maga a kormány is. Zaklatták, fenyegették, feddették és büntetni is hajlandók voltak a nyilvánosság orgánumai szerkesztőit.

Legnehezebb hírlapírói feladat volt a nép s kivált az oláhság között uralkodó babona kiirtása s a művelődésnek közöttük terjesztése. A kormány nem szívelte az ilyen botrányos esetek közlését, mert szégyenére volt, de nem is orvosolta, mert nem bírta eszközeit, nem voltak népiskolák. A lapszerkesztőknek vagy el kellett nézni mindazt, vagy ha szólottak, rosszallás, fenyegetés, néha büntetés követte.

E tények mutatják, hogy a hírlapi sajtó csak nemrég is mily sokféle nehézséggel küzdött, s mutatják az alsóbb nép alacsony műveltségi fokát, melynek ugyancsak szüksége lett volna

lapokra és olvasásra, hogy az értelmén nehezülő sűrű sötétség gyorsabban oszladozzék s a civilizált emberiség sorába valahára immár bejuthasson.

A tiltott hírlapoknak külön engedély mellett bizalmas emberek által megszerezhetési joga e korszakban is fennállott. Ily módon járatta br. Kemény Domokos Erdélyben az *Ausland* című újságot udvari kancelláriai engedély mellett, s mások más lapokat.

Mint hírlapirodalmi érdekességet meg kell említenem, hogy gr. Colloredo Mannsfeld legfőbb udvarmester levele következtében az erdélyi udvari kancellária 1835. január 14-én felhívta a királyi főkormányzékeni elnökséget, hogy miután az osztrák birodalom minden tartományaiban megjelent politikai és tudományos hírlapokból egy példány a cs. kir. udvari könyvtárba be szokott küldetni, s azt az erdélyi lapkiadók eddigelé nem tették: a kormányzékeni elnök intézkedjék, hogy ezután ez országban megjelenő lapokból is egy-egy példány küldessék be. Ezt az erdélyi udvari kancellária november 4-én 1841-ben a királyi főkormányzékeni elnökség útján újabban kötelességévé tette az erdélyi lapszerkesztőknek. Ilyen Esterházyi Ferdinánd főherceg intézkedése is a királyi főkormányzékeni elnökséghez az iránt, hogy mivel az erdélyi hírlapok nem hozták elég híven a külföldi lapok híreit, holott a közönséget inkább azok érdeklik: a nevezett elnökség és hírlapok vizsgálói használatára az *Augsburger Allgemeine*

Zeitung, Oesterreichischer Beobachter és *Ofner und Pesther Zeitung* egy példánya államköltségen hozassék meg, amihez 1837. június 7-én Gebbell István könyvvizsgáló kérésére a főherceg előbbi intézkedése nyomán kormányzó gr. Kornis is hasonló intézkedést tett, s azon indokból, hogy a *Jelenkor* című lapban Magyarországot illető minden fontosabb kérdés tárgyalatik, annak egy példányát államköltségen megrendelni ajánlotta, mit a királyi főkormányshé s 1838. december 12-én kelt rendeletében az udvari kancellária is helybenhagyván: azóta a legfőbb kormányhatóságoknál a hivatalos lapmegrendelés állandó gyakorlattá lett.

**X. A PÁRTOK KIFEJLŐDÉSE
A HÍRLAPIRODALOMBAN.
SZÁSZ VISSZAHATÁS A REFORM
ÉS MAGYAR NEMZETI TÖREKVÉSEK ELLEN**

Az 1834-ki országgyűlés szabad szelleme magával ragadta Erdély minden osztályú magyar értelmiségét a városokban, a megyei nemesség közt és a székelység kebelében; csak kevés kormánypárti tudott ellenállni a hatalmas nemzeti és alkotmányos eszmeáramlatnak. A bécsi kormány e nagy mozgalom feltartóztatására irányuló törekvése: censurai szigor, elfogatások, megfélemlítés, hivatalvesztéssel fenyegetés sat. csak annyi sikert mutattak, hogy az 1837-ki országgyűlés hangulata nyugodtabb volt, az alkotmány

érdekében a küzdelem higgadtabb, de szilárdan és változatlanul s kiszámítva haladott azon cél felé, hogy 1) a kormányt az országgyűlések törvényes időben, három évenként megtartására, 2) a főbb kormányhatóságoknak u. m. a kir. főkormányzéknek és udv. kancelláriának kinevezettek helyett alkotmányosan választott férfiakkal betöltésére kényszerítse. Mindkét célját el is érte.

Volt még egy harmadik is: az ország sérelmeinek orvoslása. Ez kevés sikerrel biztatott, de jó eszköz volt a közfigyelemnek a politikai élet felé vonására s a kedélyeket ébren tartotta. Ami mindenkinek fájt, az mindenkit érdekelt. A megyék és ország gyűlései hosszasan foglalkoztak ezekkel, két pártra oszolva, melyek egyike *ellenzék*, a másik *kormánypárt* nevet viselt. Az első sürgette a reformokat, az utolsó szeméretet vetette, hogy csak izgat, de maga sem akarja. Ezért mondták Erdélyről, hogy gravaminalis politikát követ, oppositíója panaszol, de nem tesz, rombolni akar, de építeni nem, szidja a kormányt a rosszért, de a jobbnak útját nem mutatja meg. Ez annál igazoltabb volt, mert az anyaország e meddő tért elhagyva, már rég átment volt a reform és alkotás terére, a túrhetlen állapotok, avult közintézmények és viszonyok új törvényekkel javítására.

Ez az ellenzék az akció terére toltta. A párt az *Erdélyi Híradót* és *Nemzeti Társalkodót* választotta közlönyévé. Formulázni kellett a teendőket, törvényhozási reformokat hozni javaslatba, amiben három nagy akadály volt : 1) a szászok,

akik Ausztriához szítottak s kiváltságaikat körömszakadtig védték, míg a magyar nemességét egy tollvonással eltörölni készek voltak, 2) a nemesség s különösen a főnemesség, mely szintén védte kiváltságait s irtózott az újítástól, 3) vigyázni kellett arra, hogy a javaslatok az anyaország Erdélyhez való jogának ne ártsanak s reformjaival összhangban legyenek.

A kormánynak is közlönyről kellett volna gondoskodni, de az ellenzék száma nagy volt, vezérei is nagy tekintélyűek, a tömeg lelkes és bátor, a kormány emberei ellenben tartózkodók, félénkek, számuk csekély, senki sem akarta magát kitenni. Ezért Erdélyben a kormánypárt éveken át a sajtóban önállóan nem jelent meg: hallgattak, vagy eszméiket és eltérő nézeteiket az ellenzék lapjaiban adták ki, természetesen módosítva, vagy megjegyzésekkel.

Ez időtájatt 1838. február 1-én Szilágyi Ferenc, kolozsvári ev. ref. tanár *Múlt és Jelen* cím alatt. *Hon és Külföld* melléklappal, új politikai lap kiadhatására engedélyt kért, mit a kir. főkormányshoz március 8-án kelt határozata alapján ajánlólag terjesztett fel az erd. udv. kancelláriához, mely ajánlatát a felséghez április 25-én megtette, kívánatosnak mondván, hogy az időszaki lapok által nem ritkán elferdített közvélemény, ugyanazon úton helyesebb irányba tereltesse s a kormány felől terjesztett gyűlölséget keltő tudósítások és vádak megcáfoltassanak. Legfelsőbb elhatározás azonban akkor nem költ. Két év múlva Szilágyi személyesen Bécsben

levén: július 7-én kérelmét az erd. udv. kancelláriánál megújította s ez már július 9-én az engedély megadására ajánlatát ismételve megtette, azon megjegyzéssel: hogy folyamodónak józan gondolkozásmódjától alaposan remélhető, hogy ő a túlzó szabadelvű irányzatnak helyesebb elveket fog ellenébe állítani. A felség a kért engedélyt az 1838-ik évi kancelláriai előterjesztés alapján július 28. 1840. költ legmagasabb elhatározásában megadta s erről a kancell. a kir. főkorm. székét július 30-án, ez a folyamodót augusztus 13-án értesítette annak ajánlásával, hogy a cenzurái szabályokat pontosan megtartani igyekezzék. A szerkesztő lapjának mind Erdélyben, mind Magyarországon hivatalos kihirdetését, valamint a bécsi központi újságjegyzékbe a végett föl vételét is kérte: hogy a postahivatalok arra előfizetéseket fogadjanak el s a cs. kir. postán szállítani köteleztessenek. A két első szeptember 28-án és október 9-én, utóbbi november 7-én adatott meg.

Arra, hogy Szilágyi mint kormánypárti orgánomot indította volna meg lapját, az ő meglevő írásaiban fogantúy nincs. Első folyamodványát nem találtam meg, a másokban és programjában ilyes szándék nincs kifejezve. Honnan van az udv. kancelláriai előterjesztésbe az általam fennebb érintett ily színű indok véve? megmondani nem tudom. Lehet, hogy az előadó az engedély biztosabb kieszközlésc céljából élt azzal. E föltevést valószínűnek mutatja az, hogy midőn Szilágyinak kérése következtében a felség 1844. május

21-én kelt legmagasb elhatározásában a kiszabott 100 forint kamarai díjt elengedte, a kancelláriai előterjesztésben egyéb indokok mellett az is fel van sorolva: „hogy egy oly lap szerkesztője iránt, aki feladatául tűzte, hogy a közvéleményre a kormány politikája értelmében hasson, ezt a csekély kedvezményt megtehetőnek véli.” Lehetséges, hogy az ellenzék párttaktikából, lapjai előfizetői megtartása végett indították; az is lehet, hogy kérvényében benne volt; de kétségbe nem vonható tény, hogy még a lap megindulása előtt forgalomba jött a hír, ami sem neki, sem lapjának nem használt. Szilágyi lapja később nyilván és forma szerint kormánypártivá lett.

Ily viszonyok közt indult meg az új lap, mely az erdélyi hírlapirodalomnak nagy lendületet adott.

Az *Erdélyi Híradó* és *Nemzeti Társalkodó* felelős szerkesztője Méhes volt, de ő maga nem írt, szerkesztéssel már ezidőben nem is foglalkozott, hanem koronként másokat bízott meg vele.

A Magyarországon már részint törvénybe iktatott, részint egész mérvében és minden elágazásaiban vitatás alá vett reform kérdések közül az erdélyi publicisták kiválasztották: az Unio, magyar nyelv, adó és közteherviselés, újonc megajánlási jog, Erdélyi Múzeum, Nemzeti Színház, Országház, hivatal- és birtokképeség, örökváltság kérdéseit s még néhány fontosabbat az Erdélyt különösen érdeklők közül, melyekben törvényt alkotni Magyarország praejudiciuma nélkül lehetőnek látszott. Ezek neve:

„Szemelvényi törvénytárgyak” [*Excerpták*] s az erdélyi publicisztika jelszava: az *excerptim* vagy – amint a kormány akarta – *junctim* dolgozás volt. Ez alapon és zászló alatt indult meg a reform s szolgálatában az ellenzéki journalisztika harca, mely az irányt mindenben az anyaországtól vette.

A kormánypárt már elvben nem akart reformot. A felség 1842. aug. 13-án kelt legfelsőbb rendeletben szigorúan meghagyta a lapvizsgálóknak és főkormányshéknak, hogy ami a fennálló alkotmány megváltoztatására célozna, a hírlapokban közzététetni semmit ne engedjenek; ellenezte az Uniót, s Méhest azért, hogy lapjában erről pártoló cikk jelent meg, megfeddette; a kormánypárt amit látszólag akart is, nem úgy akarta, mint az ellenzék, melynek politikája egészen a jövő azon reményén sarkallott, hogy Erdély Magyarországgal egyesülni fog, tehát a haladásnak oly irányban kell lenni, a napikérdéseket törvényalkotásra úgy készíteni el, hogy azon óhajtott esetben a két ország alkotásaiban semmi össze nem férő ne legyen.

Amint az erdélyi magyar hírlapirodalom a *Múlt és Jelen*nel tetemesen gyarapodott, féltékenységek és versenyösztönök azonnal fölébresztette a századokban is az új lap alapításvágyát, sőt az a második oláh lap ügyét is folyamatba indította, mely lassan ugyan, de folyvást haladott a megvalósulás felé. S amint Kolozsváratt a magyar hírlapirodalom a magyar nemzeti politika programját előadta, Nagyszében és a vele tartó

szászság azonnal ellenprogramot állított fel s a magyar actiónak szász reactiót szegezett bátran és határozottan ellenébe.

Lássuk, mint indult el célja felé az első, a lapalapítás kérdésében.

A által szerkesztett *Siebenbürger Bothe* tulajdonosai, a Hochmeister-örökösök, lapjukkal az eddigi *Bürgerblatt* helyetti *Transylvania* cím alatt, Schuller J. Károly által szerkesztendő történeti és mulattató tárgyú melléklap kiadására engedélyt kértek s meg is nyerték. Schuller nagyszebeni felgimnáziumi tanár volt, egy rideg, mogorva, deformis ógermán jellemű szász tudós, aki több nyelvet tudott, de a magyar nem volt azok közt, magyarokkal nem érintkezett, ezért őket meg nem ismerhette, s ha nem gyűlölte is, de a legkisebb rokonszenvnek sem adta jelét. Mildneri Benigni József nyugalm. főhadvezérségi titkár volt, a magyarok iránti ellenszenvéről, fajgyűlöletéről ismeretes férfi. A reformált kettős lap e két szellemrokon szerkesztő felügyelete alatt indult meg 1840 elején. Mindkettő könyvvizsgáló lévén: egymás lapját kölcsönösen vizsgálták meg, s így nekik tág tér nyílt a nemzetiségek egymás ellen ingerlésére s a magyar iránt népükben ellenszenv költésére. Ez három évig tartott. Gróf Teleki József lévén erdélyi kormányzóvá választva és megerősítve, mihelyt ő erről értesült, 1843. április 21-én Schlauf Ignác nagyszebeni plebánust nevezte ki vizsgálóvá, később pedig Gyergyai Sámuel kir.

kincstári titkárt, egy talpig derék férfit s a magyar állam és alkotmány igaz hívét.

Nemsokára *Deutsches Volksblatt für Landwirtschaft u. Gewerbe* című mellékletre nyertek engedélyt; sőt ugyanazon évben nagyszebeni Filtsch Sámuel is *Siebenbürgischer Volksfreund* cím alatt a második, éspedig önálló német néplapra nyert engedélyt.

A *Siebenbürger Bothe* szerkesztője a kormány elleni dacolásának folyvást minden alkotmányos érzelmet megbotránkoztató jeleit adta.

Ez intő példa volt a kormányra nézve, hogy a túlzó szászoknak több lapra engedélyt ne adjon. Szándékozott ugyanis ez időtájban a híres Roth István, nimesi ágost. hitv. pap is egyházi és iskolai lapot kiadni, s engedélyért közvetlenül az udv. kancelláriához folyamodott; kérése a dolog érdemében és a folyamodó egyéniségét illetőleg felvilágosító jelentéstétel végett 1845. december 4-én a kir. főkormányshoz küldetett le, mely elébb az ágostai hitvallású főtanácsot, azután a megyesi tanácsot hallgatván ki: az első úgy nyilatkozott, hogy a folyamodónak közmunkásságából az egyházi és iskolai ügyre csak jót lehet várni; ami pedig személyét illeti: folyamodó úgyszólván tudományára, mint erkölcsi jámborságára nézve oly kitűnő, hogy a főtanács nem kételkedik az ő törekvését pártolni s kérését szíve legbensőbb rokonszenvével ajánlani, s kéri a kir. főkormányshoz, hogy kérelmesnek szándékát hatalmas közbenjárásával előmozdítani legyen szíves. Utóbbi a folyamodó tevékenységét az egyházi és

iskolai ügyekre szintén hasznosnak nyilatkoztatta s kérése teljesítését annál inkább ajánlotta, mert annak csatolmányai szerint az értelem és erkölcsiség azon szükséges erejével bír, hogy kitűzött céljának megfelelni tudjon. A kir. főkörmányszék a folyamodványt azon megjegyzéssel terjesztette fel, hogy a szóban levő egyházi és iskolai lapnak a bemutatott program értelmében szerkesztése ellen nincs ugyan észrevétele, a szerkesztő személyét illetőleg azonban el nem hallgathatja, sőt megjegyezni kötelességének ismeri, hogy ez azon Roth István Lajos, akinek meggondolatlan hírlapi hirdetései a közelebbi napokban Würtembergből sok népes család költözött be Erdélybe s némely szász törvényhatóságokat csaknem előzönlöttek, s utoljára a legnagyobb nyomorba juttattak; ennélfogva ő aligha bír azon érett ítélő tehetséggel és mérsékelt gondolkodásmóddal, ami egy nyilvános lap szerkesztőjében szükségképpen megkívántatik. Ez előterjesztésre az erd. udv. kancellária a kir. főkörmányszéknek július 22-én megírta, hogy Rothnak a lapkiadási engedély nem adatott meg s erről őt válaszilag értesítette.

A *Siebenbürger Wochenblatt* szerkesztője is főlapján s *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterland* című melléklapján kívül *Satellit* cím alatt új mulattató irányú melléklapot indított meg, első száma 1840. január 13-án jelent meg s 1848-ig folyvást fennállott, sőt azon innen is, de én a további korszakra nem terjeszkedem ki.

Lassan s későn érte el Lcmény püspök a

balázsfalvi oláh hírlap megindulása célját és örömét, maguk részéről lassú s késedelmeskedő eljárás, a kormányzék részéről halogatás és túlságos aggodalmaskodás, de leginkább teljesen megbízható helybeli lapvizsgáló hiánya miatt. Midőn először 1841-ben az engedély megadatott, az volt a föltétel, hogy a püspök főfelügyelete alatt Alután Constantin kanonok vizsgálja meg; később Balázsfalva környékéről akartak polgári vizsgálót kinevezni, de nem találkozott. Akire számítottak, b. Bánffy Miklós alsófejérmegyei főispán, a művelt oláh nyelv és irodalom nem értése indokából nem vállalkozott. Azután a kolozsvári központi vizsgáló bizottság kebeléből akartak kinevezni, olyformán, hogy a kir. fő-korm. oláh nyelvből fordítója olvassa meg s figyelmeztesse az illető vizsgálót a netalán kétes cikkekre; de ott sem akadt alkalmas egyén, a felelősség elvállalása is nehéz volt. A kormányzó 1844. július 20-i elnöki iratában felfejtette, hogy az erdélyi bevett vallások tanodáiban azon műveltebb oláh nyelv nyelvtani tanítására, melyet tudósaik a könyvírásban és tudományos érintkezéseikben használnak, nem lévén tanszék felállítva, a magyarok és székelyek az ékeőbb oláh nyelvet nem tudják s csak a mindennapi életből eltanult népnyelvet beszélnek... Azonban megnevezett néhány oly egyént, a kir. táblánál és megyéken, akik másoknál jobban beszélnek azt; azokból – jegyzé meg – lehetne megbízható feljülvizsgálókat kijelölni, ilyenek: b. Bánffy Miklós és Nopcsa László főispánok. Balla Mi-

hály, Gál János, Baranyai Gergely és Máriaffy József kir. táblai ülnökök... Erre a felség hivatkozálag 1841. október 8-i első legmagasb elhatározására, 1844. évi október 5-i hasonló elhatározásában kimondotta, hogy miután a nyilvános lapok felügyelete a kormányzék szigorú kötelessége, ráhagyatik, hogy oly alkalmas egyénekről saját felelőssége alatt gondoskodják, akik az erdélyi oláh újságokat éber szemmel kísérik s megjegyzéseiket a kir. főkormányzéknek terjesszék elé. Ez a kir. főkormányzéknek 1844. október 17-i 3596. udvari, Lemény püspökkel 1845. ápr. 4-én 3766. főkor. sz. a közöltetett oly meghagyással, hogy a vizsgáló legyen Alután Constantin kanonok, de a püspök a lap szerkesztését éber figyelemmel kísérje, s ha az általa 1839. 4967. sz. a bemutatott programtól valamiben eltérne, vagy valamely közlésére észrevétele lenne, a kir. főkormányzéknek felelőség terhe alatt jelentést tegyen, a szerkesztő pedig lapjából az udvari kancelláriához a meghatározott számú példányokat rendesen küldje be. De még akkor is egy teljes év tölt el az előkészülettel s az oly régóta várt lap *Organulu Luminarei* cím alatt 1847. január 1-én indult meg, latin nyelven, melléklap nélkül, csak olykor-olykor adatván mellette *pótlék*; előfizetési ára 2 p. forint volt, minden héten szombaton jelent meg egy íven, 1848-ban májustól novemberig *Organu National* cím alatt.

E lapról Baritiu úr így írt ismételve idézett levelében: „Ez politikai és irodalmi hetilap volt

ívalakban. Igen jó mérsékelt szellemben szerkesztve a tudós Cipariu [most kanonok] által; de azon időben éppen a mérsékelték forogtak nagy veszélyben. Ezért, midőn a forradalom minden borzalmaival beállott, felhagyott a szerkesztéssel...”

**XI. HÍRLAPI VERSENGÉS. KOVÁCS LAJOS
ÉS B. KEMÉNY ZSIGMOND ELTÁVOZÁSA
ERDÉLYBŐL.
ENGEDÉLYEZETT ÉS NEM ENGEDÉLYEZETT
LAPOK. CENSURAI SZIGOR**

A magyar lapok közötti nemes verseny nemsokára versengéssé változott.

Ez időtájatt ugyanis az erdélyi hírlapéletben egy addig nem hallott esemény fordult elé, ami rendkívül ingerlőleg hatott a kedélyekre. Egyenesen a felséghez feladás tétel az iránt, hogy Méhes tanár *Erdélyi Híradó* című hírlapja szabadalmát Kovács Lajosra és b. Kemény Zsigmondra szándékszik átruházni. Megparancsolta tehát legfelsőbb kabinetírásban az erd. udv. kancelláriának, hogy ennek mibenlétéről tegyen előterjesztést. A kancelláriai elnök a legszigorúbb szolgálati titoktartás alatt felkérte gr. Teleki József kormányzót, hogy őt hitelesen tudósítsa arról: vajon Méhes ezen szabadalmának a nevezettekre átruházása iránt tett-e már valami lépést? S vajon velök e szerkesztést illetőleg minő egyezése van? általában pedig miben áll

ezen hírlap szerkesztési ügye? A kormányzó 1843. február 16-án megírta, hogy neki egykor Méhes úgy nyilatkozott, hogy ha jó vevőt találna, lapját az e tekintetben fennálló rendszabályok szem előtt tartásával eladni hajlandó lenne; de hogy talált volna ilyenre, előtte eddig nincs tudva. Azonban tagadhatlan azon tény, hogy ámbár a nevezett lapnak névszerinti szerkesztője még mindig Méhes, de hogy mind Kovács Lajos, mind b. Kemény Zsigmond már jó idő óta annak fő dolgozó társai; azt, hogy minő egyesség van közöttük? s minő részek a lap jövedelméből? nem tudja, s iránta tudakozni nem is látta helyesnek, annál inkább, mivel azzal a kancellár-helyettes által hangsúlyozott hivatali titokban tartás könnyen veszélyeztethetett volna. Azonban minthogy Méhes a fennálló szabályrendeleteket jól ismeri, s eddigelé akár arra, mintha ő azokat megtartani nem kívánná, akár hogy lapjának szabadalmát másra ruházni akarná, semmi alapos okot nem szolgáltatott, nem lehet fölteni, hogy ő olyas valamit kezdene, ami a legfelsőbb rendeletek ellen lenne.

Ezen jelentés által a felség aggodalma megszüntetettnek látszott, mert ez ügyben további tárgyalásnak nyoma nincs. Azonban a kir. főkormányzék 1843. április 21-én, a felségnek egy 1842. dec. 19-i legfelsőbb meghagyására hivatkozálag, tudósítást tett az erdélyi hírlapok szerkesztői és dolgozó társai politikai elve és legfelsőbb rendeleteknek megfelelő gondolkozása felől, s abban kijelentette, hogy mind a

szerkesztők, mind dolgozó társaik az összes erdélyi lapoknál semmi kifogásra vagy nehez-
telésre okot nem adtak; csak egy visszásság léte-
zett, hogy t.i. a két nagyszebeni lap szerkesztői,
mint kormányilag kinevezett könyvvizsgálók,
egymás lapjait kölcsönösen vizsgálták, de ez is
orvosoltatott.

E jelentés tartalma értékes azért, mert Erdély
hírlapirodalma szellemi erejének igaz mértékét
és képét adja. „Az *Erdélyi Híradó* tulajdonos
főszerkesztője – mondja, az – Méhes Sámuel,
dolgozó társai b. Kemény Zsigmond, Ocsvai Fe-
renc, Kovács Lajos és Kriza János unitárius tanár
és a magyar tudós társaság levelező tagja. A *Múlt
és Jelen* tulajdonos szerkesztője Szilágyi Ferenc,
dolgozó társai: Makoldi Sámuel, Vadas József,
Szigeti Gyula Mózes, Sinczki János, Nemessányi
Károly. A *Vasárnapi Újság* tulajdonos szer-
kesztője Brassai Sámuel. A Brassóban megjelent
Siebenbürger Wochenblatt főszerkesztője Gött
János, könyvtáros, dolgozó társai: Dück József,
Giesel György János, Kraft Károly, mindhárman
tanárok az ottani ágost. hitv. Gymnasiumban;
továbbá: Kurz Antal, író, Schnell Márton ügyvéd
és városi tanácsos Roth. A Nagyszebenben meg-
jelenő *Siebenbürger Bothe* szerkesztője József, a
Transsylvania melléklapé Schuller János Károly
ág. hitv. gymn. tanár. (A brassói *Gazeta* és *Foia*
szerkesztője Baritiu György, neve már az 1842-
ik évfolyam címlapján rajta van; miért hagyatott
ki a kormányzói fölterjesztésből? okát adni nem
tudom. Én a kiegészítést szükségesnek láttam.)

Az erd. udv. kancellária az előterjesztést a felségnek azon véleménnyel adta elé, hogy a kir. főkormányzónak meghagyandó lenne, hogy a vizsgálati szabályok szigorúbb megtartását eszközölni igyekezzék, értesítvén mind a szerkesztőket mind dolgozó társaikat arról, hogy ha valamelyik lapban szabályellenes tartalmú cikkek jelennek meg, egyik is a felelősséget másikra nem háríthatja. A felség azonban május 25-i legfelsőbb elhatározásában a kérdésben így döntött: „Magyar kancelláriám útján közölni fognak az erdélyivel azok, amik a nyilvános lapokba felveendő tárgyak s azok szerkesztésének külalakja tekintetében Magyarországon közelebbről behozottak. Az erd. kancellária tehát ezeket az erdélyi előírt vizsgálati szabályokkal összehasonlítván, amik ezen *Utasítás* teljesezésbe vétele s a hírlapok szerkesztésében való helyes rend érdekében még kívánatosak, a körülmények szerint Erdélyben is szigorú megtartás végett elrendeli s az eredményről nekem jelentést tesz, ezen előterjesztés szövege tudomásul vétetvén.

Nemsokára ezután a kir. főkormányzók az *Erdélyi Híradó* szerkesztőjének újabb jelentését terjesztette fel, aziránt, hogy b. Kemény Zsigmond és Kovács Lajos helyett Ocsvai Ferenc dobokamegyei ülnököt, Kriza János unitárius tanárt és Szabó Jánost vette maga mellé munkatársakul. (Ocsvait mint már segédszerkesztőt), akik mindhárman józan gondolkodásmódjukról eléggé ismeretesek, s ezt a felség elébbi leg-

magasb elhatározásával elintézettnak jelentette ki.

Világos e tárgyalásból, hogy Méhes két legkifutóbb dolgozótársának eltávolítása lapja s az ellenzéki szellem gyöngítésére volt irányozva, ami sokat is ártott; de ő új módokat talált a baj ellensúlyozására, s kísérletet tett lapjának az ifjabb publicisták valamelyikére átruházása iránt, aki később felelős szerkesztő és laptulajdonos is legyen. Előbb Takács Jánossal szerződött, de az tárgyalás közben visszalépett. Azután Ocsvai segédszerkesztővel lépett oly egyezsége, hogy ő ezentúl vigye a lap felelős szerkesztését, a nyomda árát fizesse ki, s mihelyt a kormány egyezsékhez hozzájárul, a laptulajdonos szerkesztői jogát a nyomdával együtt vegye át. Ez 1844-ben történt. A szerződést a kormányzó ajánlattal terjesztette az udvarhoz, de ott – ismeretlen ok miatt – 1848. febr. 10-ig elintézetlenül maradt. Én e korszakot tárgyalni nem kívánván: a Méhes és Ocsvai közötti ügy további fejlődését mellőzöm, csak azt kell kifejeznem, hogy ez ügy elintézetlenül maradása mellett is, az *Erdélyi Híradó* szerkesztője ez években Ocsvai volt, s Méhes választását a közvélemény szerencsésnek mondta.

Szilágyi Ferencz *Hon és Külföld* című mellék-lapját *Toldalék* cím alatt a főlappal egyesítvén: helyette 1841. nov. 10-én a kir. f. k. székhez, 21-én az erd. udv. kancelláriához benyújtott kérvényéből kitetszőleg *Magyar Gyermekebarát* cím alatt, a népnevelés érdekében hetenként

egyszer egy nagy 8-rét íven megjelenendő új melléklapot szándékozott kiadni s az engedélyt rá a kir. főkorm. széktől, nov. 11. az erd. udv. kancelláriától a felség december 3-án költ legfelsőbb elhatározása alapján december 19-én nyerte meg. Lapja kihirdetett mindkét országban a kormány által; ő utasított, hogy minden polémiát kerülve, csak az ifjúság erkölcsiségére hasznos befolyású cikkeket közöljen. Az udv. kancellária sejtetni engedte leiratában, hogy a kir. kormányzéknek nem lett volna joga az engedélyt megadni, s meghagyta, hogy az iránt: miként tettek eleget az előirt szabályrendeleteknek az összes erdélyi hírlapok szerkesztői és dolgozó társai? tegyen tudósítást, mire ez a központi könyvvizsgáló bizottság elnökét ily irányban szintén hozzá jelentéstételre hívta fel.

Még egy kevésbé fontos mulattató és egy komoly tudományos magyar lap keletkezett ez időben Kolozsváratt. A *Kis Követ, képekkel* című, melynek megjelenése hetenkint egyszer fél íven volt tervezve, az engedélyt rá Magyar Lajos, szerény állású festő nyerte, s dolgozó társaiul Lézo Ferencz r. kath. tanárt, Székely Sándor unitárius püspököt, Salamon József ref. tanárt és Gyulai Mózes, szerkesztőtársakul Kőváry Lászlót és Dózsa Dánielt nevezte meg; programjában kifejezett szándéka szerint előbb az *Illustrierte Zeitung*hoz hasonló lapot akart adni, közleményeket ígért a tapasztalás és természet világából, földrajzi és történeti magyar cikkeket, jeles családok tettei elbeszélését, élet-

rajzokat, torzképeket sat. A kir. főkormány-
széknek sem ellene, sem dolgozótársai ellen nem
volt kifogása, s az engedélyezést nov. 24-ki föli-
ratában ajánlotta. Az udv. kanc. kérdéseket tett
hozzá és a kir. táblához, nyomozódott a szer-
kesztő és munkatársak jelleme és gondolkodás-
módja iránt; átírt a legfelsőbb udv. rendőrható-
sághoz, annak nézetei felől is értesülni kívánva.
Így az engedély csaknem egy évre húzódás után
1845. november 5-én költ legfelsőbb elhatározás
folytán megadatott oly föltétellel, hogy Dózsa
társszerkesztőségre ne bocsátassék, a politika
legyen kizárva, torzképekben és életrajzokban
erkölcsi és politikai, valamint vallásos és szemé-
lyes tekintetben minden illetlenség mellőzve
legyen s a szerkesztő a közlésre kijelölt egyének
és családtagok megegyezését kiadás előtt legyen
köteles megnyerni; a kormányzék nevezzen ki
vizsgálót, a szerkesztő ne hagyja figyelmen
kívül, hogy a megvizsgált cikkekért is felelős.
Lapvizsgálóvá Istvánffy Pál kir. f. korm. titkár
neveztetett, a kamarai díj 24 kr.-ban szabattott ki,
a cs. kir. postahivatalok az előfizetések elfogadá-
sára s a lap szétküldésére fölhatalmaztattak, címe
pedig a bécsi központi hírlapjegyzékbe beiktatta-
tott.

A *másik*, tudományos irodalmunkban korszak-
ot kezdő vállalat volt, a *Természetbarát* című
folyóirat, melyet Takács János ev. ref., Berde
Áron unitárius tanárok alapítottak, mindkettő a
mennyiség- természet- és vegytan tanára s
szakmájukban kitűnőség. Az engedély 1846.

július 1-én kelt legfels. elhatározásban adatott meg, a szerkesztők az 1845. szeptember 24-i a kir. f. k. székhez beadott program megtartására utasítottak, vizsgáló kinevezése a kir. f. korm. székre bízott; előfizetési ár a postadíjon kívül 6 p. firt volt, a kamarai díj félévre egy példánytól 18 kr., a cs. kir. postahivatalok a szétküldésre felhatalmaztattak 1846. június 12-én.

Indult még meg Kolozsvárott két hirdetési lap is, melyekre az engedélyt 1845. július 3-án kelt udv. kanc. rendeletben az *Erdélyi Híradó* és *Múlt és Jelen* szerkesztői nyerték, az első *Heti Tudósítások*, az utóbbi *Kolozsvári Heti Lap* cím alatt, oly feltétellel, hogy a kormány ingyen nyomtatandó hivatalos hirdetésein kívül közölhessenek benne: eladási, vevési, bérleti hirdetéseket, elveszett dolgokat, s általában a közéletben előforduló más szükséges tudnivalókat, a politikai viták, egymás kisebbitése és személyes bántalmazások kizárásával. Ezeknek, mint alárendelt érdekű lapoknak, egyszerű megemlítését elégnek vélem; a két laptulajdonosnak engedélynyerés előtti vitáit takarja el a feledés fátyola. Sem nem szép az, sem nem hasznos a köznek.

Tiltsch János kolozsvári könyvkereskedő szintén indított még egy magyar hirdetési lapot csak Kolozsvár területére kiterjedőleg, mely szombatra volt tervezve *Kolozsvári Heti Hírnök* cím alatt, felsőbb engedély nélkül; néhány szám 800 példányban meg is jelent; de az udvari kancellária – hihetően feladás útján – értesülvén felőle: a kir. főkormányshélynak március 30-án megren-

delte, hogy azt azonnal tiltsa be, a hibást jelentse fel, s megfeddése iránt tegyen javaslatot. A kormányzó védelmezőleg nyilatkozott tudósító jelentésében, a feddés elmaradt, de később a rendeletét teljesítette, Tiltschet, ha lapját folytatni akarja, engedélykérésre utasítván.

Hasonló sors érte Tiltschnek egy másik magyar vállalatát. Szándékozott t. i. kiadni: *Koszorú, ész- és szívképző lap nevendék ifjaknak*, szerkesztője lett volna Nagy Péter ev. reform. lelkész. A kir. főkormányzék azon indokból, hogy a szerkesztő ellen semmi kifogása nincs, s a lap a hasznos ismereteknek az ifjúság közt terjesztését tűzte ki célul, 1845. január 14-én ajánlólag terjesztette fel. Az erd. udv. kancellária szintén ajánlással átküldötte az udvari legfőbb rendőrhatósághoz, mely az engedélyadáshoz azon tekintetnél fogva, hogy különös súlyt fektet a kiadó és szerkesztő személyiségre, ami előtte nem ismeretes, egészen az udvari kancellária előleges teljes megegyezésétette föltételül; ami az udv. kancelláriát arra indította, hogy az erdélyi kormányzót április 17-én személyes nyilatkozatra hívja fel. Ez azt május 14-én teljesítette. Tiltsch könyvárus – úgymond gr. Teleki – üzletét szorgalommal és ügyesen folytatja; ez idejét annyira elfoglalja, hogy politikával teljességgel nem foglalkozik, legalábbis ő ily hajlamot benne nem tapasztalt; Nagy Péter kedvelt hitszónok, kiről az az általános hír, hogy mint református lelkész, hivatása kötelességeit pontosan teljesíti, egyik ellen is sem erkölcsi és vallási, sem politikai tekintetben soha panasz elő

nem fordult. Az udvari kancellária, ezen jelentés alapján, az engedélyt javaslatba hozta azon hozzáadással, hogy mind a szerkesztő, mind dolgozó társai legyenek kötelezve a vizsgálati szabályokat pontosan követni s magukat vallásos, politikai és nemzetiségi polémiától távol tartani. A felségnek azonban e tárgyban július 15-én Schönbrunnban ezen legmagasb elhatározása kelt: „Ezen kérést nem találom teljesítendőnek,” ami a kir. főkormányshéknak július 14-én, Tiltschnek ezután tudtára adatott.

Két nagy akadállyal küzdött ezidőben a hírlapi sajtó, az *egyik* a postai hiányos kezelés, *másik* a censurai szigor.

Ezek 1848 előtti sajtóviszonyainkat eléggé jellemzik s a hírlapirodalom azon kori nyomorékságainak oly képét mutatják fel, melytől korunk szabad szelleme szánalommal fordul el s áldanunk jó azon nagy embereinket, akiknek mai sajtószabadságunkat köszönhetjük. Pedig mennyi panasz, feddés, megintő fenyegetés, nyomozás és dorgáló ítélet s büntetés rejlik még a közlevéltárakban s az ezekkel sújtott szerkesztők asztalaiban! Mennyire üldözve volt gondolkodásáért néha az egyén, sőt minden szabadabb nézet! Mint küzdött önlelkiismeretével gyakran maga a censor, mert meg levén kötve keze felsőbb helyről kelt szigorú utasítások által, nem enyhíthette a rendszer nyomását, mely elfojtotta az eszméket s szárnyát szegte minden magasb vágyódásnak. Nem voltak biztos és szabatos vizsgálati elvek; nem lehetett tudni: mi szabad,

mi nem? mitől tartson, mit kerüljön a napi sajtó munkása? Szüntelen Damokles-kardkint függött feje fölött a vizsgálati szabályzat. Lehetett késlekedni, tétovázni, félretérni, kerülő útra indulni, meghátrálni, elvet cserélni: csak bátran és férfiúi elhatározottsággal előre menni volt nehéz! következetesen magasb cél felé tartani hitel- és szabadságkockázató! Nem volt biztos az író, hogy cikkét nem kobozzák el, nem a lapszerkesztő, hogy lapját idejében megjelentetheti. Az írók a censorok született ellenségei, ezek amazok üldöző rémei voltak. Ez örök bizonytalanság kifárasztotta a legnemesb kedélyt, elfásította a hazaszeretetét. E naponként szüntelen meg-megújuló harc elvette a kedvet az. irodalmi munkáságtól, kiirtotta a lélek nemesb javai utáni törekvés minden vágyát és ösztönét.

Azon férfiak tehát, akik ily viszonyok között, ekkora önmegtágadással szolgálták hazánkban a napi sajtó ügyét s mívelték a hírlapirodalmat, terjesztve az eszméket és civilizatiót, védve az emberi jogokat és igazságot, akiknek koszorú helyett többnyire tövis jutott osztályrészükül, akik mégis nekünk a szabad sajtót hagyták örökségül, tiszteletünkre méltók s az utókor háláját érdemlik. Szacsvey és Pethe, Méhes és Szilágyi, gr. Teleki Domokos és b. Kemény Zsigmond, Hochmeister és Schuller J. Károly, akik hasznos munkáikat bevégezvén, sírjaikban már rég pihennek, Brassai és Ocsvai, Baritiu és Cipariu, akik még ma is küzdenek és fáradság, joggal mondhatók az erdélyi népek polgári szabadsága és

míveltsége igaz barátainak, hazánk civilizátorainak.

A hírlapi sajtó hármasságának rendeltetése: a nemzeti irodalom s különösen a történetírás szolgálata, a műveltség általánosítása, s az államnak és alkotmányának kül- és beltámadások ellen megvédése. Ezek elsősorban a nemzeti irodalmat illetően az erdélyi napi sajtónak csak közvetítési missiója volt és van ma is – abban törvény- és irányadó a fővárosi napisajtó. A történetírásnak azonban gazdag anyagtára az s a szép tettek dicsőítésének és jeles férfiak emlékeztetésének hív őre. Aki Erdély újabbkori történetét megírja, sok hasznos és szépet meríthet azokból. A két utolsóban az adott viszonyok közt önálló hivatás illette meg, melyet mindig hazafiasan teljesített. E tekintetben a múlt példányul szolgálhat az ottani napi sajtó mai képviselőinek is.

JEGYZETEK A KIADÁSRÓL

A kötet anyagát úgy próbáltuk összeállítani, hogy a lehetőségekhez mérten tükrözze Jakab Elek történetírását, ízelítőt adjon a szerző módszeréről, elveiről és szerteágazó tárgyválasztásáról. Az első tanulmány a székely határőrség felállításának rövid történetét tartalmazza, s eredetileg *Tanulmányok Erdély XVIII. századbeli jogtörténetéből* (Bp. 1878) címmel jelent meg egy másik írásával együtt (1–62.). A második tanulmány művelődéstörténeti jellegű, amelynek értékét fokozza, hogy máig egyetlen összefoglalása az erdélyi hírlapi sajtó történetének. *Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig* c. írás az *Értekezések a nyelvtudomány köréből* sorozat V. köteteként jelent meg 1878-ban (3–86.). A jegyzetelés módjáról megjegyezzük, hogy Jakab Elek forrásjegyzeteit elhagytuk, viszont ahol szükségesnek tartottuk, a szöveghez magyarázó jegyzetet fűztünk. A tanulmányok jobb megértését *Szó- és kifejezésjegyzékkel*, valamint *Névmutatóval* segítjük elő.

JEGYZETEK A BEVEZETŐHÖZ

- 1 *A királyföldi viszonyok ismertetése*. II. Bp. 1876. Előszó VI-VII.
- 2 *Néptanítók Lapja* 1879. október 15, 31.
- 3 *Szentiváni Mihály életiratához*. Figyelő 1878. 1. sz. 111.
- 4 Ezek a nevek többször előfordulnak írásaiban.
- 5 *Nemzeti Társalkodó* 1846. 182. sz. 572–573. Az

- Erdélyi Híradó* 1846. szeptember 6-i számának melléklete.
- 6 A kérdésről részletesebben l. 1848. *Arcok, eszmék, tettek*. Buk. 1974. 31-52.
- 7 *Erdély rövid története*. Bp. 1999. 456–460.
- 8 Szabad György: *A levéltáros és történetíró Jakab Elek pályaképe*hez. *Levéltári Közlemények* 1976. 551.
- 9 *Hetilap* 1853. április 2.
- 10 Uo.
- 11 „A népek élete s java leginkább saját jóra-
valóságuktól függ; egészen önmagán kívüli okok
miatt még egy sem veszett el” (*Délibáb* 1857. május
17.).
- 12 *Hetilap* 1853. december 14.
- 13 Uo. 1854. január 14.
- 14 *Kolozsvár története*. I. Pest 1870, 32.
- 15 R. Várkonyi Ágnes: *A pozitívista történet szemlélet
a magyar történetírásban*. I. Bp. 1973. 246–253.
- 16 Benkő Samu: *Temesvár tudós fia: Pesti Frigyes. =
A helyzettudat változásai*. Buk. 1977. 289–305.
- 17 *Kolozsvár története*. I. 22.
- 18 Uo.
- 19 *Korunk*. III. Folyam X/12. 1994. dec.
- 20 Jakab Elek levelezése az Unitárius Püspökség Le-
véltárában Kolozsváron. (A továbbiakban: Levele-
zése), 1885. október 4. Itt mondom köszönetet az
Unitárius Püspöki Hivatalnak azért, hogy a levele-
zés kutatását lehetővé tette.
- 21 *A királyföldi viszonyok ismertetése*. II. Előszó IV.
- 22 Uo. 73.
- 23 George Barițiu magyar levelezése. Szerk. Ioan
Chindriș és Kovács Ferenc. Buk. 1974. 163–170.
- 24 Gál Kelemen: *Jakab Elek élet- és jellemrajza
különös tekintettel irodalmi munkásságának unitá-
rius vonatkozásaira és jelentőségére*. Kolozsvár
1938. 85.

- 25 *A királyföldi viszonyok ismertetése*. II. 240.
- 26 Uo. Előszó V.
- 27 *Századok* 1880. 510.
- 28 *I.m.* Kolozsvár 1876. 15. Eredetileg cikksorozatban jelent meg a kolozsvári *Történelmi Lapokban*.
- 29 Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Észak-Amerikában*. Sajtó alá rendezte Benkő Samu. Buk. 1966. 58.
- 30 Levelezése, 1874. december 27.; 1. még Gál Kelemen, *i.m.* 174–177.
- 31 Klny. 1887. 2.
- 32 Levelezése, 1876. március 16.
- 33 Klny. 1884. 11.
- 34 Uo.
- 35 Jakab Elek George Barițiuhoz: „Majd látni fogja, tisztelt hazámfia, mily szépen rectificálja néhol ön adataimat, máshol én az önéit. Az erdélyi hírlapirodalom-történet köszönettel tartozik ön nagybecsű közléseiért, én pedig addig is mélyen érzett hálámat fejezem ki szíves előzékenységéért” (*George Barițiu magyar levelezése*. 165.).
- 36 Korábban Mikó Imre 300 arany pályadíjas versenyt akart meghirdetni a székely történet megírására, de Nagyajtai Kovács István lebeszélte róla, mondván, hogy még nincsenek meg a feltételei.
- 37 Levelezése, 1894. március 26.
- 38 Levelezése, 1895. július 2.
- 39 *Századok* 1896. 582–583.
- 40 Uo. 704.
- 41 „Bár nekem is van kifogásom, az egészzet elvetendőnek nem tartom” (Jakab Elek-Szádeczky Lajos: *Udvarhely megye története*. Bp. 1901. 94.).
- 42 Kozma Ferenc: *Jakab Elek élete és munkássága*. *Keresztény Magvető* 1901. 135.
- 43 *A levéltárakról, tekintettel a magyar államlevéltárügyre*. Bp. 1877; *Az erdélyi kir. főkormányászéki levéltár közigazgatási és tudományi értéke*. *Századok* 1873. 357–361.

- 44 *A MT Akadémia kéziratárának ismertetése.* Bp. 1892.
- 45 *Az erdélyi országos címerek története. Századok* 1867. 336–352.
- 46 *A kalendáriumokról történeti és politikai tekintetben.* Klny. Bp. 1881.
- 47 *Az erdélyi 1809. insurrekció története. Hadtörténeti Közlemények* 1889.
- 48 *Adatok a XI. zásztóalj történetéhez tekintettel az erdélyi 1848—1849-i eseményekre.* Kolozsvár 1868.
- 49 *Emlékek a szabadságharc idejéből.* Bp. 1879.
- 50 *Levelezése, 1889. július 18.*

A SZÉKELY HATÁRŐRSÉG FELÁLLÍTÁSA

- 1 A székely népviselet egyben a székely határőrök katonai „egyenruhája” is volt.
- 2 Az erdélyi fejedelemség kormányzószerve, neveztek még Guberniumnak is.
- 3 Táblabírói jog illetve meg a nemeseket, s kollektív nemességük folytán eleddig a székely katonai rendeket is. A táblabíró a vármegyei és széki törvénykezési fórumokon ülnöki, esküdti tisztet töltött be.
- 4 Célzás arra, hogy 1711-ben a régi székely katonáskodási rendszert megszüntették, mivel a székelység zöme átállt a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc oldalára.
- 5 Vagyonelkobzásig s fővesztésig menő büntetést írt elő.
- 6 Az I. Lipót által 1691-ben kiadott diploma Erdély jogi alaptörvényéül szolgált, amely elismerte a korábbi erdélyi törvényeket, köztük a székelyek önkormányzatára vonatkozókat is.
- 7 Mint ismeretes, a székely határőrséggel egyidőben szervezték a két román gyalogezredet is. Hogy a tervezetet minél könnyebben megvalósíthassák, a Habsburg-politika jól bevált „oszd meg és uralkodj”

elvét alkalmazták; esetünkben a románokat a magyarokkal, a magyarokat a románokkal próbálták megfélemlíteni.

- 8 Az Erdély közigazgatási hivatala, főkormányára gyanánt Bécsben működő Erdélyi Udvari Kancellária vezetője. Ez a szerv fölötté állt az Erdélyi Főkormányának, amely hol Nagyszébenben, hol pedig Kolozsváron székel.
- 9 L. a 7. jegyzetet.
- 10 Uo.
- 11 Ekkor még lakatlan ősrengeteg.
- 12 Ti. franciát.
- 13 A székelység hadkötelezettsége a XIV. századtól a XVIII. század elejéig általános volt. A családok férfiai saját katonai rendjüknek megfelelően gyalogosan vagy lóval katonáskodni tartoztak. A katonaköteleseket az ún. lustrákon falvanként nyilvántartásba vették, s ugyancsak településenként hadi egységekbe osztották be. A király vagy fejedelem hívó parancsára a székely főkapitány vezetésével szállt hadba a sereg. E katonai kötelezettség mentesítette a székelységet az általános adófizetés terhe alól, s nagyobb részét megóvta a feudális kötelezettségektől is (l. Egyed Ákos: *Székely hadkötelezettség és hadszervezet különös tekintettel a XVI. századra.* = *Székely felkelés, 1595-1596.* Buk. 1979. 47-70.).
- 14 Az 1562-es felkelés leverése után az újjáépített udvarhelyi várat Székelytámad, a háromszéki Várhegyen épült várat pedig Székelybánja várnak nevezték.

AZ ERDÉLYI HÍRLAPIRODALOM TÖRTÉNETE 1848-IG

- 1 A kutatás azóta tisztázta, hogy ez a *Mercurius Hungaricus* – az első magyarországi hírlap – második száma volt.
- 2 Báthori Zsigmond valóban lemondott Erdélyről, de az „országai” kifejezés téves. Mindez persze azt is mutatja, hogy a röplapok és hasonló hírközlő termékek igen sok pontatlanságot, téves információt tartalmazhatnak. Történeti forrásértékük tehát csekély.
- 3 *A Siebenbürger Zeitung* 1787-ig jelent meg; 1788-tól *Der Kriegsbote* címmel adták ki.
- 4 L. *Figyelő* 1881, 11. kötet, 161–174, 262-267, 321-346; 1882. 12. Kötet, 25-43.
- 5 Valószínűleg Valea Frumoasă.
- 6 *Gazeta de Transilvania*.
- 7 E kérdést részletesen kifejti Jakab Elek *A cenzúra története Erdélyben* című tanulmányában.
- 8 A kutatás azóta tisztázta, hogy az 1791-es évszám nem téves, ugyanis a *Hírvivő* 1790 végén áttelepült Kolozsvárra s az 58. számtól kezdve itt jelent meg, igaz, mindössze még négy száma (*A magyar sajtó története*. I. Bp. 1979. 139. L. még Mózes Huba: *Sajtó, kritika, irodalom*. Buk. 1983. 8-9).
- 9 Ti. a nagyszebeni szász ispánhoz.
- 10 Az Erdélyi Nyelvmívelő és Kéziratkiadó Társaságról van szó, amelyet Aranka Györggyel együtt szerveztek.
- 11 Az *Erdélyország Történeti Tárának* két kötete jelent meg, az első 1837-ben, a második 1845-ben.
- 12 Ez túlzás annyiban, hogy sem a *Vasárnapi Újság*, sem a *Nemzeti Társalkodó* nem volt hírlap.
- 13 A román irodalmi sajtó történetére l. *Presa literară românească*, I. Buc. 1968. 49-51, 62, 74-75.

SZÓ- ÉS KIFEJEZÉSJEGYZÉK

- aboleál* – eltöröl, megsemmisít
ad rem severius tractandum – a dolog szigorúbb tárgyalása végett
autocrata – teljhatalmú
beati possidentes – boldogok a birtokosok
bellum consilium – haditanács
cenzus – itt: vagyonadó
collocál – áthelyez
contingens – vminek egy része
dulcis amor patriae, dulce videre suos – édes a hazaszeretet, édes meglátni a tiedet
executio – végrehajtás
forint – magyar forint – 50 krajcár értékű ezüstpénz
garas – 3 krajcárt érő ezüstpénz; jelentése a latin grossusból = vastag pénz
incola – lakos
in des Bittstellers Gesuch kann nicht (ein)gewilligt werden – a kérvény nem hagyható jóvá
jurisdictio – törvényhatóság, joghatóság
jus publicum – közjog
jus vitae et necis – élet és halál ura
latio sermone – latiumi nyelven
libertinus – szabados, szabad vagy felszabadított személy
lustra – itt: katonai szemle
magistratus – hatóság, felsőbbség
máriás – tallér: értéke 17 krajcár, ill. 31 dénár volt
megdecimál – megtizedel
német forint – ismertebb nevén rénes forint (rhe-

nus forint), később ezt nevezték pengő forintnak, osztrák értékű forintnak; értéke 60 krajcár volt.

nihil de nobis sine nobis – rólunk nélkülünk, ti. semmi határozatot ne hozzanak

opinio – vélemény

pengő forint l. *német forint*

pénz – ekkor rézből vert 1/2 krajcáros

perduellis – ellenséges tett, hazaárulás

peták – korabeli ezüstpénz, értéke 7 krajcár vagy 14 dénár volt

pixidarius – székely katonai rendű gyalogkatona

plájás – ör, postás

primipilus – székely katonai rendhez tartozó lovas katona

primor – székely előkelő

productionale forum – nemességet igazoló fórum

pro subditis servituti obnoxiiis declarati – az alattvalókat szolgálattevőknek ismeri el

provinciális – itt: jobbágyrendű

publica salus – közjó

pure militaris – teljesen katonai

rebellis – lázadó

SICULICIDIUM – Időt jelző kronosztikon, mely nagybetűkkel kiírva s az egyes betűknek mint római számoknak az összeadása az 1764-es évszámot adja; Jakab Elek arra céloz, hogy a megegyezés nem teljes, az S betűt el kell hagyni

terrigenum – földadó

violentia – erőszakosság

viribus unitis – egyesült erővel

vonás forint – értéke 51 krajcár volt

NÉVMUTATÓ

- Adamovici, Gerasim* nagyszebeni nem egyesült püspök – 155, 157
Ajtai László – főkormányszéki titkár, könyvvizsgáló – 187, 197
Albrecht – határőrtiszt – 95
Alutan, Constantin – kanonok, könyvvizsgáló – 210.
Ambrus Ferenc a nép küldötte a katonai hatóságokhoz – 63
Ambrus József – 82
Andrád Sámuel (1751–1807) – orvos, költő, nyelvész, lapkiadó. *Elmés és mulatságos anekdoták* című műve a maga idején különösen híres volt – 113
Antal János – 86
Antal Mihály – 86
- Bajtay József Antal* (1717–1775) erdélyi római katolikus püspök, a gubernium elnöke — 51, 102, 105, 125
Balássy Gergely – főkormányszéki tanácsos, cenzor – 198
Balázs Ádám – alkirálybíró – 109
Balázs Mihály – 86
Bálinth Görög 120
Bálint István – 120
Balla Mihály – 224
Bánffy Dénes, gróf (1777–1854) – császári és királyi tanácsos – 158
Bánffy György, gróf (1746–1822) – Erdély főkormányzója (1787-től), a kolozsvári főtéri palota, valamint a bonchidai kastély építtetője – 134, 175
Barac, Ion (1776–1848) – fordító és író – 207
Barițiu, George (1812–1893) (l. Baritiu) – történész, politikus, publicista. Az erdélyi román hírlapirodalom megteremtője, az 1848–49-es erdélyi román forradalom egyik vezetője, a román-magyar együttműködés és barátság híve – 20, 26, 36, 137, 206, 207, 225, 228, 236, 239, 240
Bart, Peter – könyvkiadó – 156, 157

- Báthori Zsigmond* (1572–1613) – Erdély fejedelme (1586–1598). 1599-ben elhagyta Erdélyt, Csehországba vonult vissza, s ott is halt meg – 128, 129, 243
- Baumann* – könyvkiadó – 128
- Bede* nemzetség – 48
- Beke* – csíkdelnei plébános – 120
- Benedikti* nemzetség – 48
- Benigni, Josef* – 221
- Benkő József* (1740–1814) – történész, számos ma is használt történelmi munka szerzője – 19, 122, 133
- Benkő Samu* – történész – 32, 239, 240
- Berde Áron* – tanár, szerkesztő – 232
- Bethlen Elek*, gróf – kormányzéki tanácsos – 204
- Bethlen Gábor*, gróf (?–1768) – erdélyi udvari kancellár (1750–1765), az ő nevéhez fűződik az erdélyi adózási rendszer reformja – 28, 103
- Bethlen Imre*, gróf (?–1834) – császári és királyi kamarás, főispán, történetíró 158, 188, 194
- Bethlen Miklós*, gróf (1820–1900) – erdélyi főkormányzéki tanácsos, katonatiszt, 1848–49-ben Bem hadseregében szolgált. A forradalom után újságírással foglalkozott – 65
- Bilibog Mihály* – 86
- Binder* – őrnagy – 81, 82, 83
- Bíró Albertné* – 84
- Bíró István* – 120
- Bíró Márton* – 85
- Bíró Mátyás* – 86
- Bíró Mihály* – 120
- Bodó István* – 83
- Bolla Márton* (1751–1831) – a kolozsvári líceum tanára, majd igazgatója, történetíró, író – 147, 148
- Bornemisza Pál* – csíkszéki főkirálybíró – 53, 57
- Boros István* – székely nemes – 115, 120
- Bors Tamás* – nyomozó – 66, 93
- Borsai István* – alkirálybíró – 61
- Brassai Sámuel* (1800–1897) – kolozsvári kollégiumi, majd egyetemi tanár, polihisztor, az MTA tagja. A *Vasárnapi Újságot* s az *Összehasonlító Irodalom-*

történeti Lapokat szerkesztette. Tudományos és ismeretterjesztő munkássága úgyszólván az összes tudományokra kiterjedt – 201, 228

Brukenthal Sámuel, báró (1721–1803) – szász ispán, az erdélyi udvari kancellária elnöke (1768-tól), majd Erdély főkormányzója (1777-től). Ő alapította a róla elnevezett nagyszebeni szász múzeumot és könyvtárat – 45

Buccow, Adolf, báró – lovassági tábornok, Erdély katonai főparancsnoka, a bécsi kormány őt küldte ki az erdélyi román és székely határőrség megszervezésére – 45, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 74, 91, 93, 99, 100, 101, 102, 103, 119, 123, 126

Caratto, Emanuel – ezredes – 72, 73, 74, 75, 82, 95, 98, 113, 114

Chenna – kapitány – 80

Cipariu, Timotei (1805–1887) – román nyelvész, balázsfalvi tanár. Elnöke volt a Román Akadémiai Társaságnak, az Erdélyi Román Irodalmi Társaság egyik alapító tagja – 209, 210, 226, 236

Closius Traugott, Martin – szász pap – 141

Cronental, Johann – 167

Csákány nemzetség – 48

Csáki – huszár – 98

Csedő István – 120

Cseh nemzetség – 48

Cserey Miklós (?–1844) – erdélyi főkormányzáséki tanácsos, író, fordító, 1848 előtt az ellenzéki mozgalom tagja – 158

Csetri Elek – történész – 33

Csiki nemzetség – 48

Csiszár Adám – 86

Dániel István, báró ifj. – udvarhelyszéki helyettes főkirálybíró 59, 61, 67

Deák Farkas — 31

Deáki Filep Sámuel – 59

Degenfeld Ottó, gróf – könyvvizsgáló, főispán – 197

Détsy Sámuel – 167, 169, 170, 172, 173, 178

Demeter János – 120

Dóczi István – 83

Dózsa Dániel – 231

Dózsa Elek – 199

Düick József – 228

Ernst, Josef – alezredes – 69, 74, 79, 88

Estei, Ferdinand – osztrák főherceg – 213, 214

Eustachievich a román iskolák felügyelője – 136

Fábián Dániel (?–1830) főkormányiszéki hivatalnok
– 138, 151

Fahnenberg – kapitány – 95

Ferencz András – 120

Ferencz Antal – 120

I. Ferenc (1768–1835) – osztrák császár, 1792–1835
között magyar és cseh király – 158, 178, 185

Ferenc József (1830–1916) osztrák császár, 1847-től
Magyarország apostoli királya – 42

Ferenczi Józsefné – 84

Filtsch, Sámuel – 222

Fraknoi Vilmos (1843–1924) – történetíró, az MTA
tagja, 1892-től a múzeumok és könyvtárak országos
főfelügyelője. Főleg a középkor története foglalkoz-
tatta, de jelentősek történeti forráskiadványai is –
128

Franck, báró – az összeíró bizottság tagja – 96

Frankenfuss – kapitány – 85

Fröhlich – őrnagy – 93

Gál András – székely nemes – 86

Gál János – a közügyek igazgatója – 225

Gebbel István – cenzor – 215

Gergely Pál – 120

Gergely Tamás – 82

Gerő István – 120

Gött, Johann – nyomdatulajdonos – 204, 205, 206,
207, 228

Gratiani – kapitány – 81, 82

Gyergyai Sámuel – 221

Gyulai Mózes – 231

Hábori István – 86

Haller Gábor, gróf, tábornok – 67, 92, 102

Halmágyi István (?–1785) – főkörmányszéki tisztviselő, a székely határőrököt összeíró bizottság titkára, naplóíró – 61, 62

Hegedűs Sámuel – 191

Henter István – alkirálybíró – 70, 74

Hochmeister Márton (1767–1837) – könyv- és lapkiadó előbb Nagyszebenben, majd Kolozsvárott. Ő adta ki az első német hírlapot s ő alapította az *Erdélyi Magyar Hírvivőt* – 130, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 146, 162, 163, 164, 165, 175, 176, 200, 221, 236

Horváth Ferenc – 83

Horváth Lőrinc – határőr kapitány – 72

Istvánffy Pál – 232

Jakab Antal – 86

Jakab Mihály – 120

János István – 83

Jorgovics Pál I. Jorgovici, Paul (1764–1808) – román nyelvész – 155

Jósika János, báró (1778–1834) – politikus, az erdélyi főkörmányszék alelnöke – 158

II. *József* (1741–1790) – osztrák császár és magyar király – 10, 29, 130, 151

Jozsinczy Sándor – kolozsvári líceumi igazgató – 148

Kálnoki Antal, gróf – lovassági tábornok – 66, 94, 95

Károly Lipót (1643–1690) – hadvezér – 177, 178, 241

Károlyi György, gróf (1802–1877) – 195

Katona István (1732–1811) – történetíró, egyetemi tanár, majd könyvtáros. Különösen fontosak és értékesek forrásközlései – 191

Kelemen Benő – 33

Kemény Domokos, báró (1806–1885) – 1848–49-ben

- Alsó-Fehér vármegye országgyűlési képviselője – 214
- Kemény Farkas*, gróf – a könyvvizsgáló bizottság elnöke – 130
- Kemény József*, gróf (1795–1855) – történétíró, az Erdélyi Múzeum egyik alapítója – 16, 19, 33, 194
- Kemény Zsigmond*, báró (1814–1875) – regényíró és publicista. A hatvanas években politikus és országgyűlési képviselő. A *Pesti Naplót* magas színvonalra emeli s a kiegyezés szolgálatába állítja – 7, 35, 226, 227, 228, 229, 236
- Kornis* – könyvvizsgáló – 215
- Kósa József* – 84
- Koska* – örmagy – 98
- Kovachich Márton György* (1744–1821) – jogtörténész, könyvtáros, majd levéltáros, lapszerkesztő, a felvilágosodás híve. Hatalmas kéziratgyűjteményt hagyott hátra – 191
- Kovács Antal* – kanonok – 207
- Kovács István*, Nagyajtai (1799–1872) – jogász, történetkutató, a *Nemzeti Társalkodó* szerkesztője, nagy kéziratgyűjteményt hagyott a kolozsvári Unitárius Kollégiumra – 16, 19, 39, 194, 240
- Kovács Lajos* (1812–1890) politikus, publicista – 7, 226, 227, 228, 229
- Kovács Tamás* – nyomozó – 66, 94
- Kovácsovics* – kapitány – 83, 85, 86, 98
- Kozma Ferenc* – 40, 240
- Köpe János* – brassói tanár – 207
- Kővári László* (1820–1907) – történet- és statisztikai író. 1848-ban megalapítja az *Ellenőr* című lapot. 1863-tól az MTA tagja. Művei: *Székelyhonról* (1842), *Erdélyország statisztikája* (1847), *Erdély régiségei* (1852), *Erdély természeti ritkaságai* (1853), *Erdély nevezetesebb családjai* (1854), *Erdély története* 1–6. kötet (1859–1867), *Erdélyország statisztikája* (1874), *A millennium lefolyásának története* (1897), *Brossai százéves pályafutása* (1897) – 6, 20, 33, 34, 231
- Kraft Károly* – 228

Kriza János – unitárius tanár – 32, 228, 229

Krumbein – kapitány – 95

Kun András – 83

Kurtzböck – bécsi kiadó – 134, 136

László József – 112

Lázár András – 120

Lázár Andrásné – 84

Lázár Imre – 80

Lázár István – 120

Lázár János, gróf – főkormányzszéki tanácsos, a székely határőrséget szervező bizottság elnöke – 65, 103, 125

Lemény János (l. Lemeni, Ioan) – 201, 208

I. *Leopold* (1640–1705) – osztrák császár és 1657-től I. Lipót néven magyar király – 89, 121

Lészai Lajos – cenzor – 202, 204

II. *Lipót* (1747–1792) – német-római császár és magyar király – 177, 178

Macedonius Sámuel – orvos?, hírhozó – 55, 57

Magyari Lajos – festő, szerkesztő – 231

Mahlern – katonatiszt – 95

Makoldi Sámuel – 228

Málnási János – 82

Malom Zsigmond – főkormányzszéki titkár, könyv-
vizsgáló – 202

Mannsfeld, Colloredo – 214

Mária Terézia (1717–1780) – osztrák császárnő, magyar és cseh királynő (1740–1780), a felvilágosult abszolutizmus képviselője – 29, 45

Máriaffy József – 225

Márton József – 169, 173

Méhes Sámuel (1785–1852) – kolozsvári református kollégiumi tanár, író. 1831-ben segédszerkesztője, 1832–1848 között szerkesztője az *Erdélyi Híradó*-nak, az erdélyi reformmozgalom lapjának 186, 197, 199, 200, 202, 219, 220, 226, 227, 228, 230, 236

Mihályfalvi Antal – gvardián – 116

Mihátz – kapitány – 79

Mikes Antal, gróf – háromszéki főkapitány 57, 59, 67, 111, 117

Miklós György – 120

Mittrowszky, gróf – erdélyi főhadvezér – 156

Morgengras – hadnagy – 74, 81, 96

Müllersheimi Molnár János (l. Molnar-Piuariu, Ioan) – 154

Nagy József – 112

Nagy Péter – lelkész – 234

Nalácz József, báró – könyvvizsgáló – 197

Nemes János, gróf – az összeíró bizottság tagja – 96

Nemessányi Károly – 228

Némethi József – gyergyószentmiklósi plébános – 120

Nopcsa László – 224

Ocsvai Ferenc – ülnök, szerkesztő – 228, 229, 230, 236

Orgidán, Rudolf – brassói kereskedő – 207

Ötvös Gábor – 86

Pálffy Ferenc, herceg (1764–1827) – magyar udvari főkancellár – 136

Pánczél Dániel (1759–1827) – a *Magyar Kurír* és a *Magyar Mercurius* társszerkesztője, publicista, laptulajdonos – 133, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174

Pethe Ferenc, Kisszántói (1762–1832) – a *Hazai Híradó*, a későbbi *Erdélyi Híradó* szerkesztője, korábban mezőgazdasági író, tanár, tisztartó, szerkesztője a *Mezei Gazda* c. ismeretterjesztő lapnak – 187, 188, 196, 197, 198, 203, 236

Petre – katonatiszt – 55

Péchy – kapitány – 84, 86

Pfleger – kapitány – 96

Piscar – hadnagy – 64

Pley – kapitány – 64, 81, 95

Popa Miron – pap – 134

Radó Mihály – 120

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) – erdélyi fejedelem (1705–1711), a Habsburg-ellenes szabadságharc vezetője – 128

II. Rákóczi György (1621–1660) erdélyi fejedelem (1648–1660) a lengyelországi szerencsétlen hadjáratlal kihívta a török haragját s ez nagy pusztítást vont maga után Erdélyben 191

Roth, Stefan Ludwig – 222, 223, 228

Römer – császári katonatiszt – 55, 64, 84, 85, 86, 87, 95, 115, 121

II. Rudolf (1552–1612) – osztrák császár – 129

Salin, gróf – 95

Salamon József – 231

Sándor István – lapszerkesztő, író, nyelvész — 138, 151

Sárosi Mihály – 86

Schlauf Ignác – 221

Schnell Márton ügyvéd – 205, 228

Schobeln, Franz – nyomdatulajdonos – 204

Schröder, báró – alezredes, a határőrséget szervező gyergyói és csíki összeíró bizottság elnöke – 52, 53, 54, 55, 57, 61, 75

Schuller J. Károly – szerkesztő 221, 228, 236

Sebes Antal – királyi kormányiszéki tanácsos, könyvvizsgáló – 174, 178

Seeberg, báró – a bécsi kormány küldöttje a szász közjavak ügyének tanulmányozására – 197, 202

Simon – ügyvéd – 102

Simon Péter – 86

Sinczki János – 228

Siskovich József, báró (I. Sivkovich) – altábornagy, katonai biztos – 65, 92, 97

Sylvester – 74

Szabó – alkirálybíró – 70

Szabó Bertalan – 85

Szabó János – könyvvizsgáló – 187, 229

Szabó Károly (1824–1890) – az Erdélyi Múzeum-

Egylet könyvtárosa, egyetemi tanár, a *Régi Magyar Könyvtár* c. sorozat szerkesztője. Történeti munkái s forráskiadványai máig is jól használhatók – 22, 37, 39, 138, 139, 151

Szádeczky Lajos – 39, 240

Szacsvai Sándor (1752–1815) – az első nevezetesebb hírlapíró. 1780-tól a pozsonyi *Magyar Hírmondó* szerkesztője. 1787-ben Bécsben megindítja a *Magyar Kurír* c. politikai lapot, majd annak társlapját a *Magyar Műzsát*. Két híres pamfletjét – *Zakkariásnak, a pápa titkos íródeákjának Rómából költ levelei* (1786) és *Az Izé purgatóriumba való utazása* (1787) – sértő gúny jellemzi és kíméletlen hang, mellyel a vallást támadja – 133, 162, 166, 168, 173, 178, 236

Szalló András – 83

Szalló György – 83

Szalló János – 83

Szalló Tamás – 83

Szász – csíksomlyói plébános – 120

Szász Károly – 199

Széchenyi István, gróf (1791–1860) – a reformmozgalom elindítója, a *Hitel* (1828), a *Világ* (1831), a *Stádium* (1833) c. művek szerzője. „A legnagyobb magyar” Kossuth elnevezése szerint. Egy évi jövedelmét az MTA megalapítására adományozza – 8, 198

Székely Sándor – unitárius püspök – 231

Szekeres – udvari tanácsos – 177

Szentes Miklós – 120

Szentkereszti Sámuel, báró – 211

Szentkirályi Ferenc – táblai írnok – 218

Szigeti Gyula Mózes – 228

Szilágyi Ferenc (1797–1876) – tanár, lapszerkesztő, konzervatív politikus, történetíró – 20, 194, 212, 217, 218, 219, 228, 230, 236

Szinnyei József (1830–1913) – bibliográfus, irodalomtörténész, a *Magyar Írók élete és munkái* című nagy bibliográfia szerzője – 30, 128

Szőcs Péter – 120

Sztupán – kapitány – 64, 73, 83, 86, 98

- Takács János* – tanár, szerkesztő – 230, 232
- Teleki Domokos*, gróf (1810–1876) – költő, publicista, politikus, történetíró, a reformmozgalom tagja, a Széchenyi barátja, 1865–75-ben Marosszék országgyűlési követe, az MTA tiszteletbeli tagja – 29, 45, 102, 236
- Teleki Ferenc*, gróf (1787–1861) – császári és királyi kamarás, huszár hadnagy – 158
- Teleki József*, gróf (1738–1796) – főispán – 152, 153
- Teleki József* gróf (1790–1855) – történetíró és nyelvész, erdélyi kormányzó – 221, 226
- Teleki László* – tisztségviselő – 102
- Teleki Sámuel*, gróf (1739–1822) – erdélyi udvari kancellár, a róla elnevezett marosvásárhelyi könyvtár alapítója – 152
- Thuri* – Orbaiszék alkirálybírója – 70
- Tiltsch, Johann* – könyvkereskedő – 233, 234, 235
- Toldy Ferenc* (1805–1875) – irodalomtörténész, kritikus – 151, 152
- Török* – alkirálybíró – 70
- Trattner, Johann* (János) – bécsi nyomdatulajdonos – 131, 132, 140
- Tserei Elek* – 138
- Vadas József* – 228
- Veress György* – ügyvéd – 207
- Wachter* – kapitány – 95
- Wenczel József* – falusbíró – 206
- Wesselényi Miklós*, báró (1796–1850) – az erdélyi ellenzéki mozgalom vezére, politikai író. 1835-ben hűtlenségi perben 3 év börtönnel sújtották. 1848. június 6-án ő tartotta a beszédet a jobbágyszabadítást kimondó erdélyi országgyűlésen, Kolozsváron – 8, 31, 32, 195, 199
- Zambler* kapitány – 53, 58, 64, 93
- Zöld Péter* – csíkszentléleki plébános – a csíki székelemek mozgalmának támogatója – 51, 115, 116

TARTALOM

Jakab Elek életműve	5
A székely határőrség felállítása	45
Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig ...	127
I. Az első hírlapok másutt és Erdélyben	127
III. Az első hírlap. Hírlapalapítási kísérletek Erdélyben a XVIII. század végén	129
IV. A hírlapok elleni kettős visszahatás	140
V. Újabb hírlapalapítási kísérletek. Német lapok terjesztése	151
VI. E sikertelenség okai. A „Magyar Merkurius” megalapítása Bécsben s visszahatása az erdélyi hírlapirodalomra	165
VII. A hírlap-censura és tilalom Erdélyben.....	176
VIII. A nemzeti szellem újabb ébredési kora. Állandó magyar hírlap alapítása Erdélyben .	185
IX. A fejlődés korszaka. Méhes hírlapirodalmi hatása	200
X. A pártok kifejlődése a hírlapirodalomban. Szász visszahatás a reform és magyar nemzeti törekvések ellen	215
XI. Hírlapi versengés. Kovács Lajos és b. Kemény Zsigmond eltávozása Erdélyből. Engedélyezett és nem engedélyezett lapok. Censurai szigor	226
Jegyzetek a kiadásról	
Jegyzetek a bevezetőhöz	238
A székely határőrség felállítása	241
Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig.....	243
Szó- és kifejezésjegyzék	244
Névmutató	246

JAKAB ELEK
STUDII
EDITURA KRITERION
CLUJ • BUCUREȘTI 2001

ISBN 973 26 0635 5